

Vlada Crne Gore
MINISTARSTVO EKONOMIJE

MAPA RESURSA

koja obuhvata prirodne i kulturne karakteristike, geografski položaj, ljudske i druge resurse sa procjenom optimalnih pravaca specijalizacije regiona Crne Gore

Av gust 2011

SADRŽAJ

1. UVOD	8
1.1. Konceptija studije i mape resursa, potencijala i specijalizacije regiona	8
1.2. Nacionalna strateška i zakonska osnova	9
1.3. EU perspektiva	10
2. ANALIZA RESURSA	11
2.1. Uvod u resursnu osnovu	11
2.2. Prostorni resursi	11
2.2.1. Prirodna dobra	12
2.2.2. Turistički resursi	20
2.2.3. Energetski potencijali	25
2.2.4. Poljoprivredni resursi	30
2.2.5. Ribarstvo	37
2.2.6. Kulturno-istorijska dobra	41
2.3. Tehnička infrastruktura	45
2.3.1. Saobraćajna infrastruktura	45
2.3.2. Elektroenergetska infrastruktura	52
2.3.3. Vodovodna i komunalna infrastruktura	54
2.3.4. Upravljanje otpadom	56
2.3.5. Telekomunikaciona infrastruktura	58
2.4. Preduzetnička infrastruktura	59
2.4.1. Privatni sektor	59
2.4.2. Podrška razvoju preduzetništva	64
2.4.3. Biznis zone	66
2.5. Ljudski kapital	69
2.5.1. Stanovništvo	69
2.5.2. Obrazovanje i naučna djelatnost	75
2.6. Administrativni kapaciteti opština	77
2.6.1. Izrađene strategije i planovi	78
2.6.2. Zaposleni u jedinicama lokalne samouprave	79
2.6.3. Poreska regulativa i izvori finansiranja JLS	80
2.7. Izvori sredstava za finansiranje razvoja	81
3. POTENCIJAL I SPECIJALIZACIJA REGIONA	88
3.1. Stvaranje BDP	88
3.2. Spoljnotrgovinska razmjena	90
3.3. Osvrt na dosadašnji razvoj regiona i upotrebu raspoloživih resursa	92
3.3.1. Primorski region	93
3.3.2. Središnji region	94
3.3.3. Sjeverni region	96
4. SWOT ANALIZA	98
5. SMJERNICE I PREPORUKE	103
6. MAPA RESURSA	106
7. PRILOZI	107
8. LITERATURA	150

Skraćenice

AD	Akcionarsko društvo
ADSL	Asimetrična digitalna pretplatnička linija (Asymmetric Digital Subscriber Line)
BDP	Bruto domaći proizvod
BiH	Bosna i Hercegovina
CANU	Crnogorska akademija nauka i umjetnosti
CANU	Crnogorska akademija nauka i umjetnosti
CBCG	Centralna banka Crne Gore
CEFTA	Centralnoevropski ugovor o slobodnoj trgovini
CG	Crna Gora
CO ₂	Ugljen dioksid
DOO	Društvo sa ograničenom odgovornošću
DPP	Detaljni prostorni plan
DSL	Državna studija lokacije
DUP	Detaljni urbanistički plan
EBRD	Evropska banka za obnovu i razvoj
EIB	Evropska investiciona banka
EPCG	Elektroprivreda Crne Gore
EU	Evropska unija
EUR	Euro
GEF	Globalni fond za životnu sredinu
GIZ	Njemačka organizacija za razvojnu saradnju
GUP	Generalni urbanistički plan
HE	Hidroelektrana
HMZCG	Hidrometeorološki zavod Crne Gore
IBA	Područje od značaja za ptice (Important Bird Area)
IGD	Istočna geografska dužina
IP	Internet protokol
IPA	Instrument pretpristupne pomoći
IRF	Investiciono razvojni fond Crne Gore
JLS	Jedinica lokalne samouprave
JU	Javna ustanova
KV	kablovski vodovi
LSL	Lokalna studija lokacije
MHC	Mala hidrocentrala
mHE	Mala hidroelektrana
MMSP	Mikro, mala i srednja preduzeća
MONSTAT	Zavod za statistiku Crne Gore
MSP	Mala i srednja preduzeća
MZ	Mjesna zajednica
NP	Nacionalni park
NRP	Nacionalni razvojni plan
NV	nadzemni vodovi
NVO	Nevladina organizacija
PPCG	Prostorni plan Crne Gore do 2020. godine
PPPN	Prostorni plan posebne namjene
PTT	Pošta, telefon, telegraf
PUP	Prostorni urbanistički plan
RCG	Republika Crna Gora
RDC	Radio-difuzni centar
SDI	Strane direktne investicije
SFRJ	Savezna Federativna Republika Jugoslavija
SGŠ	Sjeverna geografska širina

SMTK	Standardna međunarodna trgovinska klasifikacija
SPR	Strateški plan razvoja
SRR	Strategija regionalnog razvoja Crne Gore, 2010-2014
SWOT	Snage, slabosti, šanse i prijetnje
TE	Termoelektrana
TEN	Trans evropske mreže (Trans-European Networks)
TS	Trafostanica
TSA	Satelitski računi u turizmu (Tourism Satelite Account)
TVCG	Televizija Crne Gore
UCG	Univerzitet Crne Gore
UDG	Univerzitet Donja Gorica
UM	Univerzitet Mediteran
UN	Ujedinjene nacije
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih nacija
UNESCO	Organizacija za obrazovanje, nauku i kulturu Ujedinjenih nacija
UP	Urbanistički projekat
USAID	Agencija Sjedinjenih Američkih Država za međunarodni razvoj

Oznake

\$	dolar
€	euro
GWh	gigavat čas
ha	hektar
hm ³	hektometar kubni
Hz	herc
km	kilometar
km ²	kilometar kvadratni
kV	kilovolt
l	litar
l/s	litar u sekundi
m	metar
m/s	metar u sekundi
m ³	metar kubni
nm	metara nadmorske visine
MVA	megavolt amper
MW	megavat
∅	fi (prečnik)
Pi	instalirana snaga
Q	količina
st/km ²	stanovnika na kilometar kvadratni
t	tona

Tabele

- Tabela 1: Pregled namjene površina u ha
- Tabela 2: Pregled najvažnijih neobnovljivih mineralnih sirovina
- Tabela 3: Pregled preporuka za eksploataciju i razvoj rudarske djelatnosti po opštinama
- Tabela 4: Površina i struktura šuma po regionima
- Tabela 5: Pregled postojećih nacionalno zaštićenih područja prirode u Crnoj Gori
- Tabela 6: Pregled postojećih međunarodno zaštićenih područja prirode u Crnoj Gori
- Tabela 7: Kapaciteti za smještaj po regionima i opštinama
- Tabela 8: Raspoloživi resursi za proizvodnju električne energije u Crnoj Gori
- Tabela 9: Grupe vodotoka po opštinama i rijekama
- Tabela 10: Podaci o raspoloživom poljoprivrednom zemljištu
- Tabela 11: Osnovni statistički podaci o proizvodnji poljoprivrednih gazdinstava
- Tabela 12: Ulov slatkododne ribe po vrstama u posljednjih pet godina (t)
- Tabela 13: Ulov morske ribe po vrstama i njihovim podkategorijama u posljednjih pet godina (t)
- Tabela 14: Pregled kulturno-istorijskih spomenika po regionima
- Tabela 15: Dužina dalekovodne mreže po regionima (u km)
- Tabela 16: Pregled instalisanih TS na prenosnom sistemu
- Tabela 17: Osnovni podaci o upravljanju otpadom po opštinama
- Tabela 18: Fiksne telefonske linije po regionima
- Tabela 19: Internet korisnici po opštinama
- Tabela 20: Struktura preduzeća po veličini – pregled po regionima
- Tabela 21: Struktura preduzeća po djelatnosti koju obavljaju
- Tabela 22: Struktura nezaposlenih prema kvalifikacionoj strukturi po regionima
- Tabela 23: Nezaposleni prema starosnoj strukturi po regionima
- Tabela 24: Osnovni pokazatelji kretanja stanovništva po regionima
- Tabela 25: Starosna struktura stanovništva
- Tabela 26: Struktura stanovništva po aktivnosti i polu
- Tabela 27: Obrazovna struktura stanovništva
- Tabela 28: Prostorni raspored obrazovnih ustanova po opštinama
- Tabela 29: Postojeća prostorno-planska i strateška dokumenta po opštinama
- Tabela 30: Iznos kapitalnog budžeta Crne Gore
- Tabela 31: Izvori sredstava za Crnu Goru iz IPA fondova (u milionima EUR)
- Tabela 32: Kretanje BDP-a u periodu 2003-2009
- Tabela 33: Robna razmjena prema SMTK u 2010. godini

Grafici

- Grafik 1: Generalni bilans raspodjele namjene teritorije Crne Gore
- Grafik 2: Kapaciteti za smještaj po vrstama objekata
- Grafik 3: Struktura unutrašnje turističke potrošnje po proizvodima, 2009
- Grafik 4: Odnos proizvodnje i potrošnje električne energije u Crnoj Gori (u GWh)
- Grafik 5: Struktura preduzeća po veličini
- Grafik 6: Raspored preduzeća po regionima
- Grafik 7: Kretanje ukupnog broja zaposlenih po sektorima
- Grafik 8: Kretanje stope nezaposlenosti u periodu 2003-2010 (%)
- Grafik 9: Kretanje broja dugoročno i kratkoročno nezaposlenih lica u periodu 2003-2010
- Grafik 10: Struktura broja nezaposlenih po regionima u ukupnom broju nezaposlenih
- Grafik 11: Učešće kratkoročne i drugoročne nezaposlenosti
- Grafik 12: Kretanje vitalnog indeksa (živorođeni na 100 umrlih) u periodu 2005-2010. godine
- Grafik 13: Struktura bruto dodate vrijednosti i sektora usluga u 2009. godini
- Grafik 14: Spoljnotrgovinski promet Crne Gore u periodu 2005-2010

Slike

Slika 1. Karta vodotoka koji su predmet koncesije

Slika 2: Stanice i ostala službena mjesta na mreži pruga Crne Gore i sistem elektifikacije

Slika 3: Saobraćajna infrastruktura, postojeće stanje

Slika 4: Prostorni raspored postojećih i planiranih biznis zona u Crnoj Gori

Slika 5: Primorski region

Slika 6: Središnji region

Slika 7: Sjeverni region

Prilozi

Prilog 1: Pregled raspoloživih mineralnih sirovina po regionima, izvor PPCG

Prilog 2: Pregled turističkih resursa/potencijala po regionima i opštinama, izvor PPCG i opštine

Prilog 3: Površina i struktura šuma po opštinama

Prilog 4: Osnovni podaci o poljoprivrednom zemljištu i njegovoj strukturi korišćenja po opštinama

Prilog 5: Kulturno-istorijsko nasljeđe po opštinama

Prilog 6: Pregled dužine putne mreže magistralnih i regionalnih puteva po sekcijama

Prilog 7: Pregled dužine putne mreže lokalih puteva po opštinama

Prilog 8: Proizvodnja električne energije u Crnoj Gori po obimu i tipu (u GWh)

Prilog 9: Pregled broja i instalisanih snaga u distributivnoj mreži (EPCG – FC Distribucija)

Prilog 10a: Infrastrukturni kapaciteti za vodovod i kanalizaciju - primorski i središnji region

Prilog 10b: Infrastrukturni kapaciteti za vodovod i kanalizaciju - sjeverni region

Prilog 11a: Fiksne telefonske linije po opštinama

Prilog 11b: Internet korisnici po opštinama

Prilog 12: Pregled informacija o postojećim i planiranim privrednim zonama po opštinama

Prilog 13: Osnovni demografski pokazatelji razvoja stanovništva

Prilog 14: Osnovni pokazatelji obrazovne strukture i aktivnosti stanovništva po opštinama

Prilog 15: Pregled visokoškolskih ustanova i programa

1. UVOD

Termin «konkurentnost» najčešće se odnosi na poslovnu arenu u kojoj učestvuju privredni subjekti. Međutim, u posljednje vrijeme se ovaj termin sve više upotrebljava za poređenje ekonomskih performansi zemalja i regiona. Regionalna konkurentnost se odnosi na sposobnost regiona da kreira visoke vrijednosti u oblastima zaposlenosti, standarda i kvaliteta života, te da omogući održivost tih vrijednosti kroz stvaranje ekonomskih prilika i mogućnosti svim svojim građanima, u uslovima današnje intenzivno globalne ekonomije¹. Glavni indikator konkurentnosti je bruto domaći proizvod *per capita*, međutim, i drugi faktori koji utiču na ekonomsko postignuće sve češće su predmet analiza. Ovi faktori obuhvataju: fizičku i društvenu infrastrukturu, dostupnost lokacije/regiona, kvalitet radne snage, pozitivan okvir za inovacije, kao i efikasnu javnu administraciju i institucije. Važnost navedenog potvrđuju strateška dokumenta Evropske Unije poput Lisabonske strategije², koja uvodi niz strukturnih indikatora za praćenje ekonomskog i društvenog razvoja, kao i razvoja životne sredine. Ovi indikatori razvrstani su u šest cjelina i odnose se na: opšte ekonomsko okruženje, zaposlenost, inovacije i istraživanje, ekonomske reforme, društvenu koheziju i životnu sredinu.

Konkurentnost je postala važan segment politika, pa se obrađuje i teorijski. U zavisnosti od teorije regionalnog razvoja³, razlikuju se donekle i ključne pretpostavke, odlučujući faktori, te implikacije na (regionalnu) konkurentnost. Koncept konkurentnosti je višeslojan i obuhvata široku lepezu međusobno povezanih politika, što uključuje, između ostalog, preduzetništvo, istraživanje i razvoj, kao i inovativnost i ljudski potencijal (politike obrazovanja i zapošljavanja). Važno je primijetiti mjeru do koje je privredni rast na svim nivoima obilježen istim ili sličnim uslovima, tako da se rješenja za poboljšanje nacionalne konkurentnosti mogu u velikoj mjeri primijeniti i povezana su sa poboljšanom konkurentnošću na regionalnom i lokalnom nivou.

Dosadašnji regionalni razvoj u Crnoj Gori karakteriše izražena nejednakost, koja je uslovljena relativno neadekvatnim pristupom zasnovanim na planskoj ekonomiji, a prati je kontinuirana migracija stanovništva iz sjevernog prema središnjem i primorskom dijelu zemlje. Kao najmanje razvijen, sjeverni region Crne Gore karakteriše znatno nepovoljniji ekonomski indikatori, koji se prvenstveno odnose na niže prihode per capita i veću nezaposlenost u odnosu na ostala dva regiona. Nasuprot očekivanjima, upravo najnerazvijeniji region zemlje obiluje realnim resursima koji nisu adekvatno valorizovani.

1.1. Konceptija studije i mape resursa, potencijala i specijalizacije regiona

Prelaz sa centralno planske na tržišnu ekonomiju, ratovi u okruženju i sankcije devedesetih godina uslovlili su stagnaciju i kolaps velikih fabrika u Crnoj Gori, naročito u sjevernom dijelu zemlje, koje se nisu brzo i dovoljno oporavile kroz proces privatizacije. Značajan kontigent radne snage, sa specijalizovanim tehničkim znanjima i vještinama, ostao je neupošljen, a teško se nalazio način njihove prekvalifikacije za angažovanje u sektoru turizma, koji je dominirao u ograničenom razvoju posljednjih godina. Preostali dio privrede, uglavnom u kategoriji malih i mikro preduzeća, karakteriše nedovoljni tehnološki razvoj, nedostatak standarda u poslovanju, kao i nepovoljna starosna i stručna struktura radne snage. Bez strateškog pristupa planiranju i razvoju, u ovakvim uslovima, prisutna je, sa jedne strane, neracionalna eksploatacija resursa koja prijeteći da trajno ugrozi razvoj pojedinih djelova zemlje, dok sa druge strane postoje brojni neiskorišćeni resursi.

U posljednjoj deceniji, crnogorsku ekonomiju karakteriše pozitivan realni ekonomski rast. U 2008. godini, po paritetu kupovne moći stanovništva, Crna Gora je bila na nivou od 46% prosjeka EU-27, i prednjačila je u odnosu na najnerazvijenije članice EU. Međutim, rast privredne aktivnosti na nivou nacionalne privrede nije se reflektovao podjednako na sve regione. Regionalne razlike su značajno izražene, pri čemu sjeverni region zaostaje u gotovo svim makroekonomskim indikatorima. U poređenju sa ostala dva regiona, sjeverni region Crne Gore ima ogroman razvojni potencijal, zahvaljujući očuvanim prirodnim resursima - prvenstveno poljoprivrednom zemljištu, drvnom i stočnom fondu, i dobrim uslovima za zimski i eko-turizam. Za razliku od

¹ Izvor: Cambridge Econometrics, A Study on the Factors of Regional Competitiveness, A final report for the European Commission Directorate-General Regional Policy, Novembar 2003

² Izvor: European Commission, Lisbon Strategy for Growth and Jobs, http://ec.europa.eu/archives/growthandjobs_2009/

³ Klasična teorija, Neoklasična teorija, Kejnzijska ekonomska teorija, Ekonomija razvoja, Nova ekonomska teorija rasta i Nova trgovinska teorija.

sjevnog regiona, središnji i primorski region su u prethodnom periodu u velikoj mjeri koristili svoje razvojne potencijale, koji još uvijek nisu u potpunosti iskorišćeni. S obzirom na ograničenost raspoloživog prostora, značajne posljedice dugogodišnje neplanske gradnje i razvoja naselja, potrebno je pažljivo planiranje preostalih raspoloživih resursa i korišćenje u cilju održivog razvoja.

Prepoznajući niz izazova od kojih su neki spomenuti, sa ciljem njihovog razrješenja, pristupilo se izradi studije pod nazivom Mapa resursa koja obuhvata prirodne i kulturne karakteristike, geografski položaj, ljudske i druge resurse sa procjenom optimalnih pravaca specijalizacije regiona Crne Gore (u daljem tekstu Mapa resursa). Mapom resursa definišu se polazne osnove za upravljanje resursima, analizira konkurentnost regiona sa aspekta raspoloživih resursa i potencijala razvoja i ograničenja u njihovoj realizaciji. Zajedno sa sektorskim strategijama, Mapa resursa treba da posluži kao osnova za strateško planiranje razvoja na nivou jedinica lokalnih samouprava, te privlačenje investicija institucijama na lokalnom i nacionalnom nivou.

Izrada Mape resursa zasnivala se na korišćenju raspoloživih, generisanju novih i analizi prikupljenih podataka u kontekstu razvoja i podizanja nivoa konkurentnosti Crne Gore i pojedinih njenih regiona. Prilikom izrade Mape resursa analizirana su najvažnija postojeća, važeća strateška dokumenta Crne Gore koja, u velikom broju slučajeva, sadrže kvalitetan opis stanja. Ovo je od posebne koristi za resurse koji nisu podložni promjenama u dužem vremenskom roku (prirodna dobra, kulturna baština, infrastruktura i suprastruktura i sl). U kontekstu određivanja specijalizacije regiona, obavljani su razgovori sa predstavnicima jedinica lokalne samouprave, te nadležnih ministarstava, sa posebnim akcentom na razumijevanje ograničenja u valorizaciji.

Sastavni dio Mape resursa, pored same studije, čine „matrica resursa“ (Excel dokument sa podacima na nivou opština) i e-mapa resursa (interaktivna web stranica čiji glavni dio predstavlja google mapa na kojoj su unijete geografske granice opština i raspoloživi resursi u okviru samih opština).

1.2. Nacionalna strateška i zakonska osnova

U prethodnom periodu, politika regionalnog razvoja realizovana je kroz programske aktivnosti različitih institucija (ministarstva, direkcije, zavodi i druge institucije). Izostanak adekvatnog upravljanja, odnosno koordinacije aktivnosti politike regionalnog razvoja, uzrokovao je neravnomjerno ulaganje u osnovnu i poslovnu infrastrukturu u Crnoj Gori. Strategija regionalnog razvoja Crne Gore 2010-2014⁴(SRR) prvi je korak sistematizovanog pristupa politici regionalnog razvoja Crne Gore. SRR definiše razvojne ciljeve usmjerene kao socio-ekonomskom razvoju Crne Gore, smanjenju regionalnih razlika i jačanju potencijala onih djelova zemlje koji zaostaju u razvoju.

Usvajanjem Zakona o regionalnom razvoju⁵ (Sl. list 20/2011) formiran je jedinstveni pravni okvir koji reguliše cjelokupnu materiju regionalnog razvoja, čime se stvara osnov za odgovarajući sistem planiranja i upravljanja politikom regionalnog razvoja. Ovaj Zakon doprinosi stvaranju koherentnog i istovremeno dovoljno fleksibilnog pravnog okvira koji će omogućiti sprovođenje novih mjera regionalne razvojne politike. Takođe, primjena Zakona će unaprijediti koordinaciju između različitih aktera regionalne politike i jasno odrediti njihove pojedinačne uloge u procesu; takođe će regulisati opšte ciljeve i načela upravljanja regionalnim razvojem u Crnoj Gori, te postaviti osnove institucionalnog razvoja i povezivanja sistema upravljanja politikom regionalnog razvoja. Primjenu Zakona prati izrada podzakonskih akata, kojima se, između ostalog, propisuje i metodologija za izradu strateških planova razvoja jedinica lokalne samouprave.

Zbog odustva sistematskog pristupa u prethodnom periodu, regionalna konkurentnost nije dobila adekvatno mjesto u okviru IPA programa za finansijsku perspektivu 2007-2013, međutim, pojedini elementi koji utiču na regionalnu konkurentnost predmet su realizacije projekata u okviru operativnih programa za prekograničnu

⁴ Dokument usvojen krajem jula 2010. godine; dostupan na internet prezentaciji Ministarstva ekonomije, www.minekon.gov.me.

⁵ Dostupan na internet prezentaciji <http://www.sliscg.me>

saradnju. Važno je napomenuti da je prepoznat značaj klastera za regionalni razvoj i da će mogućnosti razvoja crnogorske privrede biti analizirane iz ugla formiranja i razvoja klastera⁶.

Izrada Mape resursa predviđena je Strategijom regionalnog razvoja, kao jedna od aktivnosti koja treba da posluži: (i) u definisanju polazne osnove za upravljanje resursima; (ii) u analizi konkurentnosti regiona sa aspekta raspoloživih resursa i potencijala razvoja Crne Gore; i (iii) kao osnova za privlačenje investicija institucijama na lokalnom i nacionalnom nivou.

Dokument sadrži nekoliko cjelina. Nakon uvoda, u okviru cjeline "Analiza resursa" predstavljeni su raspoloživi resursi prateći sektorski pristup, sa osvrtom na regione (primorski, središnji i sjeverni) tamo gdje je to bilo od posebne važnosti. Analiza svakog resursa završava se rezimeom i ograničenjima koje treba imati u vidu prilikom planiranja valorizacije resursa o kojem je riječ. U trećem dijelu data je analiza dosadašnjeg razvoja regiona i upotrebe raspoloživih resursa, sa preporukama za specijalizaciju po regionima. Za svaki region pojedinačno, u kontekstu preporučene specijalizacije, dat je osvrt na eventualna ograničenja. Slijedi SWOT analiza regiona, nakon čega slijedi pregled smjernica i preporuka za dalju specijalizaciju regiona i valorizaciju raspoloživih resursa. U okviru projekta, urađen je i elektronski zapis raspoloživih resursa o čemu je više detalja dato u dijelu "Mapa resursa". U prilogima se nalaze pojedinosti o analiziranim resursima na nivou pojedinačnih opština i jednako ih preporučujemo pažnji čitalaca.

1.3. EU perspektiva

Evropska komisija definisala je regionalnu konkurentnost kao «sposobnost regiona da proizvede robu i usluge koji će biti konkurentni na svjetskom tržištu». Paralelno sa formiranjem jednog, globalnog tržišta, svijet danas sve više postaje zasnovan na specijalizaciji, a nova vrsta konkurentnosti globalne ekonomije zasnovana je na razvoju i različitosti regiona.

Na današnjem intenzivno mobilnom i konkurentnom tržištu, regioni se takmiče u privlačenju i zadržavanju: preduzetnika, stranih investicija, stanovnika, radnika, kapitala, pa i javnih fondova (uključujući fondove Evropske Unije i fondove dostupne na nacionalnom nivou). Regionalna konkurentnost postala je važna zato što regioni ubrzano postaju «pokretači razvoja» globalne ekonomije, dok postojeći ekonomski koncepti i modeli imaju umanjenu efikasnost. Sve je prisutniji trend decentralizacije odlučivanja i kapitala, a investicije i radna mjesta kao i jačanje preduzetničke infrastrukture predstavljaju fokus djelovanja.

Modernizovanje infrastrukture, privlačenje privatnih investicija, stvaranje ambijenta koji će biti stimulativan za mala i srednja preduzeća, kao i za tek pokrenute biznise, te podrška trans-evropskim mrežama⁷, predstavljaju srce svih razvojnih strategija regiona koji zaostaju u razvoju ili imaju strukturne poteškoće. U isto vrijeme, projekti koji se odnose na prethodno navedeno predmet su finansiranja sredstvima iz Strukturnih fondova, koji će Crnoj Gori biti dostupni u narednom periodu.

O značaju regionalne politike u EU najbolje govori podatak da je u finansijskoj perspektivi 2007-2013, skoro 350 milijardi EUR opredijeljeno za sprovođenje regionalne politike, sve sa ciljem smanjenja razlika između EU regiona i pružanju podrške ubrzanom razvoju. Ovo potvrđuje i strateški cilj Evropske Unije, definisan u martu 2000. godine, koji glasi: «Cilj je da EU do 2010. godine postane najdinamičnije i najkonkurentnije društvo svijeta, sposobno za održivi razvoj, zasnovano na znanju, sposobno da ponudi brojnija i bolja radna mjesta, te društvo koje karakteriše društvena kohezija i očuvana životna sredina»⁸.

⁶ Programom rada Vlade Crne Gore za 2011. godinu, predviđeno je zaduženje Ministarstva ekonomije da izradi Strategiju razvoja klastera.

⁷ Koncept trans-evropskih mreža (Trans-European Networks - TEN) osmišljen je još 1957. Rimskim sporazumom Evropske Unije, članovima 154-156, sa ciljem stvaranja internog tržišta i jačanja ekonomske i društvene kohezije. Činilo se da nema smisla govoriti o velikom tržištu EU, koje karakteriše slobodno kretanje dobara, ljudi i usluga, ukoliko različiti regioni i nacionalne mreže koji čine to tržište nisu međusobno adekvatno povezani modernom i efikasnom infrastrukturom. Tako su nastale tri klase trans/evropskih mreža i to za: transport, energetiku i telekomunikacije.

⁸ Izvor: Conclusions European Council, Lisabon, 23-24. mart, 2000.

2. ANALIZA RESURSA

2.1. Uvod u resursnu osnovu

Resursna osnova predstavlja temelj na kojem počiva cjelokupna nacionalna privreda. Termin "resursi" označava opšti naziv za prirodne i proizvedene stvari, ljudsko znanje, sposobnosti kojima se može koristiti kao sredstvima za zadovoljenja potreba neposredno u potrošnji ili posredno u proizvodnji. Drugim riječima, to su sredstva koja se mogu privesti korisnoj svrsi⁹. U slobodnijem opisu, strateški resursi predstavljaju određene količine dostupnih faktora koje jedno društvo ili privreda kontroliše ili posjeduje. Korištenjem širokog raspona djelatnosti/aktivnosti, resursi se pretvaraju u konačne proizvode i usluge. Raznim sektorskim politikama, te angažovanjem preduzeća i kroz njihove organizacione procese, vrši se upošljavanje resursa.

Klasifikacija resursa vrši se na različite načine, pa se govori o "opipljivim" i "neopipljivim" resursima. Neki autori razlikuju resurse fizičkog kapitala, ljudskog i organizacionog kapitala, dok drugi navode finansijske, fizičke, upravljačke, ljudske, organizacione i tehnološke resurse. Na kraju, postoji i podjela na klase: resursi zasnovani na znanju i resursi zasnovani na posjedovanju (property). Mnogi resursi su veoma specifični za pojedina društva/privrede, pa nisu lako pokretljivi i ne mogu se oponašati. Upravo zato društva i privrede razlikuju se prema svojim resursima. Ta različitost u resursnoj osnovi predstavlja potencijalni izvor konkurentске prednosti koja omogućava natprosječni rast privrede, odnosno njenog bruto domaćeg proizvoda (BDP).

Za potrebe Mape resursa, analiziraćemo resursnu osnovu Crne Gore iz ugla sljedećih faktora koji utiču na rast i razvoj jedne privrede: prostorni resursi, ljudski kapital, aspekt vremena i okruženja, i raspoloživa sredstva za finansiranje tog razvoja. Uravnoteženost ovih faktora vodi uravnoteženom razvoju, što je suprotnost stihijskom razvoju koji želimo da izbjegnemo jer vodi neadekvatnoj valorizaciji resursa, i neispunjenom potencijalu privrede, kako na lokalnom tako i na nacionalnom nivou.

2.2. Prostorni resursi

Prostor i prirodno izobilje Crne Gore predstavljaju njenu osnovnu razvojnu šansu. Crna Gora ne obiluje vrijednostima klasičnih urbanih aglomeracija, sa mnoštvom objekata stilskih i istorijskih vrijednosti, pa se ne može upoređivati sa urbanim nasljeđem turistički razvijenih zemalja poput: Italije, Španije, Austrije, Grčke. Prednost Crne Gore su njene autentične urbane i ruralne cjeline, arhaične vrijednosti, koje ne treba ni porediti sa klasičnim kvalitetima evropskih gradova. Još uvijek nepotrošeni i ambijentalno vrijedni prostor postaje najprofitabilniji resurs, koji, istovremeno, sve više nedostaje preistraženoj i industrijalizovanoj Evropi. U tom smislu, Crna Gora u Evropi predstavlja "jedinствeno, potencijalno izdašno i bogato, alii zapušteno i neiskorišteno 'imanje' koje pripada relativno malom broju građana."¹⁰

Kako je prikazano tabelom 1 i grafikom 1, u strukturi raspodjele namjene teritorije Crne Gore dominiraju šume i poljoprivredno zemljište, sa značajnim učešćem neobradivog poljoprivrednog zemljišta. I pored relativno malog prostora koji je na raspolaganju, Crna Gora obiluje značajnim prostornim resursima, koji najčešće nisu adekvatno valorizovani. Slijedi pregled najvažnijih prostornih resursa kojima raspolaže Crna Gora.

⁹ Izvor: Ekonomski leksikon, 1995

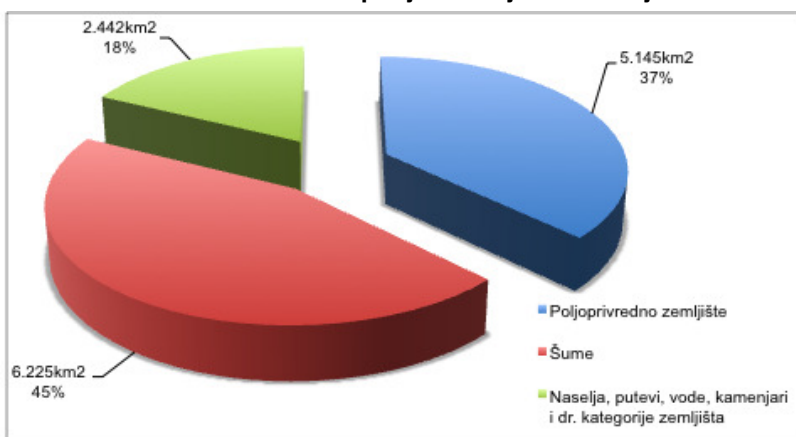
¹⁰ Predavanje arh. Miodraga Burzana, "Održiva arhitektura", www.mrt.gov.me

Tabela 1: Pregled namjene površina u ha

Obradivo poljoprivredno zemljište	189.126
Neobradivo poljoprivredno zemljište	325.375
Šume	622.571
Urbana naselja (GUP)	66.345
Ruralna naselja	14.363
Putevi i ostala tehnička infrastruktura	11.000
Vodene površine (jezera i rijeke)	30.650
Neobraslo šumsko zemljište	115.292
Kamenjar	6.478
UKUPNO	1.381.200

Izvor: Prostorni plan Crne Gore do 2020. godine (PPCG)

Grafik 1: Generalni bilans raspodjele namjene teritorije Crne Gore

Izvor: Prostorni plan Crne Gore do 2020. godine

2.2.1. Prirodna dobra

2.2.1.1. Mineralne sirovine

Rudarstvo je temeljna djelatnost privrede, koja obuhvata radove na istraživanju i eksploataciji mineralnih sirovina. Osiguranje i racionalno iskorišćavanje mineralnih sirovina često predstavlja temelj razvoja privrede svake države. Crna Gora se ne može svrstati u red zemalja bogatih rudnim blagom, pa rudarska djelatnost učestvuje u ukupnom bruto domaćem proizvodu sa svega 0,5% (2009, kategorija «vađenje rude i kamena» u poređenju sa učešćem od 1,1% BDP u 2008. godini)¹¹. Ipak, rudarska djelatnost je osnov značajnog dijela prerađivačke industrije, odnosno proizvodnje aluminijuma koja predstavlja značajnu stavku crnogorskog izvoza¹².

Uprkos činjenici da Crna Gora nije izrazito bogata nalazištima mineralnih sirovina, potencijal za razvoj predstavlja proizvodnja energetske mineralne sirovine – ugljovodonika (ugalj, a za očekivati je i proizvodnja nafte i gasa u crnogorskom podmorju), te proizvodnje rude crvenog boksita i nemetaličnih mineralnih sirovina. Veći je broj površinskih kopova, posebno, nemetaličnih sirovina (arhitektonsko – građevinskog i tehničko - građevinskog kamena, šljunka i pijeska glacijalnog porijekla).

¹¹ Izvor: MONSTAT, www.monstat.org

¹² Aluminijum i proizvodi od aluminijuma čine 40,5% ukupnog crnogorskog izvoza. Izvor: CBCG – Izvještaj glavnog ekonomiste.

Ležišta mineralnih sirovina nisu ravnomjerno raspoređena na teritoriji Crne Gore. Neravnomjernost raspodjele je u najvećoj mjeri posljedica geološke građe Crne Gore. Takođe, u znatnoj mjeri zavisi od prostornih planova, odnosno, od stava nadležnog državnog organa za prostorno planiranje, te od stava lokalnih samouprava prema rudarskoj djelatnosti i eksploataciji mineralnih sirovina. Ukupna površina svih ležišta koja su data pod koncesiju zauzima vrlo mali procenat od ukupne površine Crne Gore, ne računajući pri tome površinu budućih eksploatacionih polja ugljovodonika u epikontinentalnom pojasu Jadranskog mora. U praksi preovlađuju koncesije za korišćenje nemetalčnih mineralnih sirovina tehničko-građevinskog i arhitektonsko građevinskog kamena, pijeska i šljunka glacijalnog porijekla.

Utvrđene rezerve nemetalčnih mineralnih sirovina i drugih čvrstih mineralnih sirovina, izuzev barita, bentonitne gline, opekarske gline, kvarcnog pijeska i bijelih boksita, imaju stalnu tendenciju rasta. U Crnoj Gori već godinama nema proizvodnje bentonitne gline i barita, a u skorašnje vrijeme je ponovo otvoren rudnik olova i cinka «Šuplja stijena», a krajem 2010. godine data je koncesija za detaljna geološka istraživanja i eksploataciju rude olova i cinka na prostoru bivšeg rudnika Brskovo. Proizvodnja crvenog boksita je u padu.

Dosadašnjim istraživanjima je u terenima Crne Gore otkriveno 28 vrsta mineralnih sirovina, od kojih je do sada 15 eksploatisano. Procjena je da su 23 mineralne sirovine od ekonomskog značaja. Od značaja su metalne i nemetalne mineralne sirovine, ugljevi, morska so, podzemna voda, dok su nafta i gas u fazi istraživanja. Tabela 2 sadrži pregled najvažnijih neobnovljivih mineralnih sirovina kojima raspolaže Crna Gora.

Tabela 2: Pregled najvažnijih neobnovljivih mineralnih sirovina

Vrsta mineralne sirovine	Kategorija	Rezerve (u 10 ³)
Ugalj - mrkolignit	A+B+C1	80.976 t
	B+C1	123.640 t
	C1	27.928 t
Tvrđi mrki ugalj	A+B+C1	16.700 t
	C1	22.546 t
	C1 + C2	103.000 t
Treset	Procjena	31.000 m ³
Polutreset	Procjena	8.000 m ³
Crveni boksit	A+B+C1	37.000 t
	B+C1	3.156 t
	C1	6.951 t
	C2+D1	48.960 t
Bijeli boksit	Bilansne rezerve	250 t
	Vanilansne rezerve	1.400 t
	Perspektivne	2.900 t
Olovo i cink	B+C1	17.549 t
	C1	5.685 t
	C2	5.000 t
	C2+D1	46.330 t
Bakar	C1	5.297 t
	C2	2.041 t
Živa	Procijenjene (perspektivne)	Metala žive 5.430 t
Arhitektonski – ukrasni kamen	A+B+C1	1.000 m ³
	B+C1	860 m ³
	Perspektivne	21.704 m ³

Bigar	Stijenske mase (SM)	400 m ³
	Perspektivne rezerve SM	150 m ³
Tehničko-građevinski kamen	Praktično neograničene količine	
	A+B+C1 - kr	38.000 m ³
	B+C1 - vul	650 m ³
Šljunak i pijesak	Nisu računate rezerve. Djelimično obnovljive (deluvium i aluvium)	
Opekarske gline	B+C1	1.300 t
	B+C1(+C1)	15.000 t
	Perspektivne	> 100.000
Cementni laporac	A+B+C1	93.000 t
	Procijenjene	78.000 t
Dolomit	Praktično neograničene količine	
	A+B+C1	81.000 t
	C1	32.000 t
Barit	A+B+C1	344,85 t
	C1	66,5 t
	Perspektivne	36 t
Bentonit	A+B+C1	2.430 t
	C2	25 t
	Procijenjene (perspektivne)	1.400 t
Rožac	C1	1.210 t
Kvarcni pijesak	C2	7.136 t
Morska so	Morska voda je sirovina. Rezerve, odnosno eksploatacija zavisi od prirodne i industrijske proizvodnje.	
Nafta i gas	Ukupni naftni potencijal podmorja (matične stijene je proračunat na 12,5x10 ⁹ t). Za kontinentalni dio to nije računato.	
Podzemne vode	Podzemne vode (kao mineralna sirovina), statičke i dinamičke rezerve u terenima Crne Gore do danas nisu računate.	

Izvor: Prostorni plan Crne Gore do 2020. godine

U nastavku je dat prostorni koncept razvoja industrije i rudarstva, uz napomenu da rast i razvoj industrijskih i rudarskih kapaciteta mora pratiti usklađenost razvojnih potreba sa načelima i kriterijumima ekološke i prostorne zaštite¹³. Shodno navedenom, tabela 3 sadrži pregled preporuka za eksploataciju i razvoj rudarske djelatnosti po opštinama¹⁴.

Tabela 3: Pregled preporuka za eksploataciju i razvoj rudarske djelatnosti po opštinama

Opština	Mineralna sirovina preporučena za eksploataciju
Andrijeвица	Građevinski i ukrasni kamen
Bar	Građevinski kamen
Berane	Ugalj, građevinski kamen
Bijelo Polje	Građevinski kamen i pijesak

¹³ Napomena: za buduću eksploataciju mineralnih sirovina, površine treba da se zaštite od korišćenja u druge svrhe, kako ne bi došlo do ometanja eksploatacije ili do kontradiktornosti u predviđenoj upotrebi. Zbog nedostatka tačnih podataka, tačne lokacije za eksploataciju i rudarske djelatnosti moraju se definisati u odgovarajućem sektoru i u detaljnijim prostorno-planskim dokumentima; na područjima koja su definisana na ovaj način moraju se zabraniti bilo kakve druge vrste građevinskih djelatnosti.

¹⁴U prilogu 1, dat je pregled mineralnih sirovina po regionima i opštinama sa podacima koji su preuzeti iz Prostornog plana Crne Gore do 2020. godine uz napomenu da ove podatke zbog mjerenja koja su vršena prije 20-30 godina treba uzeti sa rezervom. U toku je izrada Državnog plana eksploatacije mineralnih sirovina do 2020. godine koji će dati jasniji pregled postojećeg stanja. Donošenje ovog plana očekuje se sredinom 2012. godine.

Cetinje	Bijeli boksit i građevinski kamen
Danilovgrad	Ukrasni i građevinski kamen, opekarske gline i krečnjak
Herceg Novi	Građevinski kamen, tehnički kamen, kameni agregati, ukrasni kamen
Kolašin	Građevinski kamen, ukrasni kamen, opekarske gline i pijesak
Mojkovac	Građevinski kamen i pijesak
Nikšić	Boksit, građevinski kamen, ukrasni kamen i pijesak
Plav	Građevinski kamen
Pljevlja	Ugalj, cink, olovo, antimon, barit, gips, kvarc, opekarske gline, laporac i drugi građevinski materijali
Plužine	Građevinski kamen
Podgorica	Ukrasni kamen i pijesak
Šavnik	Građevinski kamen, ukrasni kamen
Tivat	Ukrasni kamen
Ulcinj	Građevinski i ukrasni kamen, silicijumski pijesak
Žabljak	Građevinski kamen i šljunak

Izvor: PPCG

Rezime

- ✓ Crna Gora raspolaže raznovrsnom resursnom osnovom kada su u pitanju mineralne sirovine, koje su neravnomjerno raspoređene širom zemlje. Od ukupno 28 prepoznatih mineralnih sirovina, 23 su od ekonomskog značaja, dok je samo 15 eksploatisano do sada.
- ✓ Preovladavaju koncesije za korišćenje nemetaličnih mineralnih sirovina tehničko-građevinskog i arhitektonsko građevinskog kamena, pijeska i šljunka glacijalnog porijekla.
- ✓ Potencijal za razvoj su energetske mineralne sirovine – prije svega ugljovodonik, te moguća nalazišta nafte i gasa u crnogorskom podmorju.

Ograničenja

- ✓ Razvoj rudarske djelatnosti ograničen je sadašnjim prostornim planiranjem, jer Prostorni plan Crne Gore do 2020. godine nije dao tu mogućnost.
- ✓ Zbog izostanka adekvatne regulacije i nadzora, izražena je nelegalna eksploatacija mineralnih sirovina.
- ✓ U Prostornom planu Crne Gore do 2020. godine definisana su samo ležišta određenih mineralnih sirovina koja su utvrđena prije 30 i više godina. Razvoj geologije kroz finansiranje geoloških istraživanja iz Budžeta od značaja za Crnu Goru, znatno je proširio mineralni resurs, koji je sada i raznovrsniji. Međutim, taj resurs nije planski definisan, tako da je došlo do problema u njegovoj valorizaciji, odnosno, došlo je do konflikta planske dokumentacije i plana eksploatacije. Ministarstvo ekonomije je, da bi se riješio ovaj problem i planski definisala ležišta, dostavilo svim opštinama, na čijim teritorijama se ista nalaze, smjernice za izradu Prostornog plana, u skladu sa zakonom. Smjernice su prihvaćene i dostavljene obrađivačima koji su postupili u skladu sa istim. Međutim, mali broj planova je donijet.
- ✓ Većina koncesionara ne može da uđe u II fazu koncesije (u eksploataciju), s obzirom da nadležno ministarstvo za prostorno planiranje odbija zahtjeve koncesionara za dobijanje urbanističko-tehničkih uslova, jer planovi nisu donijeti, iako su ležišta u nacrtu istih definisana. Ovo je veliki problem, koji bi trebalo riješiti u domenu prelaznog rješenja do donošenja prostornih planova. U protivnom, oko 30 koncesija se neće realizovati, tako da će Crna Gora imati ležišta u eksploataciji ista ona kao i prije 30-40 i više godina¹⁵.
- ✓ Usljed prethodno navedenog, postoji opasnost od povećanja nivoa nelegalne eksploatacije.

¹⁵ Izvor: Ministarstvo ekonomije

2.2.1.2. Šumski resursi

Šume imaju veliki društveni, ekonomski i socijalni značaj za razvoj Crne Gore. Šumski ekosistemi su veoma važni u svim segmentima privrede: značajni proizvođači biomase, izvori zdravog i visokokvalitetnog šumskog voća, ljekovitog bilja i pečurki, važno stanište divljih vrsta životinja, glavni faktor za očuvanje i regulisanje sistema voda, pružaju zaštitu od klizišta i erozije, vezuju značajne količine ugljenika i glavni su prečištač vazduha. Osim toga, šumski ekosistemi su veoma važni za razvoj lokalne privrede. U Crnoj Gori zahvataju površinu od oko 738.000 ha, ili oko 53.4% ukupne površine. Od toga, pod šumskom vegetacijom nalazi se 622.000 ha, što čini da šumovitost iznosi 45%. Po stepenu šumovitosti, Crna Gora je jedna od najšumovitijih zemalja u Evropi sa velikim potencijalom za rekreaciju i turizam. Šume i šumsko zemljište u državnom vlasništvu pokrivaju 500.000 ha ili 67%, dok šume i šumsko zemljište u privatnom vlasništvu čine 244.000 ha ili 33% ukupne površine.¹⁶

Tabela 4: Površina i struktura šuma po regionima¹⁷

	Površina šumskog zemljišta (ha)	Površina privrednih šuma		Drvena zapremina (m3)	Struktura šuma (m3)			
		ha	%		lišćari (m3)	%	četinari (m3)	%
Primorski	28,774	11,330	4.2%	1,238,218	933,539	3.0%	304,679	1.1%
Središnji	109,637	59,068	21.7%	10,023,189	7,385,391	23.4%	2,637,798	9.6%
Sjeverni	122,942	202,093	74.2%	47,736,991	23,182,577	73.6%	24,554,414	89.3%
Crna Gora	261,353	272,491		58,998,398	31,501,507		27,496,891	

Izvor: Uprava za šume Crne Gore

Primorski region

Šume južnog šumskog područja, koje čine šume na primorju i kršu, imaju nepovoljnu strukturu po uzgojnom obliku (73% su izdanačke šume, šikare, šibljaci i makije) i pretežno su izdvojene u kategoriju zaštitne šume. Južno (primorsko) šumsko područje obuhvata šume na teritoriji opština: Kotor, Herceg Novi, Tivat, Budva, Bar i Ulcinj. Prostiru se na planinskim masivima Orjena, Rumije i u primorskom pojasu. Ove šume uglavnom imaju zaštitnu ulogu.

Središnji region

Struktura šuma središnjeg regiona je po svojoj strukturi dosta slična strukturi šuma primorskog regiona, naročito na području Cetinja, Podgorice i Danilovgrada, dok je kvalitet strukture na području Nikšića znatno povoljniji i po svojoj strukturi je sličniji šumama sjevernog područja.

Sjeverni region

Struktura šuma u sjevernom šumskom području je znatno povoljnija od južnog područja (visoke šume u ovom području učestvuju sa 65%) i u njemu se nalaze najkvalitetniji i najproduktivniji šumski ekosistemi koji čine značajne sirovinke resurse. Sjeverno šumsko područje obuhvata šume na teritoriji opština: Plav, Andrijevića, Berane, Rožaje, Bijelo Polje, Mojkovac, Kolašin, Šavnik, Plužine, Žabljak i Pljevlja. Pored dominantnih, čistih i mješovitih zajednica bukve, smrče i jele, ovdje se javljaju i reliktni i endemične zajednice molike i munike. Šume ovog područja prostiru se u regiji visokih planina i površi na planinama: Durmitoru, Sinjajevini, Ljubišnji, Kovaču, Smiljevici, Hajli, Magliču, Bjelasici, Prokletijama, Komovima i drugim planinama. Sjeverno područje sa svojim kvalitetnim šumama i optimalnim ekološkim uslovima za uzgoj šuma ima prioritetnu proizvodnu namjenu na najvećoj površini šuma. Najveći dio ovih šuma prostire se u kanjonima rijeka Lima, Tare, Čehotine, Pive i dr, i na gornjoj granici šumske vegetacije.

¹⁶ Prostorni plan Crne Gore do 2020. godine

¹⁷ U prilogu 3 data je tabela sa površinom i strukturom šuma po opštinama.

Šumski ekosistemi su izloženi višestrukim pritiscima koji prijete da dovedu do neodrživog korišćenja, prije svega kroz nekontrolisane, neplanske aktivnosti i prekomjerne eksploatacije prirodnih resursa. Najznačajniji problemi koji imaju negativan uticaj na stanje šuma predstavljaju:

- nepostojanje integralnog upravljanja šumskim ekosistemima,
- dotrajala i neprilagođena sredstva za eksploataciju šuma,
- slaba ili neadekvatna otvorenost šuma,
- nekorišćenje visokokvalitetne vrste za obnavljanje šuma,
- neadekvatan sistem protivpožarne zaštite

Rezime

- ✓ Crna Gora spada u jednu od najšumovitijih zemalja u Evropi, sa 45% ukupne površine pokrivene šumom, što je posebna povoljnost sa aspekta zaštite životne sredine. U državnom vlasništvu je 67% površine svih šuma i šumskog zemljišta, od čega 70% ima karakter privredne šume. Ipak, kvalitetna struktura šuma nije povoljna, s obzirom da je učešće niskoproduktivnih šuma 54% (šikare, makije, šibljac). Godišnji mogući obim sječa u svim šumama iznosi oko 800.000m³.
- ✓ Najznačajniji siroviniski resursi nalaze se u sjevernom regionu.
- ✓ Crna Gora raspolaže značajnim kapacitetima za preradu drveta, a ova proizvodna grana prepoznata je kao jedna od strateških odrednica razvoja. S obzirom na lociranost sirovinске osnove, drvoprerađivačka industrija ima značajan ne samo ekonomski već i lokalni i regionalni značaj. Uz to, u pitanju je industrija koja minimalno zagađuje životnu sredinu, i ima veliki neto efekat na spoljotrgovinski saldo, s obzirom da su uvozne komponente u proizvodnom lancu isključivo svode na uvoz opreme. Crnogorska drvoprerađivačka industrija ima značajan izvozni potencijal, pogotovo ako se ima u vidu kvalitet sirovine¹⁸.

Ograničenja

- ✓ Dugogodišnji period izolacije i sankcije, uticale su na propast velikih drvoprerađivačkih kapaciteta, koji su se, kroz proces privatizacije, sporo oporavljali i restrukturirali. U poređenju sa periodom prije 1989. godine, izuzev par izuzetaka (npr Vektra Jakić koja nakon restrukturiranja počinje sa radom), većina proizvodnih pogona danas ima značajno manje kapacitete.
- ✓ Sadašnju strukturu proizvodnje u drvoprerađivačkoj industriji karakteriše usitnjena proizvodnja, relativno malo učešće polufinalne i finalne prerade, dok se najveći dio sirovinске baze direktno izvozi, čime se uskraćuje kreiranje dodane vrijednosti u Crnoj Gori.
- ✓ Značajno prisustvo sive ekonomije, pogotovo u dijelu izvoza sirovinске osnove.
- ✓ Nedostatak adekvatnog kadra za polufinalnu i finalnu preradu.

2.2.1.3. Zaštićena prirodna područja

Nacionalno zaštićena prirodna dobra - područja

Po osnovu nacionalnog zakonodavstva, u Crnoj Gori je stavljen pod zaštitu veliki broj prirodnih dobara, od kojih mnoga omogućavaju zaštitu najznačajnijih komponenti biološkog diverziteta. Uspostavljanje Nacionalne mreže zaštićenih područja prirode koju sačinjavaju postojeća i planirana područja za zaštitu, sastavni je dio politike Vlade Crne Gore koji ima za cilj da obezbijedi zaštitu svih reprezentativnih tipova staništa, ekosistema i biljnih i životinjskih vrsta.

Nacionalna mreža zaštićenih područja prirode trenutno pokriva 125.496 ha, ili 9,08% teritorije Crne Gore, od čega najveće učešće (79,78% = 100.130ha) imaju pet nacionalnih parkova: Durmitor, Skadarsko jezero,

¹⁸ Izvor: Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, projekat "Povećanje konkurentne sposobnosti preduzeća drvenе industrije Crne Gore", 2005.

Lovćen, Biogradska gora i Prokletije. Ostatak čini preko 40 zaštićenih područja unutar kategorija: spomenik prirode; predio posebnih prirodnih odlika i (opšti i posebni) rezervati¹⁹.

Zakonom o zaštiti prirode, obezbijeđeno je stavljanje pod zaštitu endemičnih, rijetkih i ugroženih biljnih i životinjskih vrsta. Na početku 1968. godine, pod zaštitu su stavljene samo 6 biljnih vrsta, da bi kasnije 1982. godine pod zaštitu bile stavljene 52 biljne i 314 životinjskih vrsta. Uporedo sa novim saznanjima o ugroženosti pojedinih biljnih i životinjskih vrsta, rastao je i broj zaštićenih vrsta tako da je danas pod režim zaštite stavljeno 415 biljnih i 430 životinjskih vrsta. Zaštita rijetkih, značajnih monumentalnih stabala je tradicionalno sastavni dio aktivnosti na zaštiti biološkog diverziteta, tako da je tokom vremena pod zaštitu stavljen veći broj stabala masline, duba, hrasta i drugog drveća.

Međunarodno zaštićena prirodna dobra

Po osnovu primjene međunarodnih ugovora (konvencije, protokoli) u oblasti zaštite biodiverziteta koje je Crna Gora ratifikovala ili sukcesijom preuzela od prethodnih federacija / zajedničkih država, pod zaštitom se nalaze sljedeća područja:

- *Nacionalni park Skadarsko jezero* (40.000 ha) je zaštićeno kao Ramsarsko područje od 25. decembra 1995. godine, kada je upisano na Listu wetland područja od međunarodnog značaja posebno kao stanište vodenih ptica (Ramsar lista), sa Ramsarskom konvencijom (Konvencija o zaštiti wetland područja od međunarodnog značaja posebno kao stanište vodenih ptica). Razlog za upis NP Skadarsko jezero na Ramsar listu je bogatstvo i diverzitet ornitofaune. Ovo područje je od 1989. godine prepoznato i kao Područje od značaja za ptice (Important Bird Area - IBA). Albanski dio Skadarskog jezera takođe je zaštićen kao Ramsarsko područje od 2. februara 2006. godine.
- *Nacionalni park Durmitor sa kanjonom Tare* (33.895 ha) zaštićen je od 1980. kao Svjetsko prirodno nasljeđe (UNESCO-va Lista Svjetskog prirodnog i kulturnog nasljeđa), po osnovu ispunjenja kriterijuma Konvencije o zaštiti svjetske prirodne i kulturne baštine (UNESCO). Posebna vrijednost ovog zaštićenog područja su zone sa posebnim režimom upravljanja, od kojih su dvije sa strogim režimom zaštite (kanjon rijeke Tare i šumski rezervat "Crna Poda").
- *Slivno područje rijeke Tare* (182.899 ha) je zaštićeno kao Svjetski rezervat biosfere (Program "Čovjek i biosfera" - M&B, UNESCO, od 17. januara 1977. godine), po osnovu Konvencije o zaštiti svjetske prirodne i kulturne baštine (UNESCO).
- *Kotorsko – Risanski zaliv* (15.000 ha) zaštićeno je kao prirodno i kulturno dobro od Svjetskog značaja (UNESCO-va Lista Svjetskog prirodnog i kulturnog nasljeđa) od 26. oktobra 1979, po osnovu odredbi Konvencije o zaštiti svjetske prirodne i kulturne baštine (UNESCO). Prije stavljanja pod međunarodnu zaštitu, ovo područje je zaštićeno na osnovu nacionalnog zakonodavstva.

Pored prethodno navedenih područja, u Crnoj Gori postoje i mnoga druga područja prirode sa značajnim i vrijednim biološkim diverzitetom koja zadovoljavaju kriterijume kako prethodno pomenutih tako i drugih međunarodnih ugovora u kojima je Crna Gora Ugovorna strana (članica). Takva je Konvencija o zaštiti Sredozemnog mora (Barselonska konvencija) i njen Protokol za specijalno zaštićena područja u Sredozemlju, koji omogućavaju stavljanje pod zaštitu morskih zaštićenih područja. Do sada u crnogorskim vodama nije proglašeno nijedno zaštićeno morsko područje.

Izbjegavajući dupliranje i preklapanje, nacionalno (125.496 ha) i međunarodno (237.899 ha) zaštićena prirodna dobra (zaštićena područja prirode), čine ukupnu površinu područja stavljenih pod zaštitu koja iznosi 360.395 ha, što predstavlja 26,3% državne teritorije.

¹⁹Iako su Prostornim planom Crne Gore utvrđeni prijedlozi za stavljanje pod zaštitu više područja u kategoriju Regionalni park, odnosno Park, do sada nije ustanovljeno nijedno zaštićeno područje u toj kategoriji.

Tabela 5: Pregled postojećih nacionalno zaštićenih područja prirode u Crnoj Gori

Nacionalni park	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Skadarsko jezero ▪ Lovćen ▪ Durmitor ▪ Biogradska gora ▪ Prokletije
Rezervati prirode	<ul style="list-style-type: none"> ▪ u NP Skadarsko jezero: Manastirska tapija, Pančeva oka, Crni žar, Grmožur i Omerova gorica ▪ u NP Durmitor: Crna Poda ▪ Tivatska solila
Spomenici prirode	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Đalovića klisura ▪ Pećine: Lipska, Magara, Globočica, Spila kod Trnova / Virpazar, Babatuša. Novakovića pećina kod Tomaševa ▪ Jama Duboki do, u Njegušima ▪ Kanjon rijeke Pive i kanjon rijeke Komarnice ▪ Zajednice bora krivulja na Ljubišnji (1.000ha), Durmitoru (5.200ha) i Bjelasici (400ha) ▪ Zajednice bora munike na Orjenu (300ha), Lovčenu (300ha) i Rumiji (100ha) ▪ Pojedinačni dendrološki objekti: stablo skadarskog duba, na Ćurionu kod Danilovgrada, stablo hrasta medunca, u Orahovcu kod Kotora, stabla masline na Mirovici, Stari Bar i Ivanovićima, Budva ▪ Plaže na obali Skadarskog jezera ▪ Plaže : Velika Ulcinjska plaža, Mala Ulcinjska plaža, Valdanos, Velji pijesak, Topolica Bar, Sutomore, Lučica, Petrovac, Čanj, Pećin, Buljarica, Petrovačka plaža, Drobnji pijesak, Sveti Stefan , Miločer, Bečićka, Slovenska plaža, Mogren, Jaz, Pržno ▪ Savinska Dubrava u Herceg Novom ▪ Botanički rezervat lovora i oleander, iznad vrela Sopot kod Risna ▪ Botanička bašta planinske flore u Kolašinu ▪ Botanička bašta generala Kovačevića u Grahovu ▪ Park "13 jul" i "Njegošev park" na Cetinju ▪ Park kod hotela Boka u Herceg Novom ▪ Gradski park, u Tivtu ▪ Park Dvorca na Topolici ▪ Predjeli posebnih prirodnih odlika ▪ Brdo Spas iznad Budve ▪ Poluostrvo Ratac sa Žukotrljicom ▪ Ostrvo Stari Ulcinj ▪ Brdo Trebjesa u Nikšiću
Područja zaštićena opštinskim odlukama	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kotorsko – Risanski zaliv - Opština Kotor

Tabela 6: Pregled postojećih međunarodno zaštićenih područja prirode u Crnoj Gori

Ramsarsko područje (Lista wetland područja od međunarodnog značaja, posebno kao stanište vodenih ptica)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Skadarsko jezero 40.000m²
UNESCO-va Svjetska prirodna i kulturna baština	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kotorsko – Risanski zaliv, Opština Kotor ▪ NP Durmitor sa Kanjonom Tare 33.895m²
M&B UNESCO Rezervati Biosfere	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Slivno područje rijeke Tare

Izvor: Nacionalna Strategija biodiverziteta sa Akcionim planom za period 2009–2014

Rezime i ograničenja

- ✓ S obzirom na relativno malu površinu, Crna Gora ima značajnu teritoriju pod određenim vidom zaštite, gdje dominiraju nacionalni parkovi kao forma najvećeg nivoa zaštite. Bogatstvo flore i faune na crnogorskoj teritoriji obezbjeđuje mogućnosti razvoja turizma zasnovanog na prirodi. Razvoj potencijalnih prekograničnih parkova i rezervata u saradnji sa Bosnom i Hercegovinom i Albanijom, uticaće na dodatnu promociju Crne Gore u međunarodnim krugovima. Dugogodišnja kampanja turističke ponude Crne Gore pod sloganom «Wild beauty» (Divlja ljepota) u kontekstu je promocije prirodnih bogatstava kao turističke atrakcije Crne Gore.
- ✓ Sa rastom prihoda u Evropi, a pogotovo u Centralnoj i Istočnoj Evropi, rastu i aspiracije građana za putovanjem. Za očekivati je da će, u tim uslovima, Crna Gora privući značajan broj turista koji preferiraju mogućnosti za rekreaciju poput ribolova, hiking-a, kampovanja, posmatranja prirode i fotografisanja.
- ✓ Izazovi sa kojima se Crna Gora suočava kada su u pitanju zaštićena područja obuhvataju: neodrživu upotrebu resursa, slabu saradnju sa lokalnom zajednicom, odustvo sistematskog pristupa upravljanju zaštićenih područja, nedostatak informacija i istraživanja, slabu komunikaciju između ključnih stejkholdera, lokalne zajednice i upravljača zaštićenim područjima, kao i ilegalnu upotrebu resursa i nedozvoljenu gradnju.
- ✓ I pored brojnih obuka koje se organizuju za «upravljače» zaštićenim područjima, tek nedavno je pokrenuti studijski program pod nazivom «Upravljanje zaštićenim područjima i ruralni razvoj»²⁰ namijenjen zaposlenim u institucijama koje upravljaju zaštićenim područjima sa ciljem sticanja potrebnih vještina koje će omogućiti valorizaciju raspoloživih resursa, na održivi način.

2.2.2. Turistički resursi

Turistički resursi su prirodna ili antropogena dobra koja se mogu iskoristiti za razvoj privrede, što znači da moraju imati visok stepen privlačnosti za turiste da posjete destinaciju u kojoj se oni nalaze. Turistički resursi predstavljaju dio ukupnih resursa jedne privrede i čini ih:

- turistička atrakcijska osnova (potencijalne i realne turističke atrakcije)²¹,
- ostali direktni turistički resursi (obuhvataju: turističko-ugostiteljske objekte, prateći turistički sadržaj, trustičke kadrove, turističke zone – zone komercijalnog turizma, turistička mjesta, turističke destinacije, turističke agencije, turističku organizovanost – turističke zajednice i sl, turističke informacije i promotivni materijal, sistem turističkog informisanja, turističku edukaciju lokalnog stanovništva, pa i turističku atraktivnost susjednih destinacija)
- indirektni turistički resursi (očuvana životna sredina, geografski položaj, saobraćajna povezanost, komunalna infrastruktura i objekti društvenog standarda, kvalitet organizacije prostora, oblikovanje objekata, spoljnih uređaja i zelenih površina, politička stabilnost, ostali resursi).²²

Strateški cilj razvoja turizma u Crnoj Gori je stvaranje visokokvalitetne turističke destinacije zasnovane na principima održivog razvoja. Za dostizanje ovog cilja potrebno je prepoznati i valorizovati resurse koji imaju potencijal za razvoj turizma. Na relativno malom prostoru, sa povoljnim geografskim položajem i povoljnim klimatskim uslovima, Crna Gora raspolaže jedinstvenom kombinacijom prirodnih vrijednosti koje omogućavaju razvoj i ljetnjeg i zimskog turizma, kao i značajnim kulturno-istorijskim nasljeđem. Imajući u vidu sadašnju situaciju, projekte koji su u toku i čija je realizacija najavljena, Crna Gora je prepoznata za najbrže rastuću turističku industriju u svijetu. Posmatrano po regionima, turizam vidno zaostaje u sjevernom regionu, iako postoje prirodni potencijali za razvoj ljetnjeg i zimskog planinskog turizma, kao i za brojne vidove alternativnog turizma. Alternativni vidovi turizma nisu dovoljno razvijeni, a posebno kulturni, religiozni, nautički, ruralni i dr.

²⁰ Postdiplomski program u okviru Univerziteta Donja Gorica (UDG)

²¹ Realne turističke atrakcije su sve one kojima je smišljenom intervencijom osigurana turistička pristupačnost, tj. omogućava se njihovo turističko korišćenje; uključene su u neki oblik turističke ponude i predmet su marketing planiranja. Potencijalne turističke atrakcije su sve one kojima za sada još nije osigurana turistička dostupnost.

²² Izvor: E. Kušen, Turistička atrakcijska osnova, Institut za turizam Zagreb, 2002

U tabeli 8 dat je pregled raspoloživih smještajnih kapaciteta po regionima i opštinama, iz kojeg se vidi da je više od dvije trećine smještajnih objekata (72,8%) locirano u primorskom regionu, 11% je u središnjem, a 16,2% u sjevernom regionu. Kada se analizira broj soba i ležajeva, učešće se pomjera u korist primorskog regiona, pa se tako 96% soba i 96,3% ležajeva nalazi u primorskom regionu, gdje je takođe i većina domaćinstava (99,4%) koja pružaju usluge smještaja u svojim privatnim objektima. U korist primorskog regiona je i statistika dolazaka i noćenja gostiju, pa se tako 81,23% dolazaka i 91,96% noćenja ostvaruje u opštinama primorskog regiona, dok se 8,34% dolazaka i 3,07% ukupnog broja noćenja realizuje u Glavnom gradu²³.

Tabela 7: Kapaciteti za smještaj po regionima i opštinama

Region/ Opština	Broj objekata ²⁴	Broj soba	Broj ležaja			Broj domaćinstava koja turistima iznajmljuju privatne sobe, stanove/kuće
			Ukupno	Stalni	Pomoćni	
Primorski region	225	66569	160063	137418	22645	11602
Bar	39	8110	19362	17005	2357	1219
Budva	90	29655	68429	61175	7254	5010
Kotor	23	3379	8278	6934	1344	631
Tivat	22	4023	10011	8476	1535	860
Ulcinj	20	7727	19333	15800	3533	1369
Herceg Novi	31	13675	34650	28028	6622	2513
Središnji region	34	1201	2639	2483	156	0
Podgorica	25	726	1648	1562	86	
Danilovgrad	2	21	44	42	2	
Cetinje	2	227	587	531	56	
Nikšić	5	227	360	348	12	
Sjeverni region	50	1549	3586	3374	212	73
Žabljak	11	459	1156	1030	126	12
Kolašin	9	454	1014	998	16	35
Plav	4	58	145	135	10	
Plužine	1	20	45	45	0	
Rožaje	4	110	226	220	6	6
Šavnik	2	47	92	82	10	
Bijelo Polje	4	73	157	157	0	
Berane	3	51	102	102	0	1
Mojkovac	4	96	234	210	24	10
Pljevlja	6	126	274	254	20	8
Andrijevića	2	55	141	141	0	1
UKUPNO	309	69319	166288	143275	23013	11675

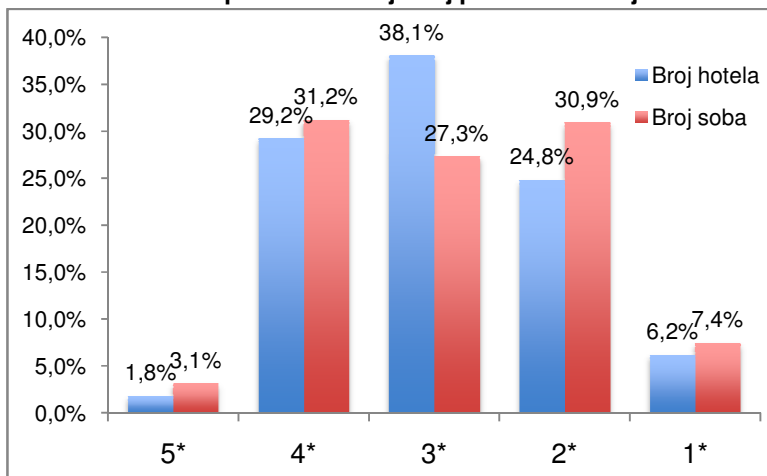
Izvor: MONSTAT, avgust 2010, www.monstat.org

Od ukupnog broja hotela, sedamdeset ima kategorizaciju sa 5* i 4* (4 i 66 hotela, respektivno), u kojima je skoro trećina registrovanih soba (370 u kategoriji sa 5* i 3667 u kategoriji sa 4*, grafik 2).

²³ Izvor: MONSTAT, www.monstat.org, podaci se odnose na prvih 6 mjeseci 2011. godine.

²⁴ Od ukupnog broja objekata za kolektivni smještaj (309), 226 se odnosi na hotele kategorizacije od 1 do 5 zvjezdica.

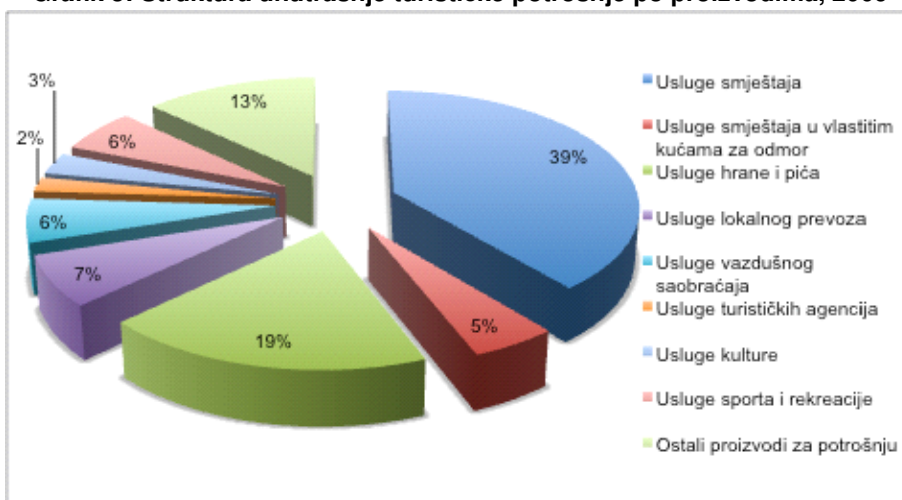
Grafik 2: Kapaciteti za smještaj po vrstama objekata

Izvor: MONSTAT, avgust 2010, www.monstat.org

U 2010. godini, Crna Gora zabilježila je rekordan iznos prihoda od turizma (oko 630 miliona EUR, ili oko 20% BDP), a za 2011. godinu očekuje se rast od 3-5%. Od ukupnog broja posjetilaca, 24% dolazi iz zemalja Evropske Unije, dok je broj turista iz Njemačke i Velike Britanije povećan za 20% u 2010. Eksperimentalni podaci pilot projekta «Izrada satelitskih računa u turizmu»²⁵ pokazuje da se najveći dio prihoda ostvaruje po osnovu usluga smještaja (39%), dok za usluge hrane i pića ide 19% ukupne turističke potrošnje. Za usluge iz oblasti kulture i sporta i rekreacije izdvaja se tek 3% odnosno 6% ukupne turističke potrošnje, respektivno (grafik 3).

Grafik 3: Struktura unutrašnje turističke potrošnje po proizvodima, 2009

Izvor: MONSTAT, Izrada satelitskih računa u turizmu, eksperimentalni podaci, www.monstat.org

Primorski region

Primorski region ima potencijala za razvoj plažnog turizma, kulturno-istorijskog turizma, sportsko-rekreativnog, zdravstvenog i wellness, nautičkog kao i ruralnog turizma.

Plažni turizam je najrazvijeniji u Budvansko-petrovačkom primorju, sa poznatim kupališnim mjestima, kao što su Budva i Bečići, i u Barsko-ulcinjskom primorju, sa Adom Bojanom koja predstavlja veliki razvojni potencijal

²⁵ Izvor: MONSTAT, pilot projekat «Satelitski računi u turizmu (TSA) za 2009. godinu, www.monstat.org

turizma. Bokokotorski zaliv je najpogodniji za razvoj visokokvalitetne i diverzifikovane ponude (nautički turizam, golf tereni, bogato kulturno-istorijsko naslijeđe i ostalo).

Zdravstveni i wellness turizam razvija se u okviru programa "Sunčana obala zdravlja"²⁶. Predviđene lokacije za razvoj ovog vida turizma su Igalo, Prčanj, Petrovac sa perspektivom razvoja ovih vidova turizma u oblasti Solila (ukoliko je ovo u skladu sa strogim režimima zaštite) i Ulcinj²⁷.

Potencijal za stvaranje novih turističkih zona predstavlja pretvaranje vojnih kompleksa i industrijskih zona u turističke zone. Posebna pažnja usmjerena je na pretvaranje bivših vojnih i industrijskih kapaciteta, kao i devastiranih oblasti u marine, čime se podstiče razvoj nautičkog turizma (u toku je realizacija projekta Porto Montenegro). Takođe, prostornim planovima prepoznata je potreba stvaranja lokacija za razvoj turističkog smještaja u primorskim opštinama u cilju povećanja i poboljšanja smještajnih kapaciteta.

Manifestacioni turizam je vrlo značajan za sadržajno obogaćivanje ljetnje ponude ali i za život grada van glavne ljetnje sezone. U ljetnjoj sezoni je potrebno uvesti nove manifestacije kulturno-zabavnog i sportsko-rekreativnog sadržaja radi obogaćivanja ponude.

Središnji region

U središnjem regionu razvijen je tranzitni i izletnički turizam, dok postoji veliki potencijal za razvoj kulturnog i vjerskog turizma. Tranzitni i izletnički turizam u središnjem regionu, naročito na Cetinju i području oko Skadarskog jezera treba zamijeniti ostalim vidovima turizma, koji vode do produženog boravka turista u ovom regionu.

Kulturni i rekreativni turizam imaju veliki potencijal da se razvijaju na Cetinju i Skadarskom jezeru. Bogato istorijsko naslijeđe središnjeg regiona može se vidjeti: u selu Njeguši, podnožju Lovćena, u staroj prijestonici Cetinju, na Rijeci Crnojevića, u malom utvrđenju Žabljak i na obalama Skadarskog jezera (tvrđave, manastiri, ambijentale cijeline/ribarska naselja). U Glavnom gradu Podgorici postoji potencijal za razvoj kongresnog turizma.

Vjerski turizam je potrebno dalje razvijati, a među napoznatijim lokacijama su: manastir Ostrog, Cetinjski manastir, manastiri i crkve na arhipelagu i obali Skadarskog jezera i dr.

U okviru Nacionalog parka Skadarsko jezero razvija se eko turizam, koji je izletničkog karaktera. Prepoznatljiva turistička ponuda Nacionalog parka Skadarsko jezero je: posmatranje ptica, sporski ribolov, krstarenje jezerom, istorijske i botaničke ture, pješačenje i biciklizam, jedrenje itd.

Tranzitni i izletnički turizam stvara manje prihoda u regionu nego turizam koji se bazira na smještaju.

Sjeverni region

Sjeverni region ima potencijala za razvoj ruralnog i eko turizma, planinskog i sportsko-rekreativnog turizma, kao i wellness turizma.

Sportsko-rekreativni turizam se razvija na području planinskih predjela Durmitora, Sinjajevine, Bjelasice, Komova i Prokletija. Na području Durmitora i Sinjajevine u planu je dalja podrška razvoju skijaškog turizma, sa naglaskom na padine Sljeme i Ivce (prema Bukovici) kao i na područja Mali Štuoc, Savin Kuk, Javorovača. Takođe, skijaški turizam promovisaće se na području Bjelasice i Komova i na crnogorskih Prokletija (na lokacijama: Cmiljevicu – Turjak, Rožaje – Hajla – Štedin, Plav-Gusinje, Verušu-Mokro).

²⁶Program "Sunčana obala zdravlja", koji osim pružanja zdravstvenih i usluga podmlađivanja, podrazumijeva: komfor, ambijent, lake aktivnosti, kulturnu ponudu, a za goste iz Skandinavije i terene za golf.

²⁷Izvor: Prostorni plan Crne Gore do 2020. godine

U sjevernom regionu, postoji veliki potencijal za razvoj planinskog turizma, posebno pješačenja i planinarenja, mountain biking-a (planinski biciklizam), „Activ & Extreme“ (npr. u NP „Durmitor“ i rijeka Tara). Za razvoj planinskog turizma, posebno je atraktivan rafting na Tari i Limu i kanjoni i obilazak pećina (Đalovića pećina). Područje Bjelasica i Komova je pogodno za razvoj wellness turizma.

Ruralni turizam (npr. u području Pive – Komarnice) se razvoja na eko-katunima, u etno i eko selima. Potencijali za razvoj ljetnjeg turizma posebno su razvijeni u nacionalnim parkovima (Durmitor, Biogradska gora i Prokletije), s obzirom na autentičnost prirodnih vrijednosti, raznovrsnost biodiverziteta i ekoloških specifičnosti ovih područja.

Vjerski turizam moguće je razvijati s obzirom na kulturno-istorijsko nasljeđe koje postoji u sjevernoj oblasti: manastir Piva, Dobrilovina i Pljevlja, Husein Pašina džamija, crkva Ružica na Sinjajevini, Manastir Morača i dr.

U prilogu 2 dat je pregled turističkih resursa/potencijala po regionima i opštinama sa osvrtom na mogućnosti povećanja atraktivnosti realnih turističkih resursa, i pretvaranja potencijalnih u realne turističke atrakcije. Takođe, dat je osvrt na potencijalne barijere za valorizaciju prepoznatih resursa.

Rezime

- ✓ Turizam predstavlja jedan od razvojnih prioriteta Crne Gore, a prema Svjetskom savjetu za turizam i putovanja, u narednih deset godina, Crna Gora će biti najbrže rastuća turistička destinacija. Ipak, raspoloživi turistički potencijali u zemlji u najvećoj mjeri nisu iskorišteni. U fokusu ponude je ljetnji i plažni turizam, sa postepenim razvojem planinskog turizma, ljetnjeg i zimskog.
- ✓ Turistička sezona je ograničena na period od maja do oktobra.
- ✓ Postoji nesklad između izgrađenih smještajnih kapaciteta i nedovoljne razvijenosti vanpansionske ponude. Uz to, razvoj smještajnih kapaciteta nije praćen potrebnim razvojem tehničke infrastrukture, u prvom redu vodovodne i putne, a ne postoji uređen sistem kanaliziranja i tretmana i ispuštanja otpadnih voda. Takođe, turistička ponuda nije dovoljno razgranata, s obzirom na turističke resurse koji postoje.

Ograničenja

Primorski region

- ✓ Ograničenja turističkih potencijala odnose se prije svega na tehničku infrastrukturu (neadekvatno riješen saobraćaj, neriješeno pitanje odvoda i kanalizacije, koje utiče na kvalitet vode itd). Pored toga, potencijalnu prijetnju punom iskorišćavanju vrijednosti turističkih potencijala predstavlja neplanska izgradnja sa neadekvatnim stepenom brige o spomenicima kulture, tradiciji i stilu gradnje, odnosno narušavanje ambijentalnog okruženja.

Središnji region

- ✓ Ograničenja u daljem razvoju turizma predstavljaju nezadovoljavajuća turistička infrastruktura i nepostojanje raznolike turističke ponude, dok je glavna opasnost daljeg razvoja ekspanzija neplanske gradnje.

Sjeverni region

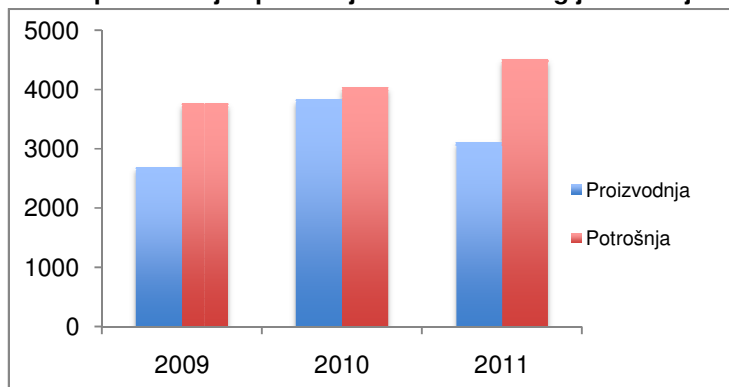
- ✓ Ograničenja turističkih potencijala odnose se prije svega na kompletnu turističku infrastrukturu koja je nedovoljna, a takođe ni tehnička infrastruktura nije na zadovoljavajućem nivou (putna infrastruktura, snabdjevanje električnom energijom).
- ✓ Rafting programi sprovode se još uvijek nestandardizovano i nekontrolisano.
- ✓ Potencijalnu prijetnju punom iskorišćavanju vrijednosti turističkih potencijala predstavlja neplanska izgradnja (posebno na Žablaku), sa neadekvatnim stepenom brige o stilu gradnje, odnosno narušavanju ambijentalnog okruženja.

- ✓ U sjevernom dijelu, većina vlasnika privatnih smještajnih kapaciteta (domaćinstva) nije u potpunosti svjesna potrebe da se poboljša standard i/ili nije dovoljno informisana kakva je tražnja sa najvažnijih emitivnih tržišta.

2.2.3. Energetski potencijali

U gotovo svim ekonomskim studijama, energetski sektor je prepoznat kao jedan od glavnih pokretačkih snaga crnogorske ekonomije. Kao element privredne infrastrukture, energetski sistem predstavlja razvojnu bazu kompletnog ekonomskog djelovanja. Od suficita koji je ostvarivan osamdesetih godina, sa razvojem privrede, povećanjem broja domaćinstava i bez izgradnje novih proizvodnih objekata, Crna Gora je prešla u deficit električne energije (grafik 4 pokazuje odnos proizvodnje i potrošnje električne energije u Crnoj Gori u posljednje tri godine, uključujući 2011²⁸).

Grafik 4: Odnos proizvodnje i potrošnje električne energije u Crnoj Gori (u GWh)

Izvor: Energetski bilans Crne Gore za 2011

Na osnovu raspoloživih podataka, zaključujemo da Crna Gora posjeduje dobre uslove za razvoj hidro i termalne proizvodnje električne energije, kao i zavidan potencijal za proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora (solarna energija, energija na bazi vjetrova i energija na bazi biomase, tabela 8).

Tabela 8: Raspoloživi resursi za proizvodnju električne energije u Crnoj Gori

Ležišta uglja	216.516.242t
Eksplatacione rezerve uglja	200.557.014t
Raspoloživi (teorijski) hidropotencijal na glavnim vodotocima	9864 GWh/god
Ukupni tehničko-raspoloživi hidroenergetski potencijal koji se može realizovati ili je već realizovan sa HE objektima na i van teritorije CG	5219 GWh/god
Površina istražnog područja za otkrivanje ležišta nafte i prirodnog gasa	21.500km ² (od čega cca 13.000km ² na kopnu i cca 8500km ² u podmorju)
Hidroenergetski potencijal pritoka za izgradnju mHE (na osnovu istraživanja i mjerenja)	599,2 GWh
Hidroenergetski potencijal pritoka za izgradnju mHE (na osnovu indirektnih procjena)	358 GWh
Energija sunčevog zračenja	Prosječna suma globalnog zračenja u području Crne Gore kreće se između 3.500 i 4.450 Wh/m ² dnevno
Biomasa	150-200.000m ³ godišnje – drvna masa koju čini otpad u šumi eksploatacijom šuma
Vjetropotencijal	3.000MW (procjena)
Komunalni otpad	200-250.000t čvrstog otpada godišnje

Izvor: PPCG

²⁸ Podaci za 2011 predstavljaju plan, za 2010. procjenu ostvarenih, a za 2009. ostvarene proizvodnju i potrošnju.

Najznačajni dio potencijala za razvoj energetskog sektora se nalazi u sjevernom regionu, dok je potencijal primorskog i središnjeg regiona znatno manji.

Primorski region

Primorski region ne raspolaže velikim energetskim potencijalima. Od energetskih potencijala izdvajaju se: energetski potencijal vjetra i potencijal sunčevog zračenja.

Prema studiji «Procjena potencijala obnovljivih izvora energije»²⁹, priobalni pojas predstavlja najatraktivniju lokaciju za iskorišćavanje energetskog *potencijala vjetra* u Crnoj Gori. Najveće brzine vjetra u zemlji izmjerene su u oblasti Rumije, uzimajući u obzir tehnička, ekonomska i ekološka ograničenja. Još jedno interesantno područje su brda u zaleđu Petrovca (ovo područje se nalazi u blizini glavnih saobraćajnica i mreže od 220 kV). Ako se izuzme planina Lovćen zbog nepristupačnosti, ostale pogodne lokacije mogle bi biti u planinskim zonama u zaleđu Herceg Novog i Orahovca³⁰. U svim ovim oblastima srednja brzina vjetra iznosi preko 6 m/s. U okviru studije izvršena je i procjena energetskog *potencijala sunčevog zračenja* u dva najperspektivnija sektora, tj. korišćenje solarne energije za potrebe u domaćinstvima i za potrebe u turističkom sektoru. Procjena je uglavnom fokusirana na priobalno područje, koje predstavlja oblast sa najvećim prilivom turista.³¹

Središnji region

Za razliku od primorskog regiona, središnji region posjeduje raznovrsnije potencijale za proizvodnju energije. Pored već pomenutih potencijala vjetra i sunčevog zračenja, u središnjem regionu postoji i hidropotencijal, kao i mogućnost proizvodnje električne energije na bazi otpada.

Hidropotencijal se prvenstveno zasniva na izgradnji malih hidroelektana na vodotocima Zaslavnica, Zeta (Zeta sa kotom uspora do kote donje vode mHE Glava Zete), Gračanica (Akumulacija Liverovići, uvažavajući Projekat optimizacije HE "Perućica" i vodotok Gračanica uzvodno od akumulacije) i Grahovsko jezero (Akumulacija Grahovo, uvažavajući postojeće stanje na pravo korišćenja).³²

Prema procjenama već pomenute studije, pored priobalnog pojasa značajan *potencijal vjetra* je prisutan na lokacijama brda oko Nikšića. Ovu oblast karakteriše srednja brzina vjetra u opsegu od 5,5-6,5 m/s. Pored toga, postojeća infrastruktura puteva i električne mreže obezbjeđuje dobru osnovu za razvoj projekata za korišćenje energetskog potencijala vjetra.

Korišćenje *komunalnog otpada*, kao obnovljivog izvora energije, u zemljama Evrope poprima sve veći značaj. Eventualna bojazan da će ovaj vid korišćenja komunalnog otpada dodatno povećati emisiju štetnih gasova i povećati i druga zagađenja životne sredine nisu opravdana upravo zbog provjerenih tehnoloških rješenja i rezultata mjerenja koncentracije zagađivača i poređenja sa evropskim normama. Na prostoru Crne Gore se procjenjuje godišnje formiranje 200.000 do 250.000 tona čvrstog komunalnog otpada, što znači mogućnost izgradnje 3 do 5 industrijskih postrojenja za njegovo spaljivanje, u zavisnosti od kapaciteta. Potencijalne lokacije za takva postrojenja su u blizini većih gradova (Podgorica i Nikšić).

Sjeverni region

Sjeverni region je najperspektivniji region za razvoj energetike i raspolaže sa najvećim potencijalima za proizvodnju električne energije i to prije svega termopotencijal i hidropotencijal, kao i zavidan nivo za proizvodnju električne energije na bazi biomase.

²⁹ Izvor: Ministarstvo za zaštitu životne sredine, kopna i mora Republike Italije

³⁰ Nakon uspješno sprovedenih tenderskih procesa, u postupku su pripreme za izgradnju prvih vjetroelektrana na Možuri i Krnovu.

³¹ Više na http://www.oie-cg.me/srp/lzvori_Sunceva_energija.asp

³² Više na http://www.oie-cg.me/doc/JP_Opis_vodotoka.pdf

Termopotencijal se prije svega odnosi na eksploataciju ležišta uglja u Pljevljima i Beranama. Dalji razvoj proizvodnje energije korišćenjem rapoloživog termopotencijala se može obezbijediti kroz:

- Izgradnju Blok II Termoelektrane „Pljevlja” - Izgradnjom bloka I Termoelektrane „Pljevlja” urađeni su i značajni investicioni radovi i za blok II snage 210/225 MW (deponija uglja, akumulaciono jezero, HPV, dimnjak i dr.), što svakako daje prioritet za izgradnju novog izvora energije iz uglja u pljevaljskom području, i to za kombinovanu proizvodnju električne i toplotne energije.
- Termoelektrana Berane - za Berane, već izdata koncesija za korišćenje rudnika uglja uključuje i funkcionisanje termoelektrane.

Konkretno odluke moraju se donijeti u detaljnoj prostorno-planskoj i sektorskoj dokumentaciji pri čemu je potrebno definisati predušlove za eksploataciju rezervi uglja u pljevaljskom i maočkom basenu.

Za optimalno korišćenje *hidroenergetskog potencijala* i izgradnju potrebnih objekata za potencijalne hidrocentrale, prostor treba sačuvati od bilo kojih drugih zahtjeva i korišćenja koji su u suprotnosti ili ometaju predviđenu upotrebu. U skladu sa Strategijom razvoja energetike do 2025³³ definisane su i grafički prikazane lokacije elektrana na Morači i Komarnici, dok su za Pivu i Bilečko jezero potrebna dodatna istraživanja. Prema procjenama, Crna Gora koristi samo 17% teoretskog vodnog potencijala, što znači da postoji znatan prostor za unapređenje ovog sektora. Svakako, značajan faktor za razvoj ovog sektora predstavlja i razvoj prenosne i distributivne mreže.

Projekat izgradnje HE na Morači (Opštine Podgorica i Kolašin)

Projektom izgradnje hidroelektana na Morači predviđena je izgradnja četiri hidroelektane duž rijeke i to: HE Andrijevo, HE Raslovići, HE Milunovići i HE Zlatica. Projektom su predviđena dva tehnička rješenja koja se razlikuju samo po brani HE Andrijevo.

- Osnovno tehničko rješenje i predviđa izgradnju hidroelektrana ukupne instalisane snage 238,4 MW i prosječne godišnje proizvodnje električne energije 721 GWh, sa maksimalnim nivoom akumulacije HE Andrijevo od 285 mnm i zapreminom akumulacije od 250hm³.
- Osnovno tehničko rješenje II predviđa izgradnju hidroelektrana ukupne instalisane snage 238,4 MW i prosječne godišnje proizvodnje električne energije 616 GWh, sa maksimalnim nivoom akumulacije HE Andrijevo od 250 mnm i zapreminom akumulacije od 100hm³.

Projekat izgradnje HE Komarnica (Opštine Plužine i Šavnik)

Prema postojećoj dokumentaciji, HE Komarnica bi bila čeona hidroelektrana i akumulacija u slivu rijeke Pive. Lokacija brane se nalazi na kraju uspora postojeće akumulacije HE Piva. Planirana je izgradnja lučne betonske brane visine 176 m. Mašinska hala hidroelektrane bi bila pribranska, sa dva agregata instalisane snage 168 MW i godišnje proizvodnje od 232 GWh. Kota uspora akumulacije ograničena je položajem grada Šavnika (818 mnm). Izgradnja hidroelektrane »Komarnica« je nesporna u prostornim i vodoprivrednim planovima Crne Gore i nema prepreka za njenu realizaciju. Nema industrijskih kapaciteta, saobraćajnica, privrednih objekata i domaćinstava koji bi bili ugroženi, već bi akumulacija potopila samo kanjon, nenaseljeno i neplodno područje.

Odgovarajuće lokacije za male hidrocentrale (MHC - kapaciteta <10 MW) se definišu detaljnijim prostorno-planskim dokumentima u skladu sa smjernicama Prostornog plana Crne Gore do 2020 i aktivnostima definisanih Strategijom razvoja energetike Crne Gore do 2025 i Strategije razvoja mini hidroelektrana³⁴. Izbor vodotoka koji se koriste kao predmet koncesije tokom dosadašnjih javnih nadmetanja urađen je na osnovu Strategije energetike Crne Gore do 2025. godine uzimajući u obzir postojeća mjerenja, istraživanja kao i postojeće studije. Predmet javnog nadmetanja 2009 – 2010 godine bili su vodotoci na kojima je HMZCG radio mjerenja i istraživanja hidropotencijala.

³³ Izvor: Ministarstvo ekonomije, www.mek.gov.me

³⁴ Izvor: Ministarstvo ekonomije, www.mek.gov.me

Vodotoci su odabrani na osnovu dosadašnjih istraživanja, studija, projekata, idejnih rješenja, pojedinačnih inicijativa zainteresovanih investitora i ukupnih stručnih sagledavanja o raspoloživim potencijalima za istraživanja i izgradnju malih HE. Prethodno su provedene analize sa aspekta usaglašenosti vodotoka sa: prostornim planom, Vodoprivrednom osnovom Crne Gore, odnosno planom korišćenja vodnog energetskog potencijala za proizvodnju električne energije, tehničkim uslovima, normativima i standardima za projektovanje i izgradnju malih HE i propisima iz oblasti zaštite životne sredine, kao i mogućnosti priključenja na elektroenergetski sistem. Opis pojedinih vodotoka sa relevantnim karakteristikama i ograničenjima za korišćenje, koja proističu iz prostorno planske, vodne, ekološke i druge relevantne dokumentacije nalazi se u Prilogu-Opis vodotoka i Karta Crne Gore sa vodotocima³⁵. U tabeli koja slijedi dat je pregled grupa vodotoka po opštinama i rijekama. Iz navedenog se vidi da je najveći potencijal u sjevernom regionu Crne Gore.

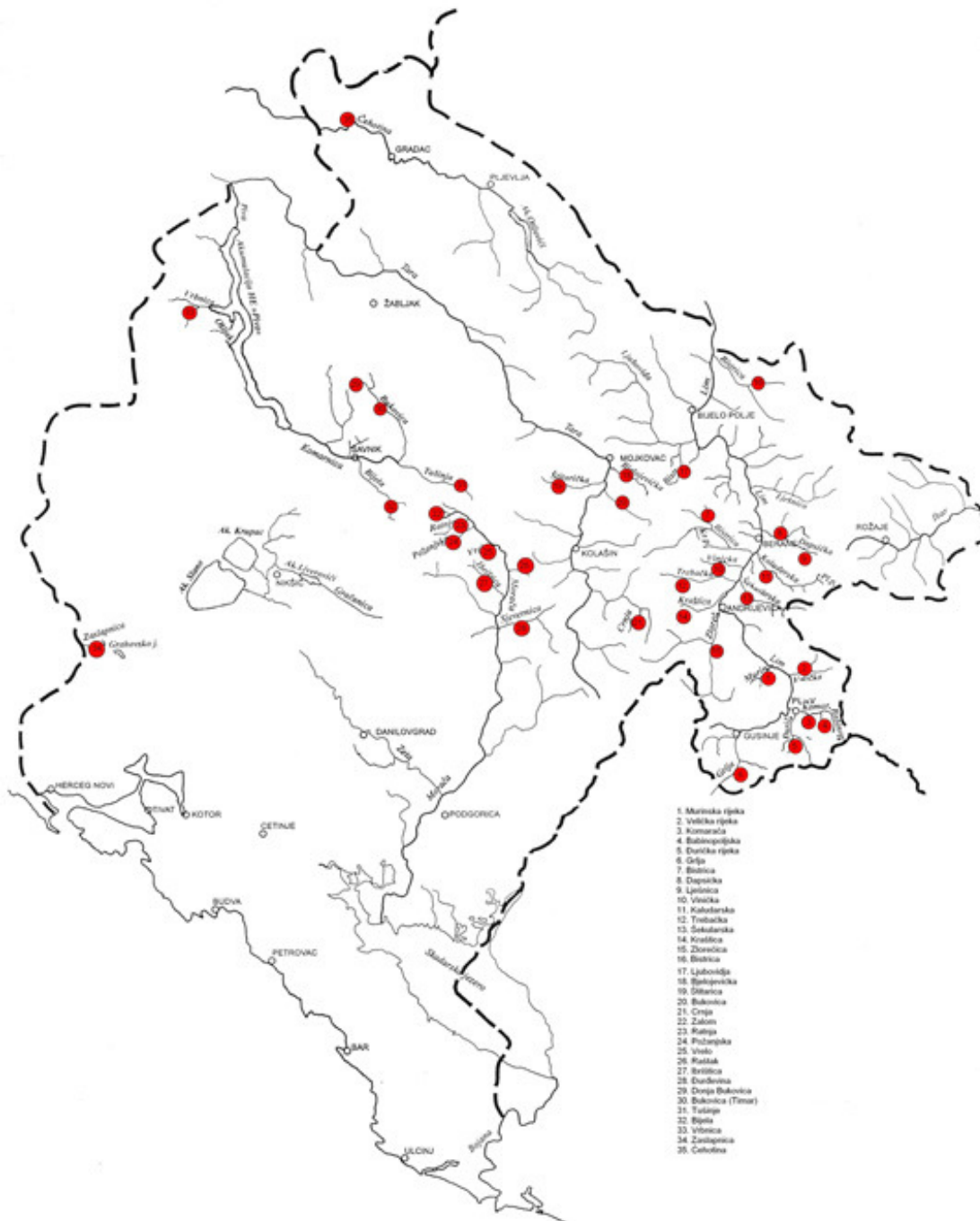
Tabela 9: Grupe vodotoka po opštinama i rijekama

Plav	Lim
Berane i Andrijevića	Lim
Bijelo Polje	Lim
Kolašin	Morača
Kolašin i Mojkovac	Tara
Šavnik	Komarnica

Izvor: www.oie-cg.me

³⁵ Više na http://www.oie-cg.me/doc/JP_Opis_vodotoka.pdf

Slika 1. Karta vodotoka koji su predmet koncesije

Izvor: www.oie-cg.me

Energetski potencijal biomase

Rezultati istraživanja pokazali su da Crna Gora ima značajne potencijale biomase (drvne i druge) koju bi najracionalnije bilo upotrijebiti za proizvodnju energije. Ukupno procijenjena energija je u nivou 4.200 GWh. Najveći potencijal energetske biomase je u sektoru šumarstva čija je sadašnja produkcija duplo manja od prirodnog potencijala, pa u toj sferi postoje značajne produkcione rezerve. Posebno bi bilo važno podizanje plantaža brzorastućih vrsta drveća-isključivo za energetske potrebe, za koje postoje zemljišni i drugi uslovi. Mogući iskazani efekti kroz količinu energije ukazuju na velike ekonomske benefite od ovakve proizvodnje³⁶.

³⁶Više na http://www.oie-cg.me/srp/Izvori_Biomasa.asp

Rezime

- ✓ Nakon višedecenijskog perioda koji je obilježio privredni razvoj i rast broja domaćinstava, Crna Gora danas bilježi deficit električne energije koji se nadoknađuje iz uvoza. U pojedinim godinama (2002) ostvarena proizvodnja pokrivala je svega 52% ukupne potrošnje.
- ✓ Crna Gora raspolaže značajnim energetske resursima koji u najvećoj mjeri nisu iskorišteni, a odnose se na razvoj hidro i termalne proizvodnje električne energije, kao i zavidan potencijal za proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora (solarna energija, energija na bazi vjetra i energija na bazi biomase).
- ✓ Strateškim dokumentima, prije svega Strategijom razvoja energetike do 2025. godine, predviđena je valorizacija raspoloživih resursa.
- ✓ U pripremi su značajni projekti koji treba da omoguće korišćenje hidro i termo potencijala, te obnovljivih izvora energije – prije svega vjetra, kao i projekti koji će povećati kapacitete distributivnog i prenosnog sistema.

Ograničenja

- ✓ Pojedine odluke koje su važne za realizaciju projekata valorizacije raspoloživih energetske potencijala donose se sporo. Globalna finansijska kriza dodatno je odložila realizaciju pojedinih projekata u ovoj oblasti.
- ✓ Razvoj energetike usko je povezan sa razumijevanjem ekonomskog razvoja zemlje, ali i zaštite životne sredine, o čemu se mora voditi računa.
- ✓ Eventualni seizmički rizik mora biti posebno analiziran pri valorizaciji hidroenergetskog potencijala.
- ✓ Bez obzira na dodijeljene koncesije, izgradnja mHE ne odvija se očekivanom dinamikom na šta utiče globalna finansijska kriza, ali i vještine i znanja kompanija koje su korisnici koncesija.
- ✓ Kao glavna ograničenja pri realizaciji u proizvodnji energije na bazi biomase može se javiti nedovoljna istraženost, državna regulativa, tehnološka zaostalost u šumarskom sektoru i finansijska ograničenja.
- ✓ Slaba platežna moć, ali i nedovoljna svijest građana, utiče na sporiju valorizaciju sunčeve energije.

2.2.4. Poljoprivredni resursi

U većini strateških razvojnih dokumenata, poljoprivreda u Crnoj Gori, zajedno sa turizmom, prepoznata je kao prioritetni pravac razvoja. Imajući u vidu raznolikost klimatskih uslova pogodnih za razvoj različitih poljoprivrednih aktivnosti, kao i raspoložive resurse, sadašnje učešće poljoprivrede u BDP od 8%³⁷ ne može se smatrati zadovoljavajućim, pogotovo ako se uzme u obzir značajan uvoz hrane i piće kojim se snabdijeva crnogorsko tržište.

Ukupna površina raspoloživog zemljišta u Crnoj Gori iznosi 309.240,7ha, od čega se 95,2% odnosi na porodična poljoprivredna gazdinstva, dok ostatak pripada poslovnim subjektima. Poljoprivredno zemljište zauzima površinu od 254.509,7ha, dok se na površini od ukupno 11.513,1ha prostire neplodno zemljište³⁸.

Na teritoriji Crne Gore registrovano je ukupno 48.824 poljoprivrednih gazdinstava. Shodno distribuciji poljoprivrednog zemljišta, većina je nastanjena u sjevernom regionu, međutim, u manjem procentu u odnosu na učešće poljoprivrednog zemljišta, što je, prije svega, posljedica depopulacije sjevernog regiona (tabela 10).

³⁷ Podatak se odnosi na 2009. godinu, izvor MONSTAT, www.monstat.org.

³⁸ Izvor: Popis poljoprivrede 2010

Tabela 10: Podaci o raspoloživom poljoprivrednom zemljištu

	Ukupno raspoloživo zemljište		Poljoprivredno zemljište	
	ha	N	ha	N
Primorski region	4.3%	9.8%	3.4%	9.7%
Središnji region	27.7%	37.0%	21.6%	36.9%
Sjeverni region	68.0%	53.2%	74.9%	53.4%

Izvor: Popis poljoprivrede 2010, MONSTAT

U odnosu na Popis stanovništva 2003, broj poljoprivrednih gazdinstava je umanjen za skoro 20%; došlo je do daljeg usitnjavanja posjeda, a značajne površine poljoprivrednog zemljišta ne koriste se za ostvarivanje prihoda. Takođe, promijenjena je struktura zemljišta tako da su smanjenje oranične površine i pretvorene u livade, a livade u pašnjake. Investicioni i građevinski bum uticao je na prenamjenu poljoprivrednog zemljišta, npr. za stambenu izgradnju, naročito nakon povraćaja zemljišta vlasnicima. U primorskom regionu, oko Skadarskog jezera i posebno na sjeveru, značajne površine zemljišta prodane su stranim državljanima, nakon čega je uslijedila agresivna gradnja smještajnih objekata. Rijetko koja opština ima politiku zemljišne politike, a prethodno navedeno ima i druge negativne posljedice poput: erozije zemljišta, zagađenja prirodne okoline i posebno smanjenja atraktivnosti pojedinih područja.

Poljoprivredna gazdinstva u Crnoj Gori bave se: stočarstvom, biljnom proizvodnjom, ili kombinacijom ova dva vida poljoprivrede. Njihovi osnovni statistički pokazatelji, do kojih se došlo Popisom poljoprivrede 2010 godine, dati su u tabeli 11.

Tabela 11: Osnovni statistički podaci o proizvodnji poljoprivrednih gazdinstava

Tip poljoprivredne proizvodnje	Broj gazdinstava/površina, osnovne vrste
Stočarstvo	32.675 (ovce, koze, svinje, živina i pčele)
Povrće na otvorenom	3.662 (na površini 764,3ha, što čini 18,9% ukupne oranične površine; lubenica, paprika, kupus)
Povrće u zaštićenom prostoru	456 (na ukupno 47,5ha, 1,2% ukupne oranične površine; paprika, paradajz, krastavac)
Uzgoj voća	5.328 (breskva, šljiva, jabuka, kruške, trešnje, nar)
Uzgoj masline	184 (na ukupnoj površini 77,1ha; 97,5% masline za proizvodnju ulja; 2,5% masline za konzum))
Citrusi	736 (na 228,7ha; 72% su plantažni zasadi; mandarina, pomorandža, limun)
Vinova loza	10,5 miliona zasada čokota vinove loze, od čega se 13,3% nalazi u posjedu porodičnih poljoprivrednih gazdinstava

Izvor: Popis poljoprivrede 2010, MONSTAT

Najveća koncentracija poljoprivredne proizvodnje locirana je u Polimskoj, Pivskoj i Zetsko-bjelopavličkoj zoni (33,1%, 14% i 12,8% poljoprivrednog zemljišta, respektivno). Detaljan prikaz poljoprivrednih resursa, i struktura korišćenja po opštinama dat je u prilogu 4.

Primorski region

Poljoprivredna proizvodnja primorskog regiona uglavnom je fokusirana na biljnu proizvodnju, u prvom redu na proizvodnju agruma, ranog povrća, maslina, ljekovitog bilja, i sadnog materijala suptropskih kultura, a pri čemu je zastupljena i plastenička proizvodnja.

U Boko-Kotorskom primorju, agrumi, maslinarstvo, pčelarstvo i vinova loza su bazične poljoprivredne djelatnosti. Posebno se ističe mogućnost za razvoj maslinarstva, mada je neophodno izvršiti revilatizaciju starih stabla masline, što je slučaj i sa Budvansko-petrovačkim primorjem. U Baru i Ulcinju, poljoprivredna proizvodnja oslanja se na gajenje agruma, maslinarstvo, a dijelom i pčelarstvo i vinogradarstvo. U Ulcinju se

nalaze značajni kompleksi plodnog poljoprivrednog zemljišta uključujući vrijedne komplekse maslinjaka. U Baru su takođe zastupljene značajne poljoprivredne površine pod maslinjacima, kao i plantaže pomorandži i mandarina, dok je vinova loza uglavnom locirana na području Virpazara. U Baru funkcionišu brojna udruženja poljoprivrednika (stočara, pčelara, maslinara, vinogradara isl.)

Iako u ovoj regiji postoji dobra osnova, saradnja sektora poljoprivrede i turizma nije dovoljno snažna i tržišno potvrđena. Pored toga, barijere za dalji razvoj poljoprivrede su sljedeće:

- Zastarjelost tehnologije i kapaciteta za poljoprivrednu proizvodnju, uključujući i obradu i pakovanje proizvoda,
- Nedostatak standardizacije proizvoda i loša konkurentnost,
- Usitnjenost posjeda i nepostojanje institucionalne saradnje među poljoprivrednim proizvođačima,
- Takođe, alternativni izvori prihoda, prije svega od izdavanja privatnog smještaja turistima, uticali su na smanjenu motivisanost lokalnog stanovništva da se bavi poljoprivredom.

Središnji region

Zahvaljujući brojnosti stanovništva, te raspoloživom poljoprivrednom zemljištu, poljoprivredna proizvodnja u središnjem regionu prilično je raznovrsna i podrazumijeva proizvodnju raznih sorti kontinentalnog voća i povrća, rasadničkog materijala i cvijeća, dijelom i sakupljanje ljekovitog bilja i šumskih plodova. Prisutna je i plastenička proizvodnja.

Zetsko-bjelopavlička zona je jedna od najznačajnijih, a karakterišu je stočarstvo i biljna proizvodnja, koja se odnosi na kontinentalno voće i povrće, sadni materijal i cvjećarstvo su oblici poljoprivrede koji su zastupljeni u ovoj regiji. U Zeti i Podhumu nalazi se izuzetno plodno zemljište, brojni plantažni kompleksi voćnjaka i plastenici s povrtnim kulturama. U Danilovgradu je takođe zastupljena plastenička proizvodnja, dok značajan broj gazdinstava posjeduje stočarske farme (svinjogojska, živinarska i dr.). U ratarsko-povrtlarskoj proizvodnji vodeće kulture su: lubenica i dinja, paradajz i paprika. Učešće Podgorice u posađenim površinama pod ovim kulturama, u odnosu na Crnu Goru, se kreće od 67% za lubenicu i dinju, do 40% za paradajz. Vinova loza je najzastupljenija u Podgorici sa 81% ukupnog broja čokota vinove loze u Crnoj Gori, pri čemu najveći dio čokota pripada Akcionarskom društvu "13 jul - Plantaže" Podgorica. Obod Skadarskog jezera takođe je pogodan za uzgoj vinove loze.

Stočarstvo se razvija na prirodnim livadama i pašnjacima koje zauzimaju oko tri četvrtine ukupnih poljoprivrednih površina Podgorice. Međutim, postojeće brojno stanje stočnog fonda je nepovoljno za površine koje se mogu koristiti za stočarstvo.

Na području Danilovgradske opštine, značajan dio poljoprivredne proizvodnje odvija se u zaštićenom prostoru – plastenicima, koji su u većem broju opremljeni sistemima za navodnjavanje 'kap po kap', kao i sistemima za zagrijavanje. U plastenicima se najviše uzgajaju paprika, krastavac, paradajz i zelena salata. Proizvodnju povrća bi trebalo skoncentrisati u dolini rijeke Zete (odmah iza plavne zone) i na onim zemljištima koja imaju siguran i stalan izvor vode za navodnjavanje. Kada su žitarice u pitanju, u ovoj opštini su zastupljene sljedeće: pšenica, ječam, kukuruz i vrlo malo raži.

Voćnjaci su uglavnom mješoviti. U ljetnjem periodu ovdje se zasađuju isključivo zimske sorte jabuke. Za ostale voćne vrste (kruška, dunja, šljiva, trešnja, višnja, breskva, kajsijska, smokva, šipak, kivi, orah, lješnik, jagodasto voće i dr.) trebalo bi planirati novu površinu na boljim zemljištima, kao i na dijelu prelaska ravnice u brdoviti dio. Najbolje uslove za vinogradarstvo pružaju tereni po obodu ravnice, na 200 do 400 m nadmorske visine, kao i šljunkovito i pjeskovito zemljište u ravničarskom dijelu. Takođe, prirodni uslovi, po obodu bjelopavličke ravnice, pogoduju gajenju ljekovitog bilja, koje bi moglo predstavljati realnu razvojnu šansu opštine Danilovgrad. Zastupljene su sljedeće biljne vrste: žalfija, matičnjak, kamilica, majčina dušica, vrijesak, mirodjija, morač, korijender, naut, cikorija, kantarion, ruzmarin, lavanda i ostalo.

Planinska područja se koriste za razvoj stočarstva, mada bi ovaj vid proizvodnje trebalo razvijati u ravničarskom dijelu. To se prvenstveno odnosi na tradicionalne grane stočarstva (govedarstvo, ovčarstvo,

kozarstvo, pčelarstvo) dok svinjarstvo, živinarstvo i netradicionalne grane treba više vezati za ravnice i rijeku Zetu.

Nikšićka zona raspolaže značajnim površinama poljoprivrednog zemljišta. Zastupljena je rasadnička proizvodnja i ljekobilje, kao i stočarstvo, koje se posljednjih godina orjentiše na organsku komponentu, čemu pogoduje lokacija mljekare u ovoj opštini koja raspolaže asortimanom organskih mliječnih proizvoda.

Sjeverni region

Poljoprivredna proizvodnja u sjevernom regionu uglavnom je fokusirana na stočarstvo, tj proizvodnju mliječnih proizvoda, mesa i vune, kao i na biljnu proizvodnju, u prvom redu na proizvodnju krompira i sakupljanje šumskih plodova. Značajni kompleksi poljoprivrednog zemljišta locirani su na prostoru doline rijeke Lima i Ljuboviđe, u području Plavsko-gusinjske kotline, na području Ibarske doline, kao i na Pljevaljskoj površi i području Kosanice. Područja gornje Tare, Polimlja, Plavsko - gusinjske kotline i doline Ibra i Čehotine, posebno pogoduju razvoju organske poljoprivrede.

Na području Gornjeg i srednjeg Potarja se nalaze značajni kompleksi kvalitetnih planinskih pašnjaka u neposrednom gravitacionom području i sačuvano obradivo zemljište u dolinama Tare i njenih pritoka. Otuda je poljoprivreda orijentisana na razvoj stočarstva, posebno ovčarstva i govedarstva, kao i na specifičnu ratarsku proizvodnju, u najvećem obimu sjemenski krompir. Međutim, prepoznatljiviji proizvodi ovoga kraja štitarički lisnati sir, kao i različite vrste rakija, nisu brendirani.

U strukturi poljoprivrednih površina u Mojkovcu dominiraju pašnjaci i livade, pa je poljoprivreda zastupljena u domenu ratarstva sa povrtarstvom, voćarstva i stočarstva koje ujedno predstavlja primarnu privrednu granu. Planina Sinjajevina, sa površinom pašnjaka od 120.000 ha, spada među najbogatije pašnjačko stočarske planine na Balkanu. Razvoj stočarske proizvodnje ograničava otkup mlijeka u smislu da mljekare kasne s isplatom kooperantima. Nadalje, jagnjeće meso koje se proizvodi, iako dobrog kvaliteta, otkupljuje se po niskoj cijeni. U dijelu pčelarstva, može se istaći da 50 proizvođača, članova udruženja, proizvode 10t do 50t meda. Na ovom području postoje realni potencijali za organsku pčelarsku proizvodnju. Kada je voćarstvo u pitanju, bitno je napomenuti fabriku za preradu voća Flores, koja iako s malim kapacitetima može da bude podsticaj lokalnom stanovništvu da se posveti ovom vidu proizvodnje. Ljekovito bilje i šumski plodovi su izuzetno zastupljeni na ovom području, ali se u potpunosti ne iskorišćavaju.

U Kolašinu je zastupljeno bavljenje govedarstvom, kozarstvom, a naročito ovčarstvom. Procenjuje se da se koristi svega 20% kapaciteta raspoloživih pašnjaka. Stočarstvo se pretežno odvija na manjim farmama i u privatnom vlasništvu. Glavni problem predstavlja nedovoljno organizovan otkup poljoprivrednih proizvoda. Kompanije Goranović i Franca povremeno otkupljuju krupnu stoku, dok je otkup sitne stoke naročito problematičan. Ne postoji fabrika za preradu mlijeka i proizvodnju mliječnih proizvoda.

Pogodno područje za uzgoj voća locirano je u sljedećim područjima: Manastir Morača, Đurđevina i Gornja Morača, Jabuka i okolina Kolašina, a za ratarstvo je posebno pogodan vasojevički kraj. U dijelu povrtlarstva, posebno je zastupljena proizvodnja krompira. Plastenička proizvodnja je zastupljena na lokaciji Morača i Kolašin, ali je za njeno inteziviranje potrebno poraditi na organizaciji otkupa. Bjelasica, moračke i rovačke planine obiluju ljekovitim biljem i šumskim plodovima. U pitanju su pečurke, borovnica, šumske jagode, brusnice i sl. Trenutno je problematičan otkup ovih plodova. Ranije se izvozilo, a sada jedino firma Flores na području Mojkovca vrši preradu ljekovitog bilja.

Prepoznatljiviji proizvodi sa ovog područja (krompir i sir) nisu brendirani. Generalno, nedostaje industrija za preradu i pakovanje poljoprivrednih proizvoda (sokovi, džemovi, marmelade, med).

Polimska zona raspolaže značajnim kompleksima kvalitetnih planinskih pašnjaka pa je poljoprivreda orijentisana na razvoj stočarstva, posebno ovčarstva i govedarstva, ali je zastupljeno i voćarstvo posebno u beranskoj opštini.

Zemljoradnja u opštini Bijelo Polje je zastupljena, ali postoje brojne barijere za njen dalji razvoj: usitnjenost posjeda, nedovoljan otkup proizvoda, značajan dio poljoprivrednog zemljišta je neiskorišćen, potrebne su posebne agrotehničke mjere, nedostaje potrebna mehanizacija. Voćarstvo je prilično razvijeno, i to uzgoj jabuke, kruške i šljive. U domenu povrća dominira kupus i paprika. U dijelu ratarskih kultura, Bijelo Polje prednjači u odnosu na ostale crnogorske opštine. Otkup voća i povrća vrši preduzeće Eko Meduza, koje i samo posjeduje zasade na 70ha. Stočarstvo je prilično zastupljeno, pri čemu je prisutna kako krupna, tako i sitna stoka. U dijelu prerade mesa, posluje kompanija Mesopromet koja se bavi se proizvodnjom, preradom i prometom mesa i mesnih prerađevina. Međutim, od plasmana mesa, stočarima je problematičniji plasman mlijeka, pri čemu se ističe niska otkupna cijena, male subvencije. Problem za dalji razvoj ove poljoprivredne grane predstavlja nedostatak finansijskih sredstava za podršku proizvodnji i loša putna infrastruktura.

Opština Berane raspolaže s kvalitetnim poljoprivrednim zemljištem, pa je proizvodnja usmjerena na uzgoj stoke, a dijelom i voćarstvo. Zastupljeno je gajenje kontinentalnog voća i povrća, kao i žitarica, silažnog kukuruza. Najzastupljenije vrste kontinentalnog voća su šljiva, jabuka, kruška. Na lokaciji „Buče“ nalazi se pogon za preradu voća i za proizvodnju voćnih sokova, međutim još nije pušten u rad, usljed neizmirenih obaveza prema EPCG. Plantažno voćarstvo je malo zastupljeno, a glavni problem predstavlja nedostatak otkupa. U dijelu šumskih plodova i ljekovitog bilja dominira borovnica, lincura, pečurke, šumska jagoda. Otkup borovnice je prilično organizovan od strane lokalnih otkuplivača. Inače, opština planira izgradnju distributivnog centra koji će služiti za organizovaniji otkup i dalju preradu šumskih plodova. Trenutno su otkupne cijene relativno niske, a prerade i finalizacije proizvodnje nema, pa se glavna sirovina izvozi.

Kako u strukturi poljoprivrednih površina dominiraju prirodne livade i pašnjaci, stočarstvo predstavlja najvažniji vid poljoprivredne proizvodnje. Uglavnom je riječ o ovčarstvu i govedarstvu. Bitno je napomenuti da mljekara „Zora“ nakon prekida rada par mjeseci ponovo radi, što je važan podsticaj za lokalno stanovništvo da se bave stočarstvom, pa je došlo je do ekspanzije minifarmerstva. Međutim, daljem razvoju stočarstva prijeti migracija stanovništva sa sela u grad, kao i slaba finansijska podrška jačanju proizvodnje.

Za biljnu proizvodnju na teritoriji opštine Plav je naročito interesantna dolina Ljuče, koja je u prostornom planu predviđena za proizvodnju zdrave hrane. Prostire se na 750 ha, od čega je 300 ha močvarni dio. Nakon melioracije dolina bi predstavljala najveći poljoprivredni kompleks alumvijalnog tipa u Crnoj Gori. Ovaj tip zemljišta pogodan je za povrtarstvo i voćarstvo, posebno za krompir. Dolinu je neophodno mjestimično meliorisati, a nedostatak poljoprivredne proizvodnje i sredstava za investiranje problemi su sa kojim je suočena ova oblast. Plav je poznat po velikom broju kvalitetnih biljnih vrsta i šumskih plodova. Tereni pod borovnicom su dosta očuvani, a kvalitet borovnice je izuzetan. Prema istraživanjima Instituta iz Beograda količina suve materije u ovoj borovnici je mnogo veća nego u bilo kojoj drugoj, pa otuda i predlozi da se ova borovnica posebno brendira. Ono što predstavlja kočnicu zapaženijem razvoju ovog poljoprivrednog sektora, jeste loša putna infrastruktura, odsustvo prerade i finalizacije proizvodnje, a dijelom i otežan plasman.

U ruralnim područjima opštine Pljevlja poljoprivreda je često glavni, ponekad i jedini generator zapošljavanja i dohotka. Međutim, nizak nivo produktivnosti, nepovoljni klimatski i pedološki uslovi, razrušenost i usitnjenost kapaciteta u primarnom sektoru i njegova neorganizovanost sa jedne strane, neorganizovan otkup, nedostatak prerađivačkih kapaciteta, plasman poljoprivrednih proizvoda, nedostupni i nepovoljni krediti za poljoprivredu sa druge strane, predstavljaju ograničenja za razvoj poljoprivrede u opštini Pljevlja.

Prirodni uslovi, a naročito struktura korišćenja poljoprivrednih površina na prostoru opštine Pljevlja, uticali su da stočarstvo (prvenstveno govedarstvo i ovčarstvo) postane vodeća i najvažnija grana poljoprivredne proizvodnje. Među zonama za intenzivniji razvoj stočarstva izdvaja se područje Kosanice. Stočarstvo uglavnom karakteriše proizvodnja mlijeka, koje se dalje prerađuje u čuveni pljevaljski sir, i mesa (posebno jagnječeg). Inače, Pljevlja su opština koja raspolaže najvećim stočnim fondom u Crnoj Gori, koji se posljednjih godina intenzivira, kroz osnivanje farmi s većim kapacitetima, 10-20 grla stoke. U tom pogledu je veoma značajno postojanje mljekara koje vrše otkup od lokalnih proizvođača. Takođe je bitno napomenuti da na terenima povoljnim za poljoprivredu postoje značajne rezerve uglja, što dodatno ograničava orijentaciju

na poljoprivredu. Isto tako nedovoljno kvalitetna i brza rekultivacija zemljišta utiče ograničavajuće na uslove za vraćanje poljoprivrednog zemljišta njegovoj osnovnoj namjeni.

Na području opštine Pljevlja pčelarstvo ima dugu i bogatu tradiciju. Velike površine prirodnih livada i pašnjaka sa bogatom florom i obiljem medonosnog bilja, usloveli su povoljne prirodne uslove za razvoj pčelarstva. Pored pljevaljskog sira, med je proizvod koji bi mogao primjenom sertifikacionih šema ući u proces zaštite geografskog porijekla kao visokovrijedan i specifičan proizvod opštine.

U Pljevaljskoj zoni postoje uslovi za uzgoj ratarskih proizvoda. Veće površine plodnog zemljišta nalaze se u basenu Pljevalja, Vrulje, Mataruga i Kosanice. Klimatske karakteristike ograničavaju gajenje voća, pa i ozimih žita na uski pojas nižih terena i doline rijeke Tare i Čehotine. Priomjetna je tendencija rasta proizvodnje heljde, ječma, ovsu i raži. Pritom, raspoloživo poljoprivredno zemljište osim u užoj zoni grada relativno je ekološki očuvano te zadovoljava standarde za organsku proizvodnju, pa je na području MZ Kosanica u selu Glibači registrovan prvi proizvođač u organskoj proizvodnji žitarica-heljde.

U domenu voćarstva i povrtlarstva, zastupljeni su zasadi šljive, jabuke, kruške, mada proizvodnja nije u dovoljnoj mjeri komercijalizovana. Kupus i krompir imaju perspektivu veće proizvodnje. Veliki problem u ovoj proizvodnji predstavlja neodgovarajući sortiment, nedovoljan nivo znanja proizvođača, visok stepen zastupljenosti starih i virusom šarke zaraženih zasada, prvenstveno šljiva. Postoji potencijal za sadnju i uzgoj sitnog voća (malina, kupina, borovnica i dr.), prije svega zbog kasnog cvjetanja i izbjegavanja ranog proljećnjeg mraza. Takođe prisutna su područja za sakupljanje šumskog i ljekovitog bilja, a kako je koncesije za šume dobila kompanija Vektra Jakić, samim tim ima i pravo na korišćenje šumskog bilja. Generalno, problem je u slabom otkupu.

Na području Rožajske zone nalaze značajni kompleksi kvalitetnih planinskih pašnjaka, pa je i poljoprivreda fokusirana na stočarstvo, u prvom redu ovčarstvo i govedarstvo, kao i na sakupljanje ljekovitog bilja. Po pitanju uslova za bavljenja stočarstvom, lokalna vlast preduzima izvjesne aktivnosti u dijelu razvoja ove poljoprivredne grane. Međutim kočnicu daljeg razvoja, predstavlja loša putna infrastruktura u ruralnim predjelima, otežano snabdijevanje električnom energijom, nedovoljan stepen ulaganja u razvoj mini farmi, kao i neorganizovan otkup poljoprivrednih proizvoda. U Rožajama postoji fabrika mesa i mesnih prerađevina (Gradina), kao i manja mljekara (Ami prom). Posljednjih godina je osnovano nekoliko mini farmi.

Kada su šumski plodovi u pitanju, količine borovnica prvenstveno, ali i pečuraka i raznih vrsta ljekovitog bilja koje uspijevaju i rađaju na teritoriji opštine su ogromne. Procenjuje se da na ovom području uspijeva oko trista biljnih vrsta, što Rožaje po ovom kriterijumu pozicionira na prvo mjesto u Crnoj Gori. Zemljoradnička zadruga „Agrobisernica“, locirana u ovoj opštini koja u svom vlasništvu ima oko 350 ha zemljišta, pogodna je lokacija za skladištenje plodova, ali i tek za neznatan otkup.

Voćarstvo je slabije zastupljeno, pri čemu je obično riječ o starijim zasadima, dok se nove plantaže ne podižu. Najzastupljenije su šljive, jabuke i kruške, a postoji odličan potencijal za uzgoj malina i kupina. Od ostalih biljnih kultura, gaje se one kojima pogoduju visoke nadmorske visine, a to su najčešće krompir i pasulj, a dijelom je zastupljena i proizvodnja žitarica, posebno ječma i raži. Dalji razvoj ograničen je postojanjem usitnjenih posjeda, problemom otkupa, malim ulaganjima, kad-kad i udaljenošću poljoprivrednih posjeda, kao i nezainteresovanošću lokalnog stanovništva za ovaj vid poljoprivrede.

Rezime

Osnovne karakteristike poljoprivrednog sektora Crne Gore su sljedeće:

- ✓ značajna uloga poljoprivrede u privrednom i društvenom razvoju, pogotovo u ruralnim djelovima zemlje gdje nerijetko predstavlja jedini izvor prihoda domaćinstava;
- ✓ očuvana životna sredina i bogatstvo biodiverziteta koji su dobra osnova za dalji razvoj poljoprivrede, a posebno njene organske komponente;
- ✓ usitnjenost primarne proizvodnje;
- ✓ niska produktivnost poljoprivredne proizvodnje, kao posljedica relativno niske tehničke opremljenosti,

- ✓ negativna demografska kretanja, odnosno depopulacija ruralnih područja,
- ✓ nepovoljna starosna i kvalifikaciona struktura poljoprivrednog stanovništva (poljoprivredom se uglavnom bave starije osobe nižeg stepena obrazovanja),
- ✓ loša infrastruktura u većini ruralnih područja,
- ✓ slabo razvijen prehrambeno-prerađivački sektor,
- ✓ mala budžetska podrška poljoprivredi u poređenju sa nivoom EU),
- ✓ važno mjesto u agrarnoj politici ima politika ruralnog razvoja;
- ✓ nedovoljno iskorišćeni potencijali, što rezultira neto uvozom hrane.

Ograničenja

Primorski region

- ✓ Bez obzira na povoljne klimatske uslove i raspoloživost kvalitetnog poljoprivrednog zemljišta, razvoj poljoprivrede u primorskom regionu je ograničen zbog nezainteresovanosti lokalnog stanovništva i alternativnih izvora prihoda koji su mu dostupni.

Središnji region

- ✓ Otkup poljoprivrednih proizvoda nije dobro organizovan, a poljoprivredni proizvođači se često žale na nivo otkupnih cijena; ne postoje prerađivački kapaciteti;
- ✓ Ograničenja daljem razvoju poljoprivrede u danilovgradskoj opštini predstavlja zasićenost poljoprivrednog zemljišta vodama, slaba zainteresovanost lokalnog stanovništva za poljoprivredu, usitnjenost posjeda, nedostatak investicija, nepostojanje otkupa poljoprivrednih viškova, neizgrađeni prerađivački kapaciteti, kao i neadekvatno korišćenje postojećih potencijalno obradivih površina. U budućem periodu bi trebalo poraditi na ukupnjavanju parcela, odraditi melioracijske mjere odvodnjavanja i navodnjavanja, primjeniti visok nivo agrotehnike, raditi na primjeni i doradi sadašnjih propisa i zakona o zaštiti poljoprivrednog zemljišta.
- ✓ U Nikšićkom polju, Župi i Grahovskom polju, stepen iskorišćenosti raspoloživog zemljišta jako je mali u odnosu na potencijale koji su na raspolaganju. Kao najznačajnije barijere razvoju poljoprivrede ističu se negativna demografska kretanja, kao i nedostatak interesovanja lokalnog stanovništva za bavljenje poljoprivrednom proizvodnjom.

Sjeverni region

- ✓ Nedostaci ove regije koji usporavaju razvoj poljoprivrede odnose se na usitnjenost posjeda, nedostatak investicija, nepostojanje otkupa poljoprivrednih viškova, nedovoljno prerađivačkih kapaciteta, loše vodosnabdijevanje, nepokrivenost sa signalom mreže mobilne telefonije, lošu mehanizaciju i putnu infrastrukturu.
- ✓ Otkup je slabo organizovan, a nerijetko ga vrše kompanije iz inostranstva (uglavnom iz Italije); nestručna berba šumskih plodova rezultira devastiranjem biljnog fonda, odsustvo finalizacije proizvodnje i sl.
- ✓ Postoji potencijal za brendiranje pojedinih proizvoda kao i potencijal za organsku proizvodnju. Međutim, nema dovoljno znanja i sredstava da se pristupi tim procesima.
- ✓ Region karakteriše depopulacija, i sve manje mladih ljudi koji ostaju na selu.

2.2.5. Ribarstvo

Ribarstvo se posmatra kroz dva sektora: slatkovodno i morsko ribarstvo.

Slatkovodne ribolovne vode u Crnoj Gori svojim kapacitetima i čistom i kiseonikom bogatom vodom predstavljaju veliki potencijal za uzgoj ribe, posebno pastrmke, kao i za razvoj ribolovnog turizma. Sektor akvakulture, odnosno uzgoj pastrmke zbog starog matičnog stoka, zbog uzgoja sa sporim prirastom, te zbog gubitka vode na uzgajalištima nije dovoljno efikasan. Slatkovodno ribarstvo u Crnoj Gori se zasniva na potencijalima mreže manjih potoka, rječica, rijeka, nizijskih i planinskih jezera i akumulacije. Osnovni pokazatelji potencijala za ribarstvo su sljedeći³⁹:

- Ukupna dužina tekućica iznosi 1.715 km. Ove vode usljed neracionalnog gazdovanja i zagađenosti daju izuzetno male količine ribe u odnosu na realni potencijal.
- Površina planinskih jezera koja su nastanjena ribom iznosi ukupno 547 ha, a bare, trstici i ribnjaci se prostiru na 995 ha. Crna Gora raspolaže i sa nekoliko akumulacija, čija je površina pri srednjem vodostaju oko 2.000 ha. Skadarsko i Šasko jezero su nizijska jezera bogata ribljim fondom.
- U ribnjacima i kaveznim sistemima vrši se uzgoj pastrmki.

U tabeli koja slijedi, dat je pregled ulova slatkovodne ribe po vrstama za posljednjih pet godina za koje su dostupni statistički podaci.

Tabela 12: Ulov slatkovodne ribe po vrstama u posljednjih pet godina (t)

Vrsta ribe	2005	2006	2007	2008	2009
Pastrmka	231	253	200	212	263
Šaran	410	410	82	452	350
Jegulja	4	6	1	1	6
Ukljeva	30	30	88	112	100
Ostale	117	87	70	64	168
Ukupno	792	786	441	841	887

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2010. godine

Slijedi da je šaran najdominantnija slatkovodna riba, čiji ulov posljednjih godina bilježi blagi trend rasta. Pastrmka i ukljeva su takođe zastupljene, dok su ostale vrste prisutne u nešto manjim količinama.

Morsko ribarstvo karakteriše raznovrsnost ribnog fonda. U tabeli koja slijedi, dat je pregled ulova morske ribe po vrstama (i njihovim podkategorijama) za posljednjih pet godina za koje su dostupni statistički podaci⁴⁰.

Tabela 13: Ulov morske ribe po vrstama i njihovim podkategorijama u posljednjih pet godina (t)

Vrsta ribe	2005	2006	2007	2008	2009
Plava riba	158	163	196	241	199
Sardela	43	21	23	32	30
Papalina	35	30	49	48	38
Inčun	2	23	15	15	19
Skuša	8	10	11	12	10
Plavica	4	6	12	21	12
Šnjur	12	20	13	17	13
Tuna	7	4	1	9	14
Ostala plava riba	47	49	72	87	63
Ostale ribe	224	304	245	273	291
Oslić	16	26	25	34	24

³⁹ Izvor: PPCG

⁴⁰ Od 1997. godine Institut za biologiju mora prati resurse morskog ribarstva i predlaže kvote za izlov.

Trlja	9	16	17	21	14
Zubatac	8	8	9	10	4
Cipal	26	22	30	39	34
Jegulja	2	2	2	1	1
Gira	19	18	14	16	15
Bukva	28	28	23	27	30
Salpa	6	9	5	11	7
Pas	4	6	9	7	5
Mačka	1	2	4	10	5
Raža	10	13	6	13	9
Ostale vrste ribe	95	154	101	84	143
Glavonošci	38	68	67	78	47
Lignja	17	15	17	19	10
Sipa	8	15	18	15	7
Hobotnica	9	20	19	23	15
Muzgavac	4	18	13	21	15
Školjke	7	174	156	205	215
Rakovi	16	29	25	41	21
UKUPNO	443	738	689	838	773

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2010. godine

Papalina i sardela su najzastupljenije iz kategorije plave ribe, a od ostalih vrsta (sem plave) najviše je zastupljen cipal i bukva. Školjke su takođe veoma zastupljene, dok su glavonošci i rakovi zastupljeni tek u manjem obimu. Ulov morske ribe, posebno plave, ispod je mogućeg, bez posljedica izlovljavanja.

Prema podacima iz Prostornog plana Crne Gore za period do 2020 godine, ribarsku flotu, koja je prilično tehnički zaostala, čine 14 ribarskih brodova i 170 motornih čamaca. Morskim ribarstvom se bavi 7 preduzeća, odnosno zadruga i 84 individualna ribara. Komercijalnu ribarsku flotu za izlov bentoske ribe-kočarenjem čini 17 brodova i čamaca, dok flota za izlov pleagičnih resursa, faktički ne postoji, što upućuje na realnu mogućnost za razvoj ovog načina ribolova.

Primorski region

Obala Crne Gore duga je 294 km. Glavna ribarska luka je Bar, a postoji i nekoliko manjih: Herceg Novi, Budva, Kotor i Tivat. U ovom regionu postoji oko 700 sportsko-rekreativnih ribolovaca, a većina njih je na području Herceg Novog. Ribarsku flotu čine kočice i plivaričari. Flota se bavi lovom u teritorijalnim vodama. Ovo obuhvata i dirigovano ribarenje kočama unutar linije od 3 milje u periodu od januara do aprila, kada se plovilima dozvoljava lov na tigraste gambore. Veći dio kočarske aktivnosti se odvija na potezu od Budve do Bara, gdje je dno pjeskovito, a dubina se kreće od 80 do 200m. Na udaljenosti van linije od 12nm nema nikakvih aktivnosti domaće ribarske flote. Riba ulovljena kočama izvozi se preko lokalnog feribot terminala u Italiju kao svježa, «šokirana» i na ledu, a samo manji dio ulova se prodaje na lokalnom tržištu. U Kotoru i Tivtu postoje distributivni centri morskih proizvoda.

Specifični problemi vezani za oblast ribolova uglavnom su sljedeći:

- Ribari nerado investiraju u svoje brodove.
- Aktivnosti brodova su, usljed njihove starosti i slabe tehničke opremljenosti, ograničene na priobalne vode.
- Nedostatak kvalifikovane radne snage (ne postoji ribarska obuka i polaganje ribarskog ispita).
- Remont brodova je vrlo često problematičan, jer u Crnoj Gori postoji samo jedno mjesto za remont.
- Sistem evidentiranja izlovljene količine ribe nije dobar.
- Nedostatak adekvatnih ribarskih luka, što stvara probleme za vezivanje brodova naročito u ljetnjim mjesecima.
- Nepostojanje specijalizovanih prodavnica za prodaju ribarskih alata i opreme za privredni ribolov.

Bokokotorski zaliv predstavlja veliku zaštićenu oblast mora duboko uvučenu u kopno koja pokriva oko 87 km², sa dobrim uslovima za uzgoj dagnji korišćenjem sistema plutajućih bova i konopa. Trenutno u Zalivu postoji 16 uzgajivača koji se bave uzgojem dagnji ovim sistemom proizvodnje. Svi uzgajivači uglavnom snabdijevaju domaće tržište. Kada su u pitanju barijere za razvoj uzgoja dagnji u ovom području, riječ je uglavnom o sljedećem:

- Zagađenost Zaliva (oko 0,2% ukupnog sadržaja vode Zaliva čine otpadne vode).
- Uslovi za izdavanje dozvola za uzgoj su komplikovani. Između ostalog, potrebna je Procjena uticaja uzgoja na životnu sredinu i saglasnosti od nekoliko Vladinih organa. Neusklađenost zakona, takođe komplikuje dobijanje dozvole za uzgoj.
- Razvijeno je sivo tržište dagnji koje se sakupljaju sa obale, što otežava legalnu ponudu.
- Tehnologija koja se danas primjenjuje je zaostala. Pletenice sa mlađi se ne postavljaju pravilno, što rezultira niskim prinosima, promjenljivim prirastom i srazmjerno tome visokim nivoima sortiranja tokom branja.

Tivat raspolaže s uzgajalištem na verigama i 4 uzgajališta školjki i mušalja, Kotor s uzgajalištem školjki (Ljuta) i uzgajalištem orade i brancina (Dražin Vrt). Međutim opštine Bokokotorske regije ističu da imaju veoma malu nadležnost za usmjeravanje razvoja ribarstva, uzimajući u obzir da Morsko dobro vrši kontrolu u oblasti ribarstva. Takođe kao kočnicu razvoju ove poljoprivredne grane predstavlja nedovoljna zainteresovanost lokalnog stanovništva da se bavi ribarstvom.

U **Barsko-ulcinjskom primorju**, područje ušća Bojane i Port Milene, prepoznata su kao potencijalno značajna mjesta mriješćenja i hranilišta mlađi ekonomski važnih vrsta riba. Veliki problem je zagađenost Port Milene koja se u javnosti često označava kao «ekološka bomba».

Ribolov bi se u ovoj regiji trebao povezati s turizmom, posebno u selima na obali i bližem zaleđu Skadarskog jezera (Crmnica), gdje bi se u turističku ponudu moglo uvrstiti posmatranje eko ribolova u kombinaciji sa smještajem i etno motivima seoskog turizma. Ribolovni turizam na jezeru je značajna šansa za razvoj ovih krajeva i uvođenje u zvaničnu turističku ponudu uz ograničenja koja se moraju nametnuti kako bi se zaštitile životinjske vrste.

U **Budvansko-petrovačkom primorju** riblji fond uglavnom čine sljedeće vrste: brancin (koji ne napušta obalne predjele i tokom zime), murina, skarpina i ostale riblje vrste.

Središnji region

U **Zetsko-bjelopavličkoj zoni** posebno se ističe kanjon Morače, dug 38 km, dubok 1050m, i predstavlja pogodnu lokaciju za ribolov. Rijeka je bogata solomoidnim (plemenitim vrstama) ribe, potočnom pastrmkom, lipljanom i mladicom (posebno kapitalnom).

U **Cetinjskoj zoni** je locirana fabrika za preradu ribe „Ribarstvo“ (Rijeka Crnojevića), koja spada u jednu od pet aktivnih fabrika za konzerviranje na Balkanu. Ova fabrika ima koncesiju za direktan izlov ukljeve u sjevernom dijelu Skadarskog jezera. Sirovinu za proizvodnju fabrika uvozi iz Italije, Hrvatske i Slovenije. Takođe, prerađuje se i dimljena jezerska riba (ukljeva i šaran).

Skadarsko jezero predstavlja važnu oblast u ribarstvu Crne Gore. Na ovom području oko 400 ribolovaca ima dozvole za izlov, i oni sa oko 200 ručno rađenih čamaca i uz upotrebu zabodnih mreža, izlovljavaju uglavnom šarana. Procjenjuje se da ukupni ulov ribe na Skadarskom jezeru iznosi između 100 i 500 tona. Osim šarana, izlovljavaju se i ukljeva, karaš i jegulja. Oko četiri petine ulovljene ribe, a posebno šaran, prodaje se na neformalnom ili lokalnom tržištu, a ostatak fabrici za preradu ribe u Rijeci Crnojevića. Potražnja za ribom iz Skadarskog jezera na domaćem tržištu je jako velika. Međutim, ribolov je sam po sebi neefikasan i kao takav ne može bitno ugroziti raspoložive resurse jezera. Inače pun potencijal izlova nekih ribljih vrsta, posebno ukljeve, nije iskorišćen, vjerovatno zbog slabe aktivnosti tokom zimskih mjeseci.

Zarad održavanja ekološke ravnoteže, na ovom području treba voditi računa o strogoj kontroli ribarstva. Ulov na Jezeru kontrolišu čuvari Nacionalnog parka.

U **Nikšićkoj zoni** nalazi se Kapetanovo jezero, izuzetno bogato pastrmkom, i to potočnom i zlatovčicom.

Sjeverni region

Gornje i srednje Potarje, sa područjima doline Gornje Tare do Mateševa, dijela NP „Biogradska Gora” raspolaže kvalitetnom vodom za uzgoj ribe. Na ovom području su locirana dva ribnjaka koja su u privatnom vlasništvu (Trebajevo i Veruša).

Na **području Polimske zone**, nalazi se Plavsko jezero, koje uključujući i Lim, raspolaže kvalitetnom vode za uzgoj salmonidnih vrsta riba. Plavsko jezero je bogato pastrmkom (blatnjača, jezerska), mladicom, manićem-som derač (patuljasta vrsta) i skobaljem. Lim sa pritokama je takođe bogat ribnim fondom. Potencijal se ogleda u sportskom ribolovu. Posebnu brigu o rijekama i ribnom fondu poslednjih godina vodi ribolovačko društvo.

U Andrijevići se poslednjih godina radi na promovisanju sportskog ribolova. Postoje zaštićene zone, kao i periodi lovostaja, a primijetan je sve veći broj sportskih ribolovaca, koji uglavnom dolaze iz inostranstva.

U **Pivskoj zoni** locirano je Pivsko jezero, gdje je zastupljen sistem kaveznog uzgoja pastrmke. Specifični problemi sektora uzgoja pastrmke su:

- Matični stok je veoma star (50 godina). Postoji velika mogućnost parenja jedinki u bliskom srodstvu čime se dobija genetski loše potomstvo.
- Sadašnji načini uzgoja su veoma neefikasni, sa sporim porastom (potrebno je 18 mjeseci u odnosu na dostižnih 12). Neadekvatan režim ishrane u uzgoju pastrmke obično dovodi do niskog nivoa proizvodnje.
- Maticе se mrijeste u novembru/decembru, pa je period tokom kojeg se mlađ može obezbijediti jako kratak.
- Mada postoji izvjesna mogućnost dodatne prodaje na području Balkana, prilike za izvoz su ograničene, osim ukoliko se ne poboljša produktivnost i tako se poveća konkurentnost crnogorske ponude.

Crno jezero, locirano u **području Durmitora**, obiluje raznim ribnim vrstama, posebno pastrmkom (kalifornijska, jezerska, potočna, zlatovčica).

Otilovići jezero i rijeka Ćehotina, zatim kanjon Drage su područja pogodna za ribolov u **Pljevaljskoj zoni**. Međutim ova grana nije dovoljno razvijena, najčešće iz razloga slabe dostupnosti određenim lokacijama, obično zbog lošeg kvaliteta lokalnih saobraćajnica i njihovog lošeg održavanja u zimskom periodu.

Na području **Rožajske zone**, locirana je rijeka Ibar pogodna za razvoj ribolova.

Rezime

- ✓ Crna Gora raspolaže značajnim, ali u dovoljnoj mjeri neiskorišćenim ribarskim potencijalima. Ovaj vid djelatnosti bi trebalo dodatno podsticati, pri čemu bi se iskorišćavanje ribljih resursa vršilo u skladu s održivim ekonomskim, ekološkim i socijalnim razvojem. To se postiže racionalnijim obavljanjem ribolovne aktivnosti i primjenom principa predostrožnosti u sprovođenju mjera zaštite i očuvanja živih resursa rijeka, jezera i mora uz očuvanje biološkog diverziteta.
- ✓ Slatkovodno ribarstvo ima razvojnu šansu kao dopunska ponuda sadašnjoj turističkoj ponudi (npr u vidu sportskog ribolova), sa značajnijim potencijalom za ulov, preradu i prodaju ribe iz Skadarskog jezera. Status Nacionalnog parka Skadarskog jezera zahtijeva kontrolisani izlov ribe, uz potrebu za adekvatnom koordinacijom sa albanskom stranom zaštite Jezera.

- ✓ Sektor morskog ribarstva i marikulture u mnogim segmentima nije razvijen da bi mogao biti konkurentan evropskom koje nudi proizvode po nižim cijenama od onih koje se plaćaju na domaćem tržištu.
- ✓ Šansa za morsko ribarstvo je i u formiranju flote velikih i jakih kočarskih brodova koji će biti sposobni da eksploatišu resurse na kontinentalnoj padini na dubinama 300-600 metara.
- ✓ Ono na čemu takođe treba poraditi odnosi se i na definisanje ribarskih luka, njihovom razvoju, izgradnji kapaciteta za remont ribarskih brodova, izgradnji modernih centara za otkup ribe na više mjesta na obali.
- ✓ Generalno, crnogorsko ribarstvo karakteriše niska produktivnost, pa samim tim i niska konkurentnost ponude.

Ograničenja

- ✓ Zbog neracionalnog gazdovanja i zagađenosti tekućica, ove vode daju izuzetno male količine ribe u odnosu na potencijal.
- ✓ Zbog nedostatka sredstava, ulove ribe na jezerima nije intenzivan i relativno je mali (oko 250-300 t godišnje).
- ✓ Sadašnja flota je, zbog starosti i slabe tehničke opremljenosti, ograničena na priobalne vode.
- ✓ Opštine Bokokotorske regije ističu da imaju veoma malu nadležnost za usmjeravanje razvoja ribarstva, uzimajući u obzir da Morsko dobro vrši kontrolu u oblasti ribarstva.
- ✓ Kočnicu razvoju ove poljoprivredne grane predstavlja nedovoljna zainteresovanost lokalnog stanovništva da se bavi ribarstvom.
- ✓ Komplikovane procedure za dobijanje dozvola za uzgoj dagnji. Sivo tržište.
- ✓ Nedostatak investicija, loša infrastruktura i devastacija resursa ograničavaju razvoj ribarstva u sjevernom regionu zemlje.

2.2.6. Kulturno-istorijska dobra

Prema važećoj zakonskoj regulativi (Zakon o zaštiti spomenika kulture), u Crnoj Gori je evidentirano ukupno 357 spomenika kulture. Obzirom na njihovu kulturno istorijsku vrijednost, svrstani su u tri kategorije:

- I kategorija - spomenici od izuzetnog značaja. Ukupno ih je 35, a neki od njih su upisani u Listu svjetske kulturne baštine,
- II kategorija - spomenici od velikog značaja ukupno 135.
- III kategorija - spomenici od lokalnog značaja - ukupno 187.

Kada je u pitanju vrsta spomenika, najveći broj njih su sakralni, profani, arheološki, odnosno fortifikacioni. U nešto manjem broju zastupljeni su tehnički, memorijalni i etnološki, dok je na području Crne Gore locirano desetak urbanih cjelina i starih gradova. Najveća koncentracija spomenika kulture (nešto više od polovine njih) nalazi se u primorskoj regiji. U prilogu 5 dat je pregled skoncentrisanosti spomenika kulture po opštinama.

Tabela 14: Pregled kulturno-istorijskih spomenika po regionima

Region	Vrsta spomenika kulture									Spom. kulture po kateg.		
	Urbana cjelina	Stari grad	Sakar. spom.	Prof. spom.	Fortif. spom.	Arhe. spom.	Etno spom.	Tehn. spom.	Memo. spom.	I	II	III
Primorski	7	2	121	27	12	10	2	5	3	15	80	94
Središnji	1	3	57	28	12	15	3	8	3	13	40	77
Sjeverni	0	0	29	3	1	2	0	2	1	7	14	17
Ukupno	8	5	207	58	25	27	5	15	7	35	134	188

Izvor: Prostorni plan Crne Gore do 2020. godine

Generalno, ovi spomenici nalaze u lošem stanju. U velikom broju slučajeva, ugrožene su osnovne spomeničke vrijednosti, a pojedine spomeničke jedinice koje nisu privedene namjeni, nalaze se u potpuno zapuštenom ili ruševnom stanju.

Brojni su razlozi za ovakvo stanje spomenika kulture u Crnoj Gori, a posebno se ističe sljedeće:

- ✓ Dokumentaciona osnova i permanentna istraživanja, naročito arheoloških lokaliteta nisu dovoljno razvijeni. Centar za arheološka istraživanja nije formirao dokumentaciju o arheološkim istraživanjima i arheološkom materijalu, a poseban problem predstavlja to što nije izvršeno prepoznavanje terena i izrađena arheološka karta Crne Gore koja, kao strateški dokument, treba da sadrži prikaz svih postojećih i potencijalnih arheoloških lokaliteta u Crnoj Gori i na taj način omogući njihov adekvatan tretman.
- ✓ Nedefinisane granice zaštićene okoline nepovoljno utiču na zaštitu pojedinih spomeničkih cjelina, sakralnih objekata i arheoloških lokaliteta. Najznačajniji je primjer Duklje, preko koje prelazi željeznička pruga Podgorica-Nikšić, kao i Starog grada Kotora uz čije je zidine provučena Jadranska magistrala.
- ✓ Posebnu opasnost predstavlja sve veća i nekontrolisana urbanizacija koja može da ugrozi kulturno istorijske vrijednosti područja koja se urbanizuju.
- ✓ Kulturni pejzaž, kao posebni segment nepokretne kulturne baštine, Zakonom nije definisan i zaštićen.

Primorski region

Najveći broj spomenika lociran je u **Kotoru**. Najpoznatija je katedrala Sv. Tripuna, starija od mnogih poznatih crkava i katedrala u Evropi. Nalazi se pod zastitom UNESCO-a. Tu je i Crkva Svetog Luke, smještena u Starom gradu, i značajna po tome što ima dva oltara, katolički i pravoslavni. Kada je u pitanju pomorska istorija crnogorskog primorja, najbolje se može sagledati u kotorskom Pomorskom muzeju. Područje kotorske opštine obuhvata Perast i Risan. *Perast* predstavlja najbolje očuvanu baroknu cjelinu na crnogorskoj obali. Među kulturnim spomenicima se ističu se Crkva Sv. Nikole, koja ima bogatu kulturnu riznicu, Parohijalna crkva, Crkva Sv. Đordja i Gospa od Škrpjela (barokna crkva na vjestački napravljenom ostrvu). U *Risnu* se nalaze ostaci antičke vile sa mozaicima koji su jedinstven primjerak na našoj obali.

Budva se smatra za jedno od najstarijih naselja na Jadranu, i raspolaže vrijednim spomenicima raznih mediteranskih kultura, među kojima se ističu katolička Crkva Sv. Petke, Crkva Sv. Ivana iz VII v. sa slikama i ikonama venecijanskih slikara iz XV-XVII vijeka, koja ima biblioteku i arhiv sa sačuvanim dragocjenim primjercima starih crkvenih knjiga, zatim Crkva Sv. Marije koju su izgradili Benediktinci, Crkva Sv. Save, koja je podignuta u doba Nemanjića u XIV vijeku, Crkva Sv. Trojice, ispred koje je grob poznatog pisca Stjepana Mitrova Ljubiše kao i mnoge druge. Citadela, fortifikacijski objekat iz srednjeg vijeka, takođe je karakteristično obilježje ovog primorskog grada.

Sveti Stefan u kulturno istorijskom smislu karakteriše Crkva Sv. Stefana, po kojoj je sam grad dobio ime, Crkva Aleksandra Nevskog, Crkva Uspenja Bogorodice koja se nalazi na samom ulazu u grad kao i mnogi drugi spomenici kulture. Ostaci antičke civilizacije, ostaci kastela i lazareta, nalaze se u *Petrovcu*.

Herceg Novi obiluje kulturno istorijskim blagom, koje između ostalog čini: Kanli kula, Citadela, tvrđava Forte Mare, samostanski kompleks Svetog Antuna-duhovni centar katoličanstva ovog kraja, Crkva Sv. Jeronima, Manastir Savina sa tri crkve, zatim sakralni kompleks sa Njegoševom školom, kao i druge značajnije institucije poput gradskog arhiva, umjetničke galerije i javne narodne biblioteke.

Stari Bar najveća je urbana cjelina u ruševinama u Crnoj Gori. S čaršijom i podgrađem oko bedema, predstavlja svojevrsan etnološki muzej na otvorenom. Od sakralnih građevina u gradu se nalaze Crkva Sv. Đordja, Crkva Sv. Marka iz XIII v i Crkva Sv. Venerande iz XIV v. O turskom uticaju na ovom području svjedoče ostaci amama, barutane i sat-kule.

Kulturno-istorijsko nasleđe **Tivta** posebno karakteriše sljedeće: kompleks Buća-Luković, renesansna cjelina sa znatnim brojem detalja kasne gotike, zatim palata Verona-Bizanti, sistem šest austro-ugarskih kula oko Arsenala, sam Arsenal, Crkva Sv. Srđa, Crkva Sv. Šimuna, Crkva Sv. Agate. Nadomak Tivta nalazi se poluostrvo Prevlaka sa ostacima manastira Sv. Arhanđela Mihaila.

Stari grad **Ulcinj** je središte kulturno-istorijskog nasleđa Ulcinja, karakterističan dijelom i po orijentalnoj arhitekturi. Dijeli se na dva platoa: gornji (citadela, vojne namjene) i donji (civilni dio). Na gornjem platou tvrđave, iza sjevernih ulaza, nalazi se muzejski kompleks i najinteresantniji spomenici iz raznih vremenskih perioda. Tamo je i jedinstvena crkva-džamija, danas u funkciji Arheološkog muzeja objekat je od značaja za lokalni kulturni život. Posebnu pažnju zavređuje antički žrtvenik sa natpisom posvećenim boginji Artemidi. Ovaj grad krasi i Balšića kula, pravoslavna Bogorodičina crkva iz XII v, kasnije pretvorena u katoličku crkvu Sv. Marka i mnogi drugi interesantni kulturno istorijski objekti.

Središnji region

Cetinje prednjači po broju spomenika kulture. Uglavnom je riječ o sakralnim spomenicima. U ovom gradu nalazi se Vlaška crkva, najstarija zgrada na Cetinju, osnovana oko 1450 godine, zatim Cetinjski manastir sa crkvom Rođenja Bogorodice, sjedište svih crnogorskih mitropolita, Manastir Kom Crnojevića sa crkvom Uspenja Bogorodice, ostaci manastira Crnojevića na Ćipuru i mnogi drugi sakralni objekti. Ovaj grad posebno obiluje zdanjima koja se vezuju za dinastiju Petrović, među kojima su posebno značajna sledeća:

- Biljarda-memorijalni dom posvećen crnogorskom vladici, s reljefom u dvorištu koji predstavlja prikaz naše zemlje nastao u Prvom svjetskom ratu,
- Dvorac kralja Nikole, memorijalni dom sa pomenom na život kralja Nikole u kome je smješten Narodni muzej sa brojnim predmetima dinastije Petrović,
- Njegošev mauzolej koji se nalazi na vrhu planinskog masiva Lovčena,
- kuća Svetog Petra na Rijeci Crnojevića, i
- Zetski dom, zgrada kraljevskog pozorista.

U Cetinju se nalazi i Vladin dom, danas kulturni, ranije centar političkog djelovanja.

Za **Podgoricu** je prvenstveno karakteristična Duklja, arheološki lokalitet na mjestu nekada bogatog centra rimske provincije. Na njemu su otkrivena i istražena većina arhitektonskih kompleksa i objekata - četverougao forum sa bazilikom, nekoliko sakralnih građevina (Dijanin hram), terme, vile, ulice sa trijumfalnim slavolukom, nekropole isl. Nedaleko od gradskog jezgra nalazi se i Medun koji predstavlja ostatke ilirskog utvrđenog grada.

U Podgorici je lociran dvorski kompleks na Kruševcu, rezidencija porodice Petrović, u kojoj se nalaze galerije i kulturni prostori. Kulturno istorijsko blago Glavnog grada čine i brojni sakralni objekti poput Manastira Dajbabe, Crkva Sv. Đorđa, ali i građevine poput Sahat kule u Staroj varoši. Ova kula iz doba turske vladavine zaštitni je znak stare Podgorice.

Na teritoriji **danilovgradske** opštine nalazi se manastir Ostrog, jedno od najposjećenijih hrišćanskih svetinja u Evropi. Gradina Martinići, srednjevjekovno utvrđenje sa ostacima crkve iz ranog srednjeg vijeka, kao i bedemi u Spuzu su takođe karakteristični kulturno-istorijski spomenici ovog grada.

U **Nikšiću** je lociran jedan od najpoznatijih arheoloških lokaliteta na ovim prostorima. U pitanju je pećina-Crvena stijena. Takođe, kulturno istorijska blaga ovog grada posebno karakteriše Dvorski kompleks Kralja Nikole, Crkva Sv. Petra i Pavla kao i mnogi drugi objekti kulture.

Sjeverni region

U kulturno istorijskom smislu, **Berane** je poznato po Manastiru Đurđevi Stupovi, koji je centar kulturnog života ovog kraja, a uvršten je u Svjetsku kulturnu baštinu koja je pod zaštitom UNESCO-a. Takođe posebno

je interesantan i Rimski Castrum-Dolac koji predstavlja izvorište bogatih arheoloških nalaza iz epohe rimske vladavine na ovim prostorima.

U Bijelom Polju se nalazi jedan od najstarijih objekata crkvene arhitekture na Balkanu- Crkva Svetog Petra. Crkva Svetog Nikole XVII vijeka je takođe značajan spomenik kulture ovog grada.

U **Kolašinu** se nalazi jedan od najljepših primjera manastirskog slikarstva na ovim prostorima - Manastir Morača. U ovoj opštini je i Vinica Brdo, mjesto sa ruševinama turske barutane, kao i most knjaza Danila na Mrtvici, profani spomenik kulture III kategorije.

Najstarija očuvana građevina u **Plavu** je Kula Redžepagića. Crkva Svete Trojice u Brezjojevici i Stara džamija su takođe spomenici kulture od značaja u ovom gradu.

Pljevlja u kulturno-istorijskom smislu karakteriše Husein-pasina džamija iz XVI vijeka sa minaretom visokim 42m. Zatim Manastir Sveta Trojica, s bogatom riznicom-skrivnicom sa brojnim rukopisanim i štampanim knjigama.

Na teritoriji opštine **Šavnik** nalaze se sledeći kulturno-istorijski spomenici: manastir Podmalinsko, manastir Svetog Đorđa u Bijeloj, spomen park "Vukovi korijeni" - posvećen Vuku Stefanoviću Karadžiću u Petnjici, spomen kuća Novice Cerovića u Tušinji.

U Plužinama je lociran Manastir Piva, jedan od stubova pravoslavlja u Crnoj Gori, a u **Žabljaku** je izgrađena Crkva Svetog Preobraženja, u **Mojkovcu** Manastir Sv. Đorđa.

Rezime i ograničenja

- ✓ Crna Gora raspolaže sa bogatim kulturno-istorijskim nasleđem, od kojih 357 je zaštićeno važećom zakonskom regulativom kao spomenici kulture, među kojima su neki upisani u Listu svjetske kulturne baštine
- ✓ Najveći broj spomenika kulture su sakralni, profani, arheološki i fortifikacioni, u nešto manjem broju zastupljeni su tehnički, memorijalni i etnološki, dok je na području Crne Gore locirano desetak urbanih cjelina i starih gradova.
- ✓ Najveća koncentracija spomenika kulture (nešto više od polovine njih) nalazi se u primorskoj regiji.
- ✓ Generalno, spomenici se nalaze u lošem stanju, a u velikom broju slučajeva su ugrožene osnovne spomeničke vrijednosti ili nisu privedene namjeni
- ✓ Dokumentaciona osnova i permanentna istraživanja, naročito arheoloških lokaliteta nisu dovoljno razvijeni. Nije izvršeno prepoznavanje terena i izrađena arheološka karta Crne Gore, koja treba da sadrži prikaz svih postojećih i potencijalnih arheoloških lokaliteta u Crnoj Gori i na taj način omogući njihov adekvatan tretman.
- ✓ Nedefinisane granice zaštićene okoline nepovoljno utiču na zaštitu pojedinih spomeničkih cjelina, sakralnih objekata i arheoloških lokaliteta.
- ✓ Posebnu opasnost predstavlja sve veća i nekontrolisana urbanizacija koja može da ugrozi kulturno-istorijske vrijednosti područja koja se urbanizuju.
- ✓ Kulturni pejzaž, kao posebni segment nepokretne kulturne baštine, Zakonom nije definisan i zaštićen.

2.3. Tehnička infrastruktura

Bez razvijene infrastrukture danas se ne može zamisliti razvijena privreda. Sam ekonomski razvoj je uslovljen što efikasnijim povezivanjem njenih diverzifikovanih i dislociranih elemenata. Infrastruktura je predmet izuzetne pažnje u prostornom planiranju, u planiranju razvoja uopšte, i predstavlja nezaobilazan element svake ozbiljnije razvojne politike. Kao takva, infrastruktura predstavlja jedan od najvažnijih instrumenata za usmjeravanje cjelokupnog razvoja. Tehnička infrastruktura obuhvata saobraćajnu, elektroenergetsku, vodovodnu, telekomunikacionu i drugu komunalnu infrastrukturu.

2.3.1 Saobraćajna infrastruktura

Saobraćajna infrastruktura obuhvata razne vidove infrastrukturnih objekata koji omogućavaju promet ljudi i roba. Povoljan geografski položaj Crne Gore omogućio je razvoj raznih vidova saobraćaja: drumski, željeznički, vazdušni i vodni saobraćaj. Razvoj saobraćaja neminovno prati razvoj infrastrukture. Sadašnji saobraćajni podsistemi u Crnoj Gori razvijali su se nezavisno tako da u postojećem stanju funkcionišu manje ili više nezavisno.

Putna infrastruktura

Putnu infrastrukturu Crne Gore sačinjava mreža magistralnih, regionalnih putava i lokanih puteva. Ukupna dužina putne mreže Crne Gore iznosi preko 7.000 km (917,2 km magistralnih, 930,5 km regionalnih i preko 5.000 km lokalnih puteva⁴¹).

Od ukupno 1.848 km magistralnih i regionalnih puteva asfaltirano je 92%. U okviru ukupne putne mreže postoji 312 mostova i 136 tunela, što je posljedica, u saobraćajnom smislu, vrlo nepovoljnog reljefa. Gustina magistralnih i regionalnih puteva iznosi 13km na 100 km². Preko 66% regionalnih i magistralnih puteva starije je od 25 godina. Crna Gora po razvijenosti putne mreže spada u red srednje razvijenih država Evrope⁴².

Poseban problem u održavanju putne infrastrukture, kao i njenoj daljoj rehabilitaciji i rekonstrukciji predstavlja njeno izraženo sezonsko korišćenje. Naime, u toku ljetnje turističke sezone (jun-septembar) frekvencija saobraćaja je i do 20 puta veća od frekvencije u toku ostalog dijela godine. Na određenim dionicama (Herceg-Novi – Kamenari i Budva-Bar) dnevna frekvencija u toku turističke sezone i za vikend prelazi 20.000 vozila. Ovo stvara probleme u smislu ekonomske opravdanosti rekonstrukcije i izgradnje puteva, trajanju građevinske sezone koja se u periodu jun-septembar mora prekinuti i saobraćajnih gužvi koje se u tom periodu stvaraju. Naročito su opterećeni glavni putni pravci, Debeli brijeg (granica sa Hrvatskom) – Sukobin (granica sa Albanijom), Budva-Cetinje-Podgorica- Barski Most (granica sa Srbijom), kao i Bar-tunel Sozina-Podgorica.

Mrežu lokanih puteva čine lokani kategorisani i nekategorisani putevi. Razvoj mreže i održavanje lokalnih puteva je u nadležnosti lokalnih samouprava. U prilogu 7 je data dužina lokalnih puteva kao i njihovi glavni pokazatelji stanja: gustina – pokrivenost i procenat asfaltiranih puteva –kvalitet. Dobra povezanost i kvalitet lokanih puteva je vezana za puteve povezane za gradsko jezgro, dok su putevi u ruralnim područjima slabiji po pitanju kvaliteta. Naročito u lošem stanju se nalaze seoski putevi. Na većini lokalnih puteva nije riješen sistem odvodnje voda, pa su neophodne intervencije na trupu puta česte. Poseban problem predstavlja i razaranje trupa transportom teškim teretnim vozilima koji ni izbliza nisu dimenzionisani za takav vid saobraćaja. Ovakav vid je posebno izražen u opštinama sjevernog regiona prilikom transporta drvne građe.

⁴¹ Lokalni putevi su u nadležnosti lokalnih samouprava. Zbog nepotpunih podataka, data je procjena na osnovu podataka iz Prostornog plana gdje ukupna dužina lokalnih puteva iznosi 5.123 km uz rezervu jer se u toku prethodnog perioda od donošenja Plana izgradio odedeni broj puteva.

⁴²U prilogu 6 dat je pregled dužine putne mreže magistralnih i regionalnih puteva po sekcijama.

Željeznička infrastruktura

Ukupna dužina željezničke mreže u Crnoj Gori je 331 km, a karakteriše je jednokolosječna pruga. Elektrificirano je 168 km otvorene pruge i 70 km staničnih kolosjeka i kolosjeka u ukranicama, jednofaznim sistemom od 25 KV, 50Hz, dok je neelektrificirano 59,8 km otvorene pruge i 12 km staničnih kolosjeka. U dijelu elektrifikacije pruge Nikšić-Podgorica (56,6 km), elektrifikacija dionice pruge Danilovgrad – Podgorica u dužini 22,2 km je završena u 2010. godini; u toku je dobijanje upotrebne dozvole za ovu dionicu.

Na željezničkoj mreži Crne Gore postoje stanice i saobraćajno transportna otpremništva za utovar i istovar robe, stanice i stajališta za pružanje putničkih usluga i mješovite stanice. Putničke stanice su opremljene odgovarajućim objektima i opremom za pružanje usluga putnicima i dozvoljen je ulaz i izlaz putnika u putničke vozove. Takođe, u ovim stanicama obuhvaćeno je i davanje putničkih informacija (korišćenje javnog razglasnog sistema) o dolascima i polascima vozova ili neke druge pojedinosti. Na mreži pruga Crne Gore, postoji 49 službenih mjesta (stanica, ukrasnica i stajališta) zvanično otvorenih za rad sa putnicima.

Rampe za utovar, istovar i pretovar tereta se nalaze u sljedećim stanicama: Bar, Sutomore, Virpazar, Golubovci, Podgorica, Kolašin, Mojkovac, Bijelo Polje, Tuzi i Nikšić i u vlasništvu su Željezničke infrastrukture Crne Gore, a usluge manevrisanja na rampama za utovar, istovar i pretovar tereta obezbjeđuje AD „Montecargo“.

Slika 2: Stanice i ostala službena mjesta na mreži pruga Crne Gore i sistem elektifikacije

Izvor: Izjava o mreži 2011, Željeznička infrastruktura Crne Gore AD- Podgorica

Aerodromi

Primarnu mrežu aerodroma Crne Gore čine aerodrom Podgorica i aerodrom Tivat:

- Aerodrom Podgorica ima poletno-sletnu stazu dužine 2.500m i širine 45m. Generalna konstatacija je da kompleks aerodroma ima zadovoljavajući prostorni kapacitet za sadašnje potrebe.
- Aerodrom Tivat ima poletno-sletnu stazu dužine 2.500m, širine 45m.

Sekundarnu mrežu aerodroma čine:

- Aerodrom Berane je u periodu od 1961. do 1976. godine korišćen za javni prevoz u vazdušnom saobraćaju. Trenutno se koristi samo kao sportski aerodrom. Aerodrom ima izgrađenu osnovnu saobraćajnu infrastrukturu: poletno-sletnu stazu sa asfaltnim zastorom dužine 1.900m, rulnu stazu i platformu, takođe sa asfaltnim zastorom;
- Aerodrom Nikšić (Kapino polje) se koristi kao sportski aerodrom, ima asfaltiranu poletno-sletnu stazu dužine 1.450m;
- Letilište Ulcinj ima travnatu stazu dužine 760m i koristi se za sportske aktivnosti i poljoprivrednu avijaciju. Ograničenje lokacije aerodroma je blizina državne granice.

Na predlog Ministarstva saobraćaja i pomorstva, Vlada je usvojila Master plan razvoja aerodroma do 2030. godine. Planom se definiše strategija infrastrukturnog razvoja aerodroma Podgorica i Tivat za period od 2011. do 2030. godine, sa ciljem unapređenja kapaciteta i kvaliteta usluge u odnosu na prognozirani saobraćaj. Plan podrazumjeva realizaciju niza razvojnih projekata koji se tiču produžetka poletno-sletne staze na oba aerodroma, povećanje prostora putničkih terminala, širenja platformi, obezbjeđivanje novih parking pozicija, itd.

Infrastruktura plovnog saobraćaja

Vodeni saobraćaj u postojećem stanju odvija se u lukama za međunarodni pomorski saobraćaj: Luka Bar, Luka Kotor, Luka Zelenika, Luka Risan i Luka Budva, kao i u lukama za domaći pomorski saobraćaj, marinama i privezištima na morskoj obali.

U Luci Bar je izvršena diferencijacija terminala prema karakterističnim vrstama tereta koji je predmet manipulisanja. U domenu aktivnosti Luke Bar su: pretovar tereta, promet putnika, skladištenje tereta, dodatne radnje na teretima, pilotaža, privez i odvez brodova, snabdijevanje brodova, održavanje tehničkih sistema, trgovačke aktivnosti, hotelijerstvo i turizam. Luka Kotor je isključivo putničko-turistička, za brodove u linijskom putničkom saobraćaju i brodove na izletničkim i kružnim putovanjima. Luka Zelenika i luka Risan imaju značajno uži opseg usluga, koje mogu pružati korišćenjem sopstvenih resursa, u odnosu na Luku Bar. Jedina razlika između njihovih mogućnosti je što se u luci Zelenika može vršiti i skladištenje tereta. Luka Budva je nedavno dobila status međunarodne luke prevashodno za nautička plovila.

Na prostoru Crnogorskog primorja postoji određeni broj već izgrađenih marina, kao i značajan broj projekata za izgradnju novih. Najznačajnije već izgrađene marine su: „Sveti Nikola” u Baru, marina u Budvi, „Kaliman” i „Porto Montenegro” u Tivtu, Luka Kotor, „Kordić” u Prčanju, Gradska luka Herceg Novi, Lučica Meljine i privezište u Risnu.

Pored pomenute lučke infrastrukture treba izdvojiti i Jadransko brodogradilište u Bijeloj koje vrši remont i rekonstrukciju brodova i drugih plovila svih vrsta.

Infrastrukturu plovnog saobraćaja Crne Gore čine luke Bar i Kotor, Jadransko brodogradilište Bijela, marine Bar, Budva, Porto Montenegro Tivat, Gradska luka Herceg Novi, Luka Zelenika, kao i niz privezišta duž jadranske obale i dva na Skadarskom jezeru na lokacijama Virpazar i Rijeka Crnojevića.

Luka Bar

Luka bar je smještena na samom ulazu u Jadran, na 42°05' SGŠ i 19°05' IGD. Integrisana sa željezničkom prugom Beograd-Bar i drumskom mrežom saobraćajnica, Luka Bar predstavlja značajnu kariku u lancu intermodalnog transporta.

Operativna obala se može funkcionalno podijeliti na 6 cjelina:

- Obala Volujica - dužina: 554,40 m; dubina akvatorijuma: do 14 m; kota doka: + 3,00 m; tip konstrukcije: armirano-betonska konstrukcija; fundirana na šipovina; dozvoljeno opterećenje po jedinice površine: 6 t/m²;
- Stara obala - dužina: 280 m; dubina akvatorijuma: do 6,20 m; kota doka: +2,50 m; tip konstrukcije: betonski gravitacioni zid;
- Novi petrolejski vez - osovinski razmak 2 pristana: 66 m; dubina akvatorijuma: 13,5 m; kota doka: +2,50 m;
- Vez 26 na Gatu II - dužina: 239 m; dubina akvatorijuma: 10,5 m; kota doka: +3,00 m; tip konstrukcije: armirano-betonska konstrukcija; fundirana na šipovina; dozvoljeno opterećenje po jedinice površine: 4 t/m²;
- Južna obala Gata III - dužina: 135 m; dubina akvatorijuma: 8,10 m; kota doka: +3,00 m; tip konstrukcije: armirano-betonska konstrukcija; fundirana na šipovina; dozvoljeno opterećenje po jedinice površine: 4 t/m²;
- Operativna obala na Gatu V - dužina: 345 m; dubina akvatorijuma: do 6,5 m; tip konstrukcije: betonski gravitacioni zid;

Ostalu lučku infrastrukturu Luke Bar čine:

- Elektroenergetska mreža - zaseban dio elektroenergetskog sistema, koji je na elektroenergetsku mrežu Bara i Crne Gore povezan dvostrukim kablovskim vodom 35 kV. Elektroenergetsku mrežu Luke Bar čine vodovi: 35 kV, 10 kV i 0,4 kV.
- Trafostanice (TS) - trafostanica 35/10 kV i trafostanice 10/0,4 kV;
- Vodovodna mreža - cijevi prečnika Ø60 - Ø250 mm i rezervoari (dva komada): 600 m³;
- Kanalizaciona mreža - cijevi prečnika Ø100 - Ø1000 mm;
- Telekomunikaciona infrastruktura - kablovska infrastruktura; telefonski sistemi; računarska mreža Luke Bar; sistem radio veza;

Suprastruktura:

- Otvoreno skladište Volujica površina: 27.000 m²;
- Otvoreno skladište na Gatu III i u zaleđu Gata III površina: 43.453 m²;
- Otvoreno skladište „tor“ (ispred Carinarnice) površina: 20.000 m²;
- Kamionski parking površine: 12.550 m²;

Luka Kotor

Luka Kotor se nalazi neposredno uz Jadransku magistralu i njom je povezana sa mjestima uz obalu, kao i sa gradovima u unutrašnjosti.

Dužina operativne obale kojom raspolaže Luka Kotor u luci iznosi 665m, od čega se 512m nalazi na zapadnom djelu, dok je 153m okrenuto prema rijeci Škurdi. Operativna obala se može funkcionalno podijeliti na 5 vezova i to:

- Riva I, vez u dužini od oko 150m. Operativna obala na ovom vezu je opremljena sa 11 bitava.
- Riva II, vez u dužini od 100m. Uz ovu operativnu obalu postoji samo uska traka sirine od 6 do 9 m koju brodovi mogu koristiti.
- Riva III, obuhvata južni dio rive u dužini od oko 250m.
- Rijeka I je vez na sjevernom djelu prema rijeci Skurdi u dužini od oko 80m.
- Rijeka II je vez u dužini od oko 70m.

Operativna obala Rijeka I i Rijeka II su opremljeni sa 10 bitava. Operativna obala je ukupno opremljena sa 61 gumena bokobrana. Na južnom dijelu obale prema moru postoje priključci za vodu, telefon i električnu energiju koji su na raspolaganju plovilima.

Dubina mora uz obalu kreće se od 12,8 metara na vrhu operativne obale od 3 metra na kraju dijela obale prema rijeci Škudri, odnosno 12,8 metara do 8,6 metara na drugom dijelu operativne obale namijenjene za obavljanje međunarodnog pomorskog saobraćaja.

Kopneni dio operativne površine Luke iznosi oko 4.000 m². Površina platoa u pojasu širine 6 metara je površina preko koje se ostvaruju funkcije luke.

Jadransko brodogradilište Bijela

Brodogradilište je potpuno opremljeno za remont i rekonstrukciju brodova i drugih plovila svih vrsta i namjena do 120.000 bruto registarskih tona, bez obzira na veličinu oštećenja i obim rekonstruktivnog zahvata. Raspolaže sa dva ploveća doka dužine 250, odnosno 184 metra, ima operativnu obalu ukupne dužine 1.120 metara, poseduje tri remorkera, veliki broj raznih tipova dizalica nosivosti od 2,5 do 50 tona, obimna i raznovrsna energetska postrojenja, savremena komunikaciona sredstva, kao i sve potrebne radioničke kapacitete i opremu.

Pored toga, Brodogradilište je opremljeno i za izradu manjih plovnih objekata kao što su: barže za razne namjene sa i bez vlastitog pogona, pontoni, radne platforme i slično. Takodje, Brodogradilište proizvodi i raznovrsnu pomorsku opremu, poput pilona, cjevovoda prečnika od 400 mm pa nadalje, rezervoare i sve vrste čeličnih konstrukcija, uključujući i procesnu opremu.

Marina Bar

Marina Bar se nalazi u centru barskog zaliva, na 42°05' SGŠ i 19°05' IGD, ima veoma atraktivan geografski i geoprometni položaj. Smještena je u gradskom jezgru, uz samu gradsku plažu okružena kvalitetnom infra i supra strukturom koju čine hoteli, restorani, banke, pošta, Lučka kapetanija. Zbog svog povoljnog geografskog položaja, Marina Bar je idealna kao polazna luka za plovidbu slikovitom crnogorskom obalom, uvalama i lučicama. Njene prednosti su višestruke: sigurnost, tehnička i kadrovska opremljenost, visok nivo sigurnosti i brige za ljude i imovinu, blizina aerodroma, željeznice.

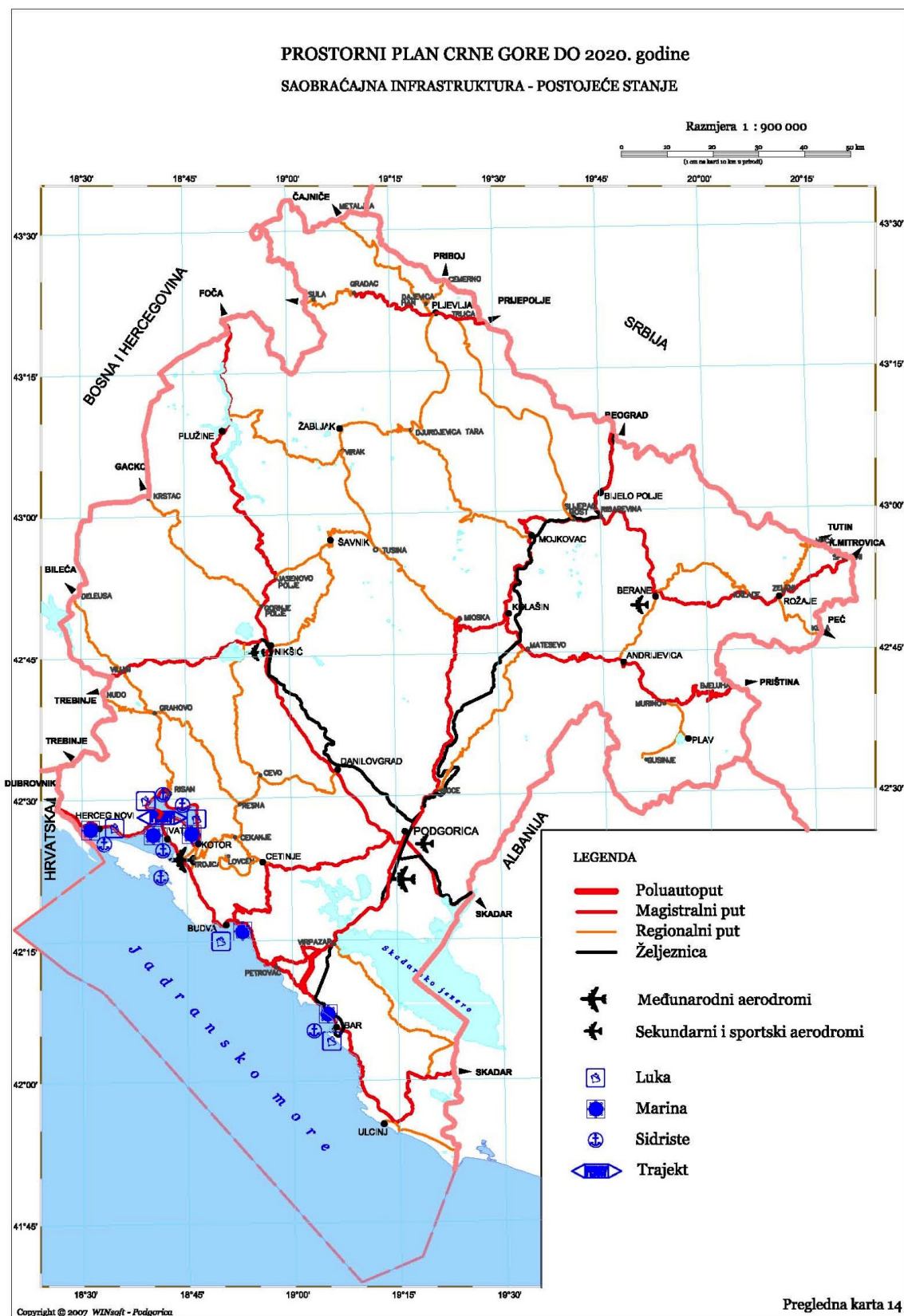
Kapaciteti marine su: 900 vezova u moru i 250 vezova na kopnu. Površina koju zahvata marina iznosi 147.911 m², dok dužina operativne obale iznosi 3.703 m.

Prateći sadržaj marine čine: servisni hangar - Yacht servis i servis brodskih motora, parking prostor za 300 vozila, benzinska stanica, dobijanje informacija za sigurnost plovidbe, redovno snabdijevanje priključaka na gatovima vodom i električnom strujom, restoran, rent-a-car, pošta, a u neposrednoj blizini nalaze se teniski tereni, hotel, megamarketi.

Marina Budva

Marina Budva je smještena na središnjem dijelu crnogorskog primorja u Budvi (42°16' SGŠ, 18°50' IGD) neposredno uz Stari grad Budva. Marina se prostire na 62.000 m² od čega 4.000 m² na suvom. Marina raspolaže sa 330 komercijalnih vezova u moru, koji su podijeljeni u 17 sekcija, označenih slovima abecede. Sve sekcije raspolažu priključcima za vodu i struju (18A, 32A, 64A). Pored vezova, marina pruža i niz drugih usluga, kao što su: obezbjedjenje marine, video nadzor, održavanje i servisiranje manjih plovila, pomoć na moru, catering.

Slika 3: Saobraćajna infrastruktura, postojeće stanje

Izvor: PPCG

Rezime i ograničenja

Putna infrastruktura

- ✓ Kada je u pitanju putna infrastruktura, nedovoljno razvijena putna mreža posljedica je limitirajućih faktora koji otežavaju ili ograničavaju funkcionalno povezivanje unutar Crne Gore, kao i njeno povezivanje sa neposrednim okruženjem. Naime, nepovoljna topografija i geološka struktura terena, planinski prevoji sa otežanim prelazima, jako izražena sezonska cikličnost u korišćenju putne infrastrukture, ograničenost budžetskih sredstava, kao i nedostatak privatne inicijative u sektoru puteva, usložnjavaju izgradnju i održavanje saobraćajne infrastrukture.
- ✓ Poseban problem predstavlja održavanje puteva u koje se godinama nije ulagalo, a nedostaju i sredstva za izgradnju obilaznica, s obzirom da magistralni i regionalni putevi koji prolaze kroz gradove, pogotovo tokom turističke sezone, utiču na stvaranje značajnih saobraćajnih gužvi, što generalno usporava saobraćaj.
- ✓ Bez obzira na limitirajuće faktore po razvoj putne infrastrukture, u proteklom periodu realizovane su mnoge aktivnosti na poboljšanju i unapređenju putne mreže, podizanju njenog ukupnog kvaliteta i nivoa sigurnosti.
- ✓ Zbog nedostatka finansijskih sredstava i činjenice da je, zbog reljefa riječ o skupoj investiciji, kasni se sa realizacijom auto puta Bar-Boljare koji bi obezbijedio saobraćajnu prohodnost i povećao atraktivnost sjevernog regiona kako za život, tako i za razvoj preduzetništva i investicije.

Željeznički saobraćaj

- ✓ Željeznički saobraćaj u Crnoj Gori ni po gustini, ni po kvalitetu mreže nije na zadovoljavajućem nivou. S obzirom na povezanost sa Lukom Bar, i loš drumski saobraćaj, željeznica predstavlja važan faktor razvoja i pozicioniranosti Crne Gore u regionu. U toku su projekti sanacije željezničke infrastrukture kao i privatizacija operatera.

Vazdušni saobraćaj

- ✓ Sadašnji kapaciteti aerodroma zadovoljavaju potrebe Crne Gore u ovom trenutku, a definisani su i planovi razvoja. Potrebno je razmotriti i, ukoliko bude realnog interesovanja, aktivirati kroz privatno-javno partnerstvo neke od postojećih, a neaktivnih aerodroma (poput onog u Beranama za koji postoji interesovanje turskih investitora). Mogućnost novih avio-linija pogotovo prema sjevernom regionu, učinilo bi turističke atrakcije ovog regiona dostupnijim. Ograničenja su vezana za nedostatak finansijskih sredstava i moguće manje interesovanje investitora s obzirom na aktuelnu finansijsku krizu.

Vodni saobraćaj

- ✓ Sa postojećom infrastrukturom, posebno zbog veze sa željeznicom, Crna Gora ima razvojnu šansu i kroz upošljavanje lučkih kapaciteta, pogotovo Luke Bar. Ograničenje predstavljaju sadašnja struktura radne snage u Luci i potreba za modernizacijom opreme. Mogućnost za razvoj može biti aktuelni proces privatizacije, ukoliko se pronađe dobar strateški investitor.
- ✓ Sa razvojem marina, a pogotovo realizacijom projekta Porto Montenegro, Crna Gora se upisala u nautičku mapu svijeta, čime se daje značajan doprinos razvoju elitnog turizma u Crnoj Gori.

2.3.2. Elektroenergetska infrastruktura

Elektroenergetski sistem Crne Gore se razvijao kao dio jedinstvenog tehničko-tehnološkog elektroenergetskog sistema bivše SFRJ, te je u skladu sa njim i građen. Izgrađena je osnovna elektroenergetska mreža napona 400 kV, 220 kV i 110 kV i odgovarajuća distributivna mreža koja omogućava da se skoro sva naselja u Crnoj Gori (osim teško pristupačnih sela u središnjem i sjevernom dijelu) snabdijevaju električnom energijom. Mrežom dalekovoda napona 400 kV i 220 kV, sa objektima koji su u pogonu, uključene su postojeće elektrane, ostvarena je veza sa elektroenergetskim sistemima u okruženju. U tom smislu, izgrađen je dalekovod 400 kV Podgorica-Elbasan.

Proizvodni kapaciteti

U elektroenergetskom sistemu Crne Gore postoje tri veća proizvođačka kapaciteta i to: dvije hidroelektrane, „Perućica“ instalisane snage 307MW maksimalne proizvodnje 1300 GWh, „Piva“ instalisane snage 360MW maksimalne proizvodnje 1280 GWh i termoelektrana „Pljevlja“ instalisane snage 218,5MW sa maksimalnom proizvodnjom 1.270GWh kao i sedam malih hidroelektrana HE „Glava Zete“, HE „Slap Zete“, HE „Rijeka Mušovića“, HE „Šavnik“, HE „Lijeva Rijeka“, HE „Podgor“ i HE „Rijeka Crnojevića“, instalisanih snaga (od 0,01MVA do 2,5MVA) koje su maksimum proizvodnje ostvarile u 2010. godini od 28,8 GWh. Podmirivanje potrošnje iz sopstvenih izvora kretalo se od suficita električne energije od 97 GWh u 1980. godini do deficita od 1.324 GWh u 2004. godini koji je nastao priključenjem na elektroenergetski sistem druge faze kombinata Aluminijuma⁴³.

Prenosna mreža

Prenosna mreža elektroenergetskog sistema Crne Gore sastoji se od vodova, transformatorskih stanica i ostale opreme naponskih nivoa 400 kV, 220 kV i 110 kV. Početkom 2011. godine u pogonu je bilo 283,5 km vodova 400kV, 322,9 km vodova 220 kV i 597,6 km 110 kV vodova. Pet vodova nazivnog napona 110 kV ukupne dužine 122,2 km je u pogonu i rade pod 35 kV-nim naponom zbog neizgrađenosti transformatorskih stanica, te predstavljaju rezervu u prenosnom sistemu za područja: Žabljak, Nedakuši-Bijelo Polje, Brezna-Plužine i Rožaje, kao i bolju povezanost sa Čajničem - Bosna i Hercegovina. Struktura i prenosne mreže po naponskim nivoima i regionima data je u narenim tabelama.

Tabela 15: Dužina dalekovodne mreže po regionima (u km)

	Sjeverni region	Središnji region	Primorski region	Ukupno
DV 400 kV	159,3	124,2	0,0	283,5
DV 220 kV	197,0	125,9	0,0	322,9
DV 110 kV	80,6	277,0	149,6	507,2
DV 110/(35) kV	122,2	0,0	0,0	122,2

Izvor: Crnogorski elektroprenosni sistem AD

Ukupna instalisana transformatorska snaga na prenosnom sistemu i prema naponskom nivou iznosi 3.182,5 MVA . Pregled dat je u tabeli koja slijedi.

Tabela 16: Pregled instalisanih TS na prenosnom sistemu

Region	Opština	400/220kV MVA	400/110kV MVA	220/110kV MVA	110/35 kV MVA	110/10 kV MVA
Sjeverni	Mojkovac			150	20	
	Bijelo Polje		150		40	
	Berane				40	
	Andrijevića				30	
	Pljevlja	800		125	60	
Ukupno		800	150	275	190	
Središnji	Podgorica		600	300	103	206
	Cetinje				51.5	

⁴³ U prilogu 8, dat je pregled proizvodnje i potrošnje električne energije u periodu 1998-2010.

	Nikšić			219	
	Vilusi			10	
	Danilovgrad			20	
	Ukupno	600	300	403.5	206
Primorski	Ulcinj			40	
	Bar			80	
	Virpazar			40	
	Budva			103	
	Tivat			40	
	Herceg Novi			80	
	Ukupno			383	
Crna Gora		800	750	575	976.5
					206

Distributivna mreža

Distributivna mreža u sistemu Elektroprivrede Crne Gore obuhvata vodove srednjeg napona (35; 10 i 6,2kV), transformatorske stanice srednjeg napona TS 35/10 kV i TS 35/6,2 kV, postrojenja 10 kV u transformatorskim stanicama TS 110/10 kV, vodove 10 kV, transformatorske stanice TS 10/0,4 kV i vodove niskog napona 0,4 kV. U sastavu distributivne mreže, pored navedenog broja trafostanica, postoji i 6 (šest) TS 35/10 kV koja nisu u vlasništvu „Elektrodistribucije Crne Gore“ i to: TS Đurmani, Luka Bar, Bečići-Splendid, Mratinje, Velimir Jakić i Arsenal, kao i više trafostanica TS 10/0,4 kV čiji su vlasnici privredni subjektii koji nisu obuhvaćeni ovim pregledom. Distributivni sistem obuhvata 4.603 TS instalisane snage 2.655 MVA, 18.842 km vodova i 360.000 potrošača na raznim naponskim nivoima koji su dati tabelom u prilogu 9.

Rezime i ograničenja

Glavni problemi u razvoju distributivnog sistema predstavljaju neravnomjerni raspored instalisanih kapaciteta transformatorskih jedinica (broj i snaga), naročito u opštinama sa pretežno ruralnim naseljima. Nagli porast novih potrošača se javlja u središnjem (Podgorica) i u primorskom regionu, dok se na sjeveru javljaju neiskorišćeni kapaciteti kako u prenosnom tako i u distributivnom sistemu. Kod potrošnje energije u Crnoj Gori danas se javljaju visoki gubici na prenosnoj i distributivnoj mreži, kao i nizak nivo energetske efikasnosti. Prethodno pomenuti gubici znaju da budu izuzetno značajni. Npr. ukupni gubici zabilježeni u 2004. godini iznosili su 694 GWh, što je tada predstavljalo oko 50% deficita od 1.324 GWh utvrđenog 2004. godine. Poslednjih godina, gubici u distributivnom sistemu se smanjuju, dok gubici u prenosu rastu manjim stopama u odnosu na prethodni period⁴⁴. Uzimajući u obzir i „dodatne gubitke“ zbog niske energetske efikasnosti, jasno je da se rješenje za snabdijevanje energijom u Crnoj Gori mora tražiti i u poboljšanju trošenja energije (u smislu smanjenja gubitaka u prenosu i distribuciji, korišćenju građevinskih materijala koji štede energiju, promjeni stava prema korišćenju energije i sl). Izradom Strategije razvoja energetike Crne Gore, Vlada je već reagovala na ovu situaciju.

⁴⁴ U 2010. godini, procijenjeni gubici u distributivnoj mreži iznosili su 485,3 GWh, a u prenosu 159,7 GWh. Izvor: Energetski bilans Crne Gore za 2011.

2.3.3. Vodovodna i komunalna infrastruktura

Vodoprivreda i hidrotehnički sistemi

U studiji „Vodoprivredna osnova Crne Gore“ analizirana su različita rješenja sa stanovišta potreba i interesa pojedinih privrednih grana i korisnika: vodoprivreda, elektroprivreda, turizam, poljoprivreda, industrija. Ovom studijom je posebno obrađena i istaknuta važnost uspostavljanja širih zona zaštite izvorišta i vodozahvata, kao preduslova očuvanja značajnog resursa vode za piće kojim Crna Gora raspolaže. Predmetnim elaboratom je predviđeno da bi u cilju zaštite šire zone izvorišta i vodozahvata bilo potrebno zaštititi oko 2.000 km² površine.

Dinamika ostvarivanja razvoja vodovodnog i komunalnog sistema u prethodnom periodu se različito odvijala. Dok je kod većeg broja opština u središnjem i sjevernom regionu, razvoj naselja, u manjoj ili većoj mjeri, pratio razvoj sistema za snabdijevanje vodom, u primorskom regionu ranije planirana izgradnja regionalnog vodovodnog sistema je ostvarena sa zakašnjenjem, što je predstavljalo kočnicu bržeg razvoja tog područja. Planirani razvoj sistema za odvođenje i prečišćavanje otpadnih voda još nije ni približno zahtjevima i normativima, što s, pored pokrivenosti kanalizacionim mrežama, posebno odnosi na prečišćavanje otpadnih voda, gdje osim postrojenja manjih kapaciteta u Virpazaru i Rijeci Crnojevića, nije izgrađeno nijedno novo postrojenje, a neka postojeća su van funkcije.

Rječni tokovi i zaštitni pojas uz rijeke ugroženi su urbanizacijom i gradnjom objekata i saobraćajnica, što bitno mijenja geohidrološke uslove kako za korišćenje vodotokova tako i za oticanje površinskih voda. Već više godina postoje indikacije o ugroženosti naselja, što je uzrokovano nepoštovanjem zaštitnih pojaseva uz rijeke (Pažiči kod Danilovgrada, dolina Lima, ušće Morače i Zetska ravnica) i pored toga što su „Zakonom o vodama“ propisane širine zaštitnih pojaseva uz rijeke u kojima nije dozvoljena gradnja.

Podzemne vode čine statičke i dinamičke rezerve. Statičke rezerve do danas nisu istraživane sa ciljem definisanja njihovih rezervi. Dinamičke rezerve su istraživane za pojedina izvorišta onoliko koliko je to bilo neophodno za potrebe obezbjeđenja vode za piće svih opštinskih centara (njih 21) sa nizom prigradskih naselja, manjih naseljenih centara, seoskih naselja i za neke industrijske pogone.

Korišćenje voda za vodosnabdijevanje

Snabdijevanje stanovništva vodom u Crnoj Gori je 82% preko vodovodnih sistema podzemnim vodama. Samo vodovodni sistem Herceg Novog dijelom koristi površinske vode Bilečkog jezera, a vodovodni sistem Pljevalja koristi površinske vode Otilovičkog jezera. Preostalih 18% stanovništva se snabdijeva pitkom vodom iz sopstvenih vodovoda, direktno sa izvora i iz bistijerni. Oko 40% seoskog stanovništva nema kvalitetno snabdijevanje pitkom vodom.

Prema raspoloživim podacima, od ukupnog stanovništva Crne Gore, 65-70% stanovništva se snabdijeva vodom preko vodovodnih sistema opštinskih centara i značajnijih lokalnih centara, dok se nešto preko 30% stanovništva u seoskim naseljima snabdijeva putem sopstvenih vodovoda i individualno, korišćenjem izvora, izradom bunara za zahvat podzemnih voda ili izgradnjom cistijerni za skupljanje atmosferskih voda.

Vodovodni sistemi gradova uglavnom opslužuju i druga gradska, prigradska i seoska naselja sa njihovog područja. Neki od njih se mogu tretirati kao opštinski vodovodni sistemi, s obzirom na to da obuhvataju gotovo sva naselja na području opštine. Gradskim vodovodnim sistemima obuhvaćeno je, pored 40 gradskih, još 174 prigradska i seoska naselja - ukupno 214 naselja.

Korišćenje voda u industriji

Za potrebe industrije i rudarstva, uključujući i termoenergetske objekte koji koriste vodu za hlađenje u periodu njihovog najintenzivnijeg razvoja i rada (od 1978 do 1993. godine), koristilo se prosječno godišnje između 60 i 142 miliona m³ vode ili prosječno oko 97 miliona m³. Potrošnja vode za potrebe industrije iz javnih vodovoda u analiziranom periodu kretala se oko 5-12 miliona m³/god, prosječno oko 9,5 miliona m³/god, dok se najveći dio obezbjeđivao iz sopstvenih izvora (uključujući i reciklažu iskorišćene vode). Uslijed ekonomskih sankcija i smanjenog obima proizvodnje mnogih industrijskih grana, ukupna količina vode koju

troše industrijska postrojenja se znatno smanjuje, tako da već 1996. godine, iznosi oko 55 miliona m³/god, od čega 51 milion m³/god, iz sopstvenih izvora.

Zaštita voda od zagađivanja

Preovladavajuća zagađenja su otpadne vode koncentrisanih izvora - naselja i industrija. U poređenju sa klasama kvaliteta koje su predviđene Uredbom o kategorizaciji i klasifikaciji voda, utvrđuje se stanje kvaliteta voda. Kvalitet podzemne vode u prirodnim uslovima, izuzimajući primorske izdani pod uticajem mora, u najvećem dijelu godine odgovara I klasi. U kontinentalnom dijelu, prirodni kvalitet voda u vodonosnim izdanima ugrožen je na manjem broju lokaliteta, nizvodno od većih naselja i industrije.

Izuzetno loše je stanje u pogledu tretmana upotrijebljenih otpadnih voda, koje se tretiraju propisno samo u naselju Virpazar (Rijeka Crnojevića) i djelimično u Podgorici. Otpadne vode se u primorskom regionu disponiraju u more preko podmorskih ispusta bez prethodnog tretmana.

Prečišćavanje industrijskih otpadnih voda vrši se u vrlo malom broju industrijskih pogona, a i u tim slučajevima ne može se garantovati da se proces obavlja na korektan način.

Kada je riječ o vodosnabdijevanju, treba istaći da je prosječna potrošnja u Crnoj Gori izuzetno velika, dva puta veća od potrošnje u zapadnoj Evropi (gdje se u prosjeku troši oko 150 l po stanovniku na dan). Na veću potrošnju vode u Crnoj Gori (pored klimatskih uslova) utiče nenamjenska potrošnja vode (naročito u domaćinstvima, ali i kod potrošača u prigradskim naseljima za zalivanje), kao i nerealno veliki gubici u sistemima za vodosnabdijevanje. Pored neracionalnog trošenja, problemi u oblasti vodosnabdijevanja odnose se na nedostatak vode u djelu primorskog regiona i većem dijelu ruralnih područja. Industrija se vodom snabdijeva uglavnom iz sopstvenih izvora. Više od polovine voda koje se troše u industriji su podzemne vode.

Ispuštanje kako komunalnih, tako i industrijskih otpadnih voda u prirodne recipijente, vrši se gotovo bez ikakvog prečišćavanja (izuzetak su neka industrijska postrojenja i dio komunalnih otpadnih voda Podgorice). Dodatni problem predstavlja i nedostatak pred-tretmana industrijskih otpadnih voda koje se ispuštaju u javne kanalizacione sisteme, čemu treba dodati i nizak stepen priključenosti stanovništva na kanalizacione sisteme.

Podzemne vode su takođe dobrog kvaliteta ali su ugrožene širenjem gradova, neodgovarajućom urbanom komunalnom infrastrukturom, prekomjernom upotrebom hemikalija u poljoprivredi i sl.

Hidrotehnička infrastruktura

U oblasti vodosnabdijevanja cilj je snabdijevanje kvalitetnom vodom cjelokupnog gradskog stanovništva i oko 90% seoskog stanovništva, putem javnih vodovoda. U tom cilju treba pripremiti koncepte opštinskih, odnosno regionalnih sistema vodosnabdijevanja. Važni elementi ovih opštinskih, odnosno regionalnih sistema za vodosnabdijevanje jesu mjere za smanjenje gubitaka i racionalizaciju potrošnje. Neophodno je da najmanje 80% populacije Crne Gore ima omogućeno priključenje na kanalizacioni sistem. Sva urbana naselja koja imaju više od 1000 stanovnika treba da imaju mogućnost tretmana otpadnih voda. Za manja naselja i zgrade van naselja treba primijeniti decentralizovana rješenja za tretman kanalizacije (septički tankovi itd.), atmosferske vode evakuisati iz urbanih naselja kanalizacionim sistemima uz odgovarajuće prečišćavanje prije njihovog otakanja u recipijente.

Izgrađenost infrastrukturnih objekata vodovoda i kanalizacije po opštinama i regionima data je u tabelama u prilogu 10.

Rezime i ograničenja

- ✓ Sprovođenje mjera sanitarne zaštite izvorišta korišćenih za snabdijevanje vodom stanovništva, u skladu sa zakonskim obavezama, u cjelini posmatrano je daleko od potrebnog nivoa. Do sada nisu izvršena zakonom propisana istraživanja i određivanje zona zaštite za većinu vodoizvorišta koja su u korišćenju. Kako pored ovoga nije obrađen katastar vodnih objekata, to u ovom trenutku nije moguće izvršiti preciznu identifikaciju svih vodoizvorišta i zona njihove zaštite.
- ✓ U javnu kanalizacionu mrežu otpadne vode ispušta oko 60% gradskog stanovništva, ili 37% od cjelokupnog stanovništva Crne Gore, što se smatra daleko od zadovoljavajućeg stanja.
- ✓ Stanje u ovoj oblasti već duži period karakteriše izostanak većih investicionih aktivnosti, što je uzrokovalo navedene probleme i nizak nivo kvaliteta pruženih usluga. Uvažavajući ograničenja kapaciteta sa kojima raspolažu jedinice lokalne samouprave i visinu investicija koje je potrebno obezbijediti, s jedne, i neophodnost očuvanja životne sredine i smanjenje rizika za zdravlje ljudi s druge strane. Vlada Crne Gore je pripremila dva važna planska dokumenta u oblasti upravljanja otpadnim vodama: Master plan za odvođenje i prečišćavanje otpadnih voda Crnogorskog primorja i opštine Cetinje i Strateški masterplan za kanalizaciju i otpadne vode središnjeg i sjevernog regiona.
- ✓ Sa stanovišta održivog razvoja, veoma je važno da se postojeća zagađenja površinskih i podzemnih voda (usljed niskog stepena tretmana otpadnih voda i industrije, neadekvatnog odlaganja otpada) efikasno kontrolišu i smanje.

2.3.4. Upravljanje otpadom

Nastajanje otpada zavisi od stepena industrijskog razvoja, životnog standarda, načina života, socijalnog okruženja, potrošnje i drugih parametara svake pojedine zajednice. Količina nastalog otpada može se značajno razlikovati među državama, ali i u okviru same države. U Crnoj Gori, upravljanje otpadom je u nadležnosti jedinica lokalne samouprave, a svi poslovi sakupljanja, transporta i odlaganja otpada organizovani su u okviru javnih komunalnih preduzeća. Jedinice lokalne samouprave izvršavaju propise koje donosi Država, obezbjeđuju finansijske uslove za obavljanje svojih aktivnosti, usvajaju kratkoročne i dugoročne programe aktivnosti i obezbjeđuju dio sredstava za njihovu realizaciju, određuju cijene komunalnih usluga.

U većini gradova u Crnoj Gori veoma je izražen problem odlaganja komunalnog otpada. Postojeća gradska odlagališta su neuređena i, u najvećem dijelu, bez ikakvih pratećih objekata i mjera zaštite (osim privremene regionalne sanitarne deponije „Lovanja“ i nove sanitarne deponije „Livade“ u Podgorici) i kao takva predstavljaju prava smetlišta (imajući u vidu definiciju da deponija predstavlja objekat koji inkorporira niz specifičnih tehničkih i sanitarnih zahtjeva, kao i zahtjeva za zaštitu životne sredine).

Jedan od najvažnijih instrumenata za planiranje održive i dugoročne implementacije sistema upravljanja čvrstim otpadom je dobra baza podataka o trenutnoj situaciji u oblasti proizvodnje otpada i kvalitet otpada. Količina proizvedenog otpada znatno se razlikuje od količine sakupljenog, tretiranog i deponovanog otpada.

Sadašnje stanje o količinama otpada u Crnoj Gori je veoma teško procijeniti. Osnovni razlog za nedostatak podataka o kvalitativnoj i kvantitativnoj analizi otpada je nepostojanje evidencija o količinama, sastavu i karakteristikama otpada. U Crnoj Gori podaci o načinu sakupljanja, korišćenja i odlaganja komunalnog otpada variraju u zavisnosti od osposobljenosti kadrovskih kapaciteta u lokalnim zajednicama i njihovim komunalnim preduzećima i uglavnom su nekonzistentni, nepotpuni, sa razlikama u načinu prikazivanja. Podaci o količinama se prikazuju u različitim mjernim jedinicama. Podaci o drugim postupcima obrade komunalnog otpada (osim deponovanja) ne postoje tj. separacija i recikliranje komunalnog otpada skoro i da se ne primjenjuju (izuzev u Herceg Novom, Podgorici, Baru, Budvi i Kotoru), dok postrojenja za termičku obradu otpada nisu izgrađena.

Sakupljeni otpad se direktno transportuje na lokalne službene deponije, gdje se, uglavnom bez sistematičnog pristupa u ispitivanju i posebnog tretmana odlaže, bez poštovanja, često i minimalnih, mjera

zaštite ljudi i životne sredine. Izuzetak predstavlja otpad sakupljen na teritoriji opština Kotor, Budva i Tivat, koji se do kraja 2007. godine odlagao na privremenoj sanitarnoj deponiji „Lovanja“, a kasnije na sanitarnoj deponiji „Livade“ u Podgorici. Otpad sakupljen na prostoru Podgorice i Danilovgrada se odlaže na sanitarnoj deponiji „Livade“ u Podgorici.

U ostalim gradovima, otpad se uglavnom odlaže na odlagalištima od kojih su pojedina locirana tako da predstavljaju opasnost po zdravlje stanovništva i životnu sredinu. S malim brojem izuzetaka, ovim deponijama se upravlja veoma loše. Ni jedna od ovih lokacija nije odabrana u skladu sa principima zaštite životne sredine, niti su sprovedene odgovarajuće tehničke mjere zaštite (sakupljeni otpad se direktno polaže na zemlju, bez ikakvih zaštitnih slojeva).

Tabela 17: Osnovni podaci o upravljanju otpadom po opštinama

	Korisnici domaćin.	Korisnici preduz.	Mjesto odlaganja otpada	Uslovnost mjesto	Sabirne stanice	Reciklaž dvorište	Divlje depon	Transf. stanice
Herceg Novi	11.170	899	Ubli Tisova glavica - Herceg Novi	Neuslovno	Ne	Da	14	1
Tivat	6.480	367	Reciklažno-pretovarna stanica Kotor	Uslovno	Ne	Ne	0	1
Kotor	7.443	842	Midova rupa - Nikšić	Neuslovno	Da	Da	10-15	1
Budva	14.412	1.689	Podgorica, Nikšić, Cetinje	Neuslovno	Ne	Da	10-15	0
Bar	41.988		Kručje - Ulcinj, Livade Podgorica	Neuslovno	Da	Da	0	0
Ulcinj	7.526	1.645	Kručje - Ulcinj	Neuslovno	Ne	Ne	0	0
Podgorica	40.776	2.792	Livade - Podgorica	Uslovno	Ne	Da	50	16
Danilovgrad	640	176	Livade - Podgorica	Uslovno	Ne	Ne	0	0
Cetinje	4.750	315	Vrtijeljka - Cetinje	Neuslovno	Ne	Ne	35	0
Nikšić	14.925	1.003	Mislov Do - Nikšić	Neuslovno	Ne	Ne	20	0
Mojkovac	1.747	224	Podbisce-Štitarica - Mojkovac	Neuslovno	Ne	Ne	5	0
Kolašin	1.571	148	Bakovići Kolašin	Neuslovno	Ne	Ne	25	0
Bijelo Polje	5.100	560	Kumanica - Bijelo Polje	Neuslovno	Ne	Ne	13	0
Berane	4.826	596	Vasov Do - Berane	Neuslovno	Ne	Ne	14	0
Andrijeвица	852	98	Sučeska - Andrijeвица	Neuslovno	Ne	Ne	3	0
Plav	3.000	300	Komorača – beg Plav	Neuslovno	Ne	Ne	20	0
Plužine	416	55	Mislov Do - Nikšić	Neuslovno	Ne	Ne		0
Šavnik	250	35	Zauglina - Šavnik	Neuslovno	Ne	Ne	8	0
Žabljak	995	110	Klještina - Žabljak	Neuslovno	Ne	Ne	0	0
Pljevlja	6.200	700	Trlica (odlagaliste rudnika uglja) - Pljevlja	Neuslovno	Ne	Ne	0	0
Rožaje	3.345	181	Neguš Rožaje	Neuslovno	Ne	Ne	6	0

Izvor: Javna komunalna preduzeća koja pokrivaju oblast upravljanje otpadom u zavisnosti od organizacije po opštinama

Rezime i ograničenja

- ✓ Na nivou Crne Gore postoji Master plan za rješavanje problema odlaganja otpada koji podrazumijeva izgradnju regionalnih deponija. Međutim, sa realizacijom se nije odmaklo zbog spora oko pojedinih lokacija, i protivljenja građana da sanitarne deponije budu na definisanim lokacijama.
- ✓ Odlaganje rješavanja ovog problema u suprotnosti je sa zakonom i ugrožava životnu sredinu i bezbjednost građana. Takođe, teško da ide u korist razvoja turizma i promovisanja ekološke države.

2.3.5. Telekomunikaciona infrastruktura

Aktuelno stanje u telekomunikacijama determinisano je Zakonom o telekomunikacijama i Zakonom o radiodifuziji kao i djelovanjem dviju regulatornih agencija (Agencija za telekomunikacije i Agencija za radio-difuziju). U navedenom zakonskom okviru razvijaju se javni telekomunikacioni sistemi: fiksna telefonija, mobilna telefonija, radio difuzija i internet.

Fiksna telefonija

Na tržištu postoji konkurencija 5 operatora sa licencama za pružanje javnih telekomunikacionih servisa putem fiksnog i fiksnog bežičnog pristupa). Fiksni pristup se oslanja na fiber-optičku infrastrukturu i na bazi savremenih bakarnih kablova, a bežični pristup se bazira na WIMAX tehnologiji. Veze sa zemljama u okruženju ostvarene su na bazi fiber-optičkih kablova i to sa po dva kabla komparativnog kapaciteta. Dominantni operator na bazi fiksnog pristupa opsluživao je 166.703 korisnika u 2010. godini, dok je ukupan broj fiksnih linija iznosio 170.553.

Tabela 18: Fiksne telefonske linije po regionima

	Crnogorski Telekom	M-tel ⁴⁵	Ukupno
Primorski region	36.7%	19.5%	36.1%
Središnji region	46.0%	72.1%	46.9%
Sjeverni region	17.3%	8.4%	17.0%
Ukupno	36.7%	19.5%	36.1%

Izvor: Agencija za telekomunikacije Crne Gore

Mobilna telefonija

Na tržištu postoji konkurencija 3 operatora sa odgovarajućim licencama, sa 1.237.319 korisnika. Pokrivenost teritorije servisima mobilne telefonije je približno ista za sve operatore i iznosi preko 95%. Podatke po opštinama nisu dostupni iz razloga što još nije gotova registracija prepaid korisnika.

Radio-difuzija

Na tržištu postoji konkurencija: državni javni radio – difuzni servisi, lokalni javni radio – difuzni servisi, komercijalni emiteri (radio i TV stanice), kabl i bežični operatori za distribuciju radio i TV programa do krajnjih korisnika, itd. Usluge prenosa i distribucije signala radija i TV za potrebe javnih radio-difuznih servisa “Radio Crne Gore” i “Televizija Crne Gore” vrši JP Radio-difuzni centar Crne Gore čiju funkcionalnu i položajnu okosnicu čine radio-relejni punktovi na Lovčenu i Bjelasici. Signal Radija Crne Gore (I program) emituje se sa 18 lokacija a signal „Radija 98“ sa 13 lokacija. Prvi radijski program pokriva oko 97% stanovništva, dok drugi program pokriva 95% stanovništva Crne Gore, s tim da je pokrivenost opština na sjeveru, Šavnika i Plužina, značajno manja. Prvi i drugi program TVCG emituje se sa 123 lokacije, preko dvije odvojene zemaljske analogne mreže. Oba programa imaju nacionalnu pokrivenost i dopiru do oko 93% stanovništva Crne Gore. Jedan program (kombinacija Prvog i Drugog programa, kao i specijalnih emisija) emituje se preko satelita Hot bird 13°E, za evropsku regiju. Osim toga, dodijeljeno je 8 licenci za kablovsku televiziju.

Radio-difuzni centar posjeduje savremeni digitalni sistem prenosa zasnovan na SDH i PDH mikrotalasnim radio - relejnim vezama , koji je u funkciji od sredine 2008. godine. Kapacitet SDH linkova je minimum 1x STM-1, dok je pristupni interface Gigabit ethernet, tako da pomenuti sistem prenosa u suštini predstavlja jednu IP mrežu, dok su routing i switching realizovani pomoću CISCO 3560 Layer 3 Switch-eva. Ovaj sistem je realizovan tako da omogućava:

- povezivanje velikog broja emisionih lokacija po čitavoj Crnoj Gori;
- prenos digitalizovanog signala radio i TV programa, budućih digitalnih servisa(DVB-T i DAB), internet servisa kao i prenosa drugih tipova podataka;

⁴⁵ Za Mtel broj priključaka nije odvojeno ko koristi internet, a ko fiksnu telefoniju ili oboje. Dati su sumarno kao i korisnici Cablinga (operatora kablovske televizije čiju mrežu koristi za pružanje usluga fiksne telefonije i Interneta).

- realizaciju centralizovanog sistema za nadzor i daljinsko upravljanje elementima mreže;
- obezbeđivanje neophodnog kapaciteta mreže za trenutne i buduće potrebe RDC-a, kao i za ustupanje dijela kapaciteta sistema prenosa drugim korisnicima po komercijalnim uslovima;
- mogućnost jednostavog proširenja, povećanja kapaciteta.

Internet

Svi operatori fiksne i mobilne telefonije koji posjeduju licence su potencijalni davaoci Internet servisa i servisa prenosa govora preko Interneta). Za sada je izdato 13 licenci sa ovlaštenjem za pružanje Internet servisa. Broj korisnika Internet servisa u 2010. godini je iznosio 175.399. Za pružanje javnog servisa prenosa govora preko mreža baziranih na Internet protokolu (VOIP) dodijeljeno je 5 licenci. Za distribuciju radio i TV programa preko novih tehnoloških platformi – IP TV (Internet Protocol Television) i DTH (Direct to Home) dodijeljene su dvije licence.

Tabela 19: Internet korisnici po opštinama

	ADSL korisnici T-com			WiMAX korisnici M:Tel		
	2008	2009	2010	2008	2009	2010
Primorski region	46.8%	41.0%	39.5%	7.6%	5.8%	18.1%
Središnji region	41.3%	46.4%	46.6%	83.7%	82.0%	72.7%
Sjeverni region	11.9%	12.6%	13.9%	8.6%	12.2%	9.1%

Izvor: Agencija za telekomunikacije Crne Gore

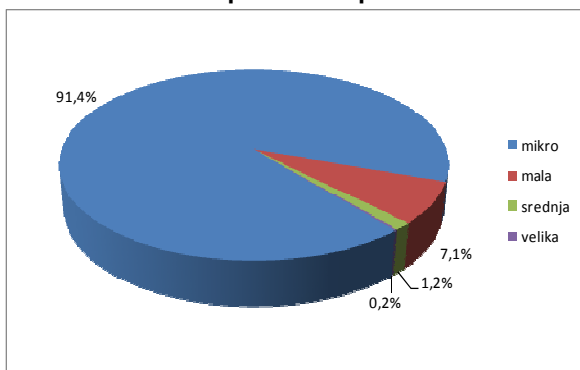
2.4. Preduzetnička infrastruktura

2.4.1. Privatni sektor

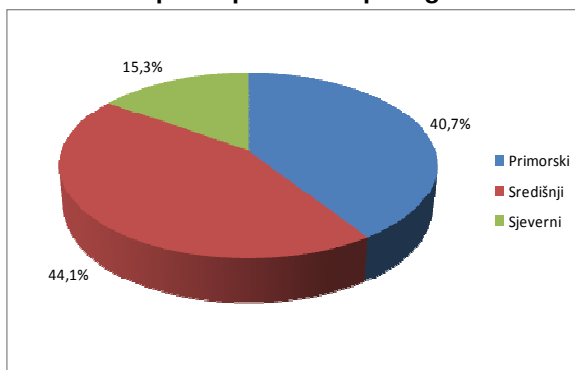
Prema podacima Monstat-a ukupan broj aktivnih preduzeća krajem 2010. godine je iznosio 19.410. U strukturi preduzeća najveći udio imaju mikro i mala preduzeća koja čine 98,5%, od ukupnog broja registrovanih preduzeća na teritoriji Crne Gore, dok ukupan broj velikih preduzeća iznosi 42 (0,2%). Od ukupnog broja velikih preduzeća, najviše preduzeća 29 (69,0%) je u središnjem regionu od čega 24 u Podgorici i 5 u Nikšiću, 12 u primorskom regionu i to: Herceg Novom i Budvi po 4, Baru 3 i jednom u Kotoru, dok se u sjevernom regionu nalazi svega jedno veliko preduzeće i to u Pljevljima.

Posmatrajući prostorni raspored preduzeća najveći broj preduzeća se nalazi u središnjem regionu 8.557, zatim primorskom 7.891, dok je najmanji broj preduzeća u sjevernom regionu svega 2.962.

Grafik 5: Struktura preduzeća po veličini

Grafik 6: Raspored preduzeća po regionima

Izvor: MONSTAT 2010

Tabela 20: Struktura preduzeća po veličini – pregled po regionima⁴⁶

	mikro		mala		srednja		velika		ukupno
	Broj pred.	%	Broj pred.	%	Broj pred.	%	Broj pred.	%	Broj pred.
Primorski	7.336	93,0	479	6,1	64	0,8	12	0,2	7.891
Središnji	7.709	90,1	677	7,9	142	1,7	29	0,3	8.557
Sjeverni	2.699	91,1	230	7,8	32	1,1	1	0,0	2.962
Crna Gora	17.744	91,4	1.386	7,1	238	1,2	42	0,2	1.9410

Izvor: MONSTAT 2010

Posmatrano po strukturi djelatnosti, najveći broj preduzeća je iz oblasti usluga i to: trgovine na veliko i malo i opravke (40%), aktivnosti u vezi sa nekretninama (13,4%), hoteli i restorani (9,2%) i dr, dok ukupan broj preduzeća iz oblasti prerađivačke industrije iznosi 8,3%. Posmatrano po regionima struktura preduzeća po djelatnostima se značajno razlikuje i uslovljena je prirodnim i drugim karakteristikama područja. Pored trgovine na veliko i malo koja predstavlja najzastupljeniju djelatnost preduzeća u sva tri regiona, regione karakterišu sljedeće djelatnosti:

- Primorski region – aktivnosti u vezi sa nekretninama (16,8%), hoteli i restorani (14,2%), saobraćaj, skladištenje i veze (10,2%) i građevinarstvo (9,3%).
- Središnji region - aktivnosti u vezi sa nekretninama (13,5%), prerađivačka industrija (8,5%) i građevinarstvo (7,1%)
- Sjeverni region – prerađivačka industrija (14,8%), saobraćaj, skladištenje i veze (11,2%) i hoteli i restorani (7,5%)

Tabela 21: Struktura preduzeća po djelatnosti koju obavljaju

	Primorski		Središnji		Sjeverni		Crna Gora	
	Broj pred.	%	Broj pred.	%	Broj pred.	%	Broj pred.	%
Državna uprava i obav.socijalno osiguranje	29	0,3	107	1,2	44	1,4	180	0,9
Finansijsko posredovanje	21	0,3	107	1,2	5	0,2	133	0,6
Građevinarstvo	771	9,3	639	7,1	149	4,6	1.559	7,6
Hoteli i restorani	1.180	14,2	481	5,3	243	7,5	1.904	9,2
Obrazovanje	84	1,0	153	1,7	122	3,8	359	1,7
Ostale kom.druš i lične usluge	381	4,6	611	6,8	153	4,7	1.145	5,6
Poljoprivreda,šumarstvo i vodoprivreda	24	0,3	71	0,8	92	2,8	187	0,9
Aktivnosti u vezi sa nekretninama	1.397	16,8	1.219	13,5	145	4,5	2.761	13,4
Prerađivačka industrija	469	5,6	770	8,5	480	14,8	1.719	8,3
Saobraćaj, skladištenje i veze	846	10,2	494	5,5	364	11,2	1.704	8,3
Trgovina na veliko i malo, opravke	2.886	34,7	4.142	45,8	1.326	40,8	8.354	40,6
Vađenje ruda	11	0,1	30	0,3	31	1,0	72	0,3
Zdravstveno i socijalno osiguranje	174	2,1	182	2,0	85	2,6	441	2,1
Ribarstvo	24	0,3	8	0,1	2	0,1	34	0,2
Proizvodnja el.energije	10	0,1	22	0,2	12	0,4	44	0,2
Ukupno	8.307	100,0	9.036	100,0	3.253	100,0	20.596	100,0

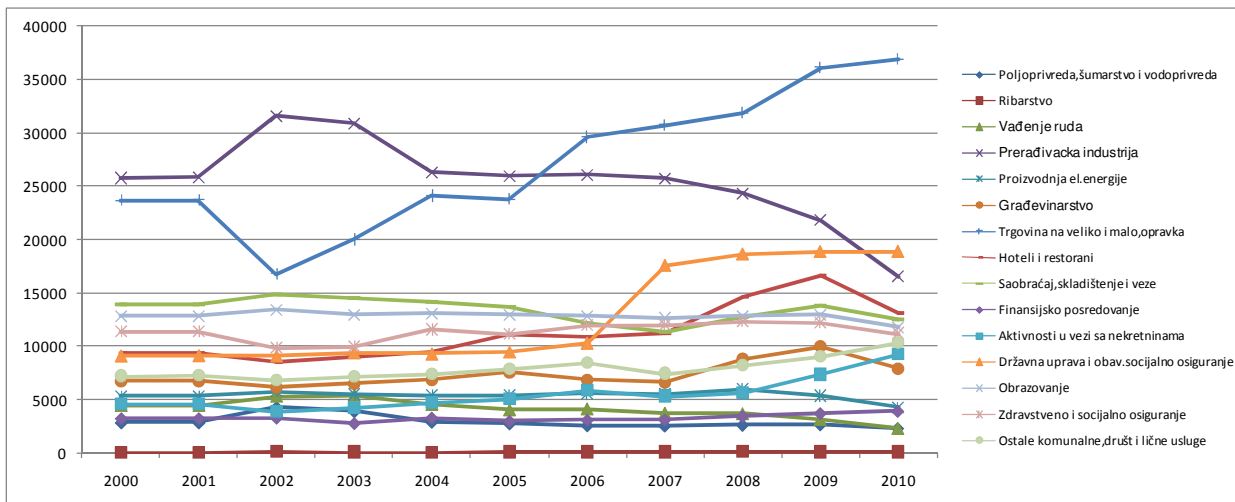
Izvor: MONSTAT, septembar 2010

⁴⁶Monstat, 31.dec.2010

2.4.1.1. Tržište rada – zaposlenosti i nezaposlenost

Nakon decenijskog rasta, u 2010. godini pod uticajem ekonomske krize i pada privredne aktivnosti došlo je do pada zaposlenosti. Ukupan broj zaposlenih, prema administrativnim podacima Monstat-a iznosio je 161.142 što predstavlja pad od 7,1% u odnosu na 2009. godinu. Uporedo sa rastom broja preduzeća i razvojem uslužnog sektora, rastao je broj zaposlenih u ovom sektoru, prije svega u oblasti trgovine, dok je značajan pad zaposlenih zabilježen u oblasti prerađivačke industrije.

Grafik 7: Kretanje ukupnog broja zaposlenih po sektorima

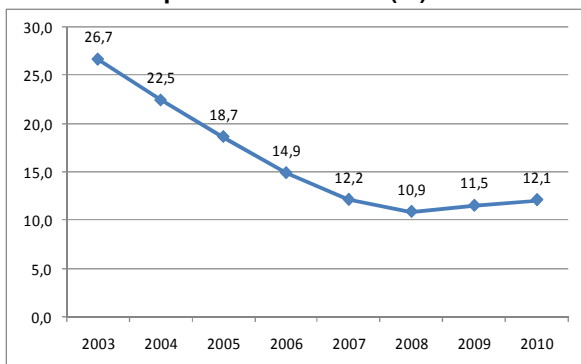

Izvor: MONSTAT, www.monstat.org

Tranzicioni proces i neuspješno restrukturiranje većih proizvodnih sistema, uslovalo je zatvaranje brojnih prerađivačkih preduzeća koja su bila glavna okosnica privrede, posebno u sjevernom regionu. Uporedo sa zatvaranjem preduzeća rastao je i broj nezaposlenih, stvarajući viškove koje sektor usluga nije u potpunosti uspio da amortizuje. Ovi procesi su bili naglašeniji u nerazvijenim dijelu Crne Gore, posebno sjevernom gdje su bile locirane radno-intenzivne privredne djelatnosti, u kojima je došlo do gubitka radnih mjesta, što je izazvalo regionalne razlike u nivoima zaposlenosti i nezaposlenosti i dugo vremena prisutna migraciona kretanja iz nerazvijenih ka razvijenim područjima.

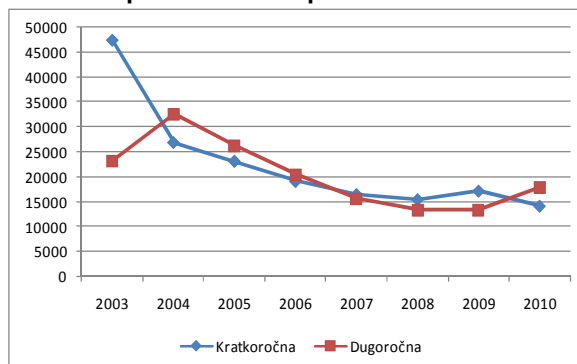
Poslije pada stope nezaposlenosti u periodu 2003-2008. godine sa 26,7% na 10,9% koliko je iznosila u 2008, tržište rada bilježi negativna kretanja od sredine 2008. godine. Poseban problem predstavlja povećanje dugoročne nezaposlenosti.

Grafik 8: Kretanje stope nezaposlenosti u periodu 2003-2010 (%)

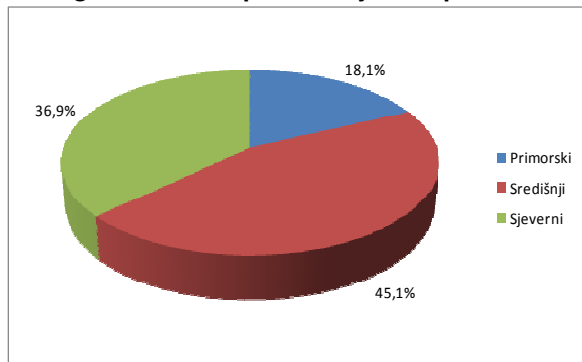
Izvor: Zavod za zapošljavanje Crne Gore

Grafik 9: Kretanje broja dugoročno i kratkoročno nezaposlenih lica u periodu 2003-2010

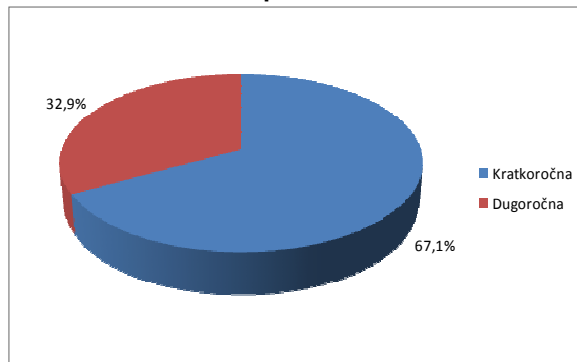

Prema podacima Zavoda za zapošljavanje ukupan broj nezaposlenih na kraju 2010. godineje iznosio 30.022, od čega 32% nezaposlenih je na Zavodu duže od jedne godine. Posljedica dugoročne nezaposlenosti javlja je usljed neskalda između podnude i tražnje za određenim profilima.

Grafik 10: Struktura broja nezaposlenih po regionima u ukupnom broju nezaposlenih

Grafik 11: Učešće kratkoročne i dugoročne nezaposlenosti

Izvor: Zavod za zapošljavanje Crne Gore, septembar 2010

U kvalifikacionoj strukturi nezaposlenih dominantno mjesto (19.173 ili 59,87%) pripada nezaposlenim sa III, IV i V stepenom obrazovanja (31.12.2009. godine 18.016 ili 59,72%), potom nezaposleni sa I i II stepenom – 7.647 ili 23,87%, (31.12.2009. godine 7.573 ili 25,1%) i nezaposleni sa VI, VII i VIII stepenom – 5.206 ili 16,26% (31.12.2009. godine 4.580 ili 15,18%). U odnosu na prošlu godinu evidentirano je smanjenje učešća nezaposlenih sa nižim i srednjim stepenom obrazovanja, a povećanje učešća nezaposlenih sa višim i visokim obrazovanjem u ukupnom broju nezaposlenih, posebno maldih.

Tabela 22: Struktura nezaposlenih prema kvalifikacionoj strukturi po regionima

	I	II	III	IV	V	VI	VII	Ukupno
Primorski	826	429	1.665	1.498	183	357	824	5.782
Središnji	2.559	601	3.519	4.714	249	425	2.364	14.431
Sjeverni	2.758	474	3.521	3.743	81	377	859	11.813
Crna Gora	6.143	1.504	8.705	9.955	513	1.159	4.047	32.026

Izvor: Zavod za zapošljavanje Crne Gore, septembar 2010

U okviru nezaposlenih, dodatno se primjećuje nepovoljna starosna struktura i broj teže zapošljivih lica tj. lica preko 50 godina starosti koja je najizraženija u primorskom regionu. Posebno zabrinjavajuće stanje predstavlja visoko učešće mladih u sjevernom regionu i male mogućnosti zapošljavanja, što u krajnjem može dovesti do daljeg raseljavanja stanovništva u potrazi za poslom, što u krajnjem može uticati na nepovoljnu starosnu strukturu i dalje pogoršanje ponude radne snage u ovom regionu.

Tabela 23: Nezaposleni prema starosnoj strukturi po regionima

	Primorski		Središnji		Sjeverni	
	Br. nezap.	%	Br. nezap.	%	Br. nezap.	%
Do 18 godina	74	1,2	151	1,0	238	2,2
Preko 18 do 25 godina	827	13,6	2.474	17,2	2.179	20,6
Preko 25 do 30 godina	526	8,6	1.699	11,8	1.205	11,4
Preko 30 do 40 godina	724	11,9	2.274	15,8	1.876	17,7
Preko 40 do 50 godina	1.355	22,2	3.211	22,3	2.774	26,2
Preko 50 godina	2.592	42,5	4.578	31,8	2.309	21,8

Izvor: Zavod za zapošljavanje Crne Gore, septembar 2010

Među najvažnije probleme koje, uprkos značajnim poboljšanjima ostvarenim u proteklom periodu, koje treba prevazilaziti spada strukturna neusklađenost ponude i tražnje radne snage. Strukturna neusklađenost ponude i tražnje ispoljava se u tri oblika:

- na tržištu postoji tražnja za radnom snagom određenog profila, ali obrazovni sistem ne produkuje dovoljan broj takvih profila, prvenstveno zbog nezainteresovanosti učenika da se obrazuju po ovim profilima;
- na tržištu postoji tražnja za radnom snagom određenih profila kao i dovoljna ponuda tih profila, ali se slobodna radna mjesta ne popunjavaju usljed neusklađenosti kvaliteta podnuđene i tražene radne snage;
- na tržištu rada postoji ponuda određenih profila, ali ne postoji dovoljna tražnja za radnom snagom tih profila.

Rezime

- ✓ Poslije niza godina u kojim je crnogorska ekonomija bilježila pozitivne stope rasta, u 2009. godini pod uticajem globalne ekonomske krize bilježi pad od 5,7%, da bi prema procjenama Ministarstva finansija i Centralne banke Crne Gore u 2010. godini zabilježila rast između 1 i 2 procenta, koji se još uvijek nije osjetio na tržištu radne snage.
- ✓ Razvoj crnogorske privrede se u najvećoj mjeri zasniva na sektoru usluga čije učešće u bruto dodajnoj vrijednosti iznosi 59,1%. U strukturi usluga najveće učešće imaju trgovina na veliko i malo, saobraćaj skladištenje i veze, aktivnosti u vezi sa nekretninama i hoteli i restorani.
- ✓ Glavni pokretač crnogorske ekonomije je sektor malog i srednjeg biznisa. U okviru kojeg najzastupljeniji sektor usluga (trgovina na veliko i malo, saobraćaj skladištenje i veze, aktivnosti u vezi sa nekretninama i hoteli i restorani) i mali procenat iz sektora industrijske proizvodnje
- ✓ Pod uticajem tranzicijskih procesa, u našim uslovima pogoršavana sankcijama i ratom u okruženju, uslovljavala je gubitak tržišta, zaostajanje u tehničko-tehnološkom razvoju, finansijsku iscrpljenost preduzeća, a kao posljedicu imala je prestanak ili poteškoće rada velikih proizvodnih preduzeća, pogotovo u sjevernom regionu.
- ✓ Postoji značajna razlika između broja registrovanih i broja aktivnih MSP i neadekvatno učešće MSP sektora u izvozu. Takođe, karakteristične su regionalne disproporcije aktivnih MSP.
- ✓ Uporedo sa zatvaranjem preduzeća rastao je i broj nezaposlenih, stvarajući viškove koje sektor usluga nije u potpunosti uspio da amortizuje. Ovi procesi su bili naglašeniji u nerazvijenim dijelima Crne Gore, posebno sjevernom gdje su bile locirane radno-intenzivne privredne djelatnosti, u kojima je došlo do gubitka radnih mjesta
- ✓ Pod uticajem globalne krize 2008. godine dolazi do problema u poslovanju jednog broja preduzeća od kojih jedan dio prestaje sa radom, usljed čega se javlja pad broja zaposlenih i rast nezaposlenosti
- ✓ Na tržištu rada prisutan je rast broja dugoročno nezaposlenih lica i strukturna nezaposlenost koja se javlja usljed nedostatka adekvatne radne snage ili obučenosti postojeće

Ograničenja

- ✓ Porast broja firmi u blokadi i sa gubitkom,
- ✓ Finansijska iscrpljenost preduzeća,
- ✓ Visok kreditni rizik,
- ✓ Limitirane mogućnosti zajmodavca,
- ✓ Neefikasan sudski sistem u rješavanju privrednih sporova,
- ✓ Neravnomjerna regionalna razvijenost,
- ✓ Nediverzifikovanost izvoza,
- ✓ Nizak stepen industrijske proizvodnje,
- ✓ Slaba konkurentnost domaćih preduzeća,
- ✓ Učešće prihoda od turizma u ukupnom prilivu sredstava iz inostranstva,
- ✓ Depopulacija ruralnih područja,
- ✓ Rast nezaposlenosti,
- ✓ Rigidnost tržišta rada,
- ✓ Nepovoljna struktura nezaposlenih u pogledu starosti i obrazovnih profila,
- ✓ Slabe mogućnosti zapošljavanja

2.4.2. Podrška razvoju preduzetništva

Pravni okvir i reforme

Zahvaljujući usvajanju novih zakona usklađenih sa EU regulativom, te sprovođenju institucionalne reforme u fiskalnom i finansijskom sistemu, poslovni ambijent u Crnoj Gori je značajno poboljšán. Ipak, preduzetnici se i dalje suočavaju sa poteškoćama koje izaziva još uvijek komplikovan regulatorni okvir, dugotrajne i skupe procedure, i posebno nepoznanice na nivou lokalnih samouprava. Izražavajući svoju podršku politikama podrške razvoju preduzetništva, Vlada CG je usvojila Program eliminisanja barijera za razvoj preduzetništva, za čije je sprovođenje zadužen Savjet za regulatornu reformu i unapređenje poslovnog ambijenta.

Set poreskih zakona čini da je Crna Gora jedna od najkonkurentnijih destinacija za investicije, sa najnižom stopom poreza na dobit kompanija, i relativno niskim porezom na dodatu vrijednost. Bez obzira na krizu, poreske stope nisu mijenjane. Kao rezultat sprovedenih reformi, Crna Gora je poboljšala rejting u brojnim međunarodnim izvještajima. Prema izvještaju Svjetske banke iz jula 2010. *Prekogranično investiranje* Crna Gora je jedna od najotvorenijih zemalja u svijetu za strane investicije. Prema *Indeksu globalne konkurentnosti* iz septembra 2010, Crna Gora zauzima 49. mjesto i napredovala je za trinaest pozicija u odnosu na prethodni izvještaj, što je najveći napredak među zemljama regiona. Kanadski Frejzer institut rangirao je Crnu Goru na 66. mjesto po stepenu ekonomskih sloboda, što je 15 mjesta bolje u odnosu na prošlu godinu. Po lakoći obavljanja biznisa Crna Gora je zauzela 66. mjesto na listi od 183 zemlje i ostvarila napredak od pet mjesta u odnosu na prethodnu godinu. Crna Gora je od 11 istočno-evropskih zemalja koje nisu članice EU, sa ocjenom 4,19 najbliža ispunjenju ciljeva Lisabonske strategije ekonomskih i strukturnih reformi, pokazuje izvještaj Svjetskog ekonomskog foruma (WEF). Takođe, u ovom izvještaju Crna Gora je nadmašila i pet najniže rangiranih zemalja članica EU - Grčku, Poljsku, Italiju, Rumuniju i Bugarsku. Ove aktivnosti utiču na građane indirektno kroz veće mogućnosti za zapošljavanje i poboljšanje životnog standarda, dok su efekti na privredu višestruki, prije svega kroz bolju promociju Crne Gore, veće mogućnosti priliva novih investicija, a sa njima i novih tehnologija.

Institucionalna podrška

Kreiranjem politike za razvoj preduzetništva i MSP, u Vladi CG, bavi se Ministarstvo ekonomije, Sektor za razvoj industrije i preduzetništva. Zajedno sa nadležnim ministarstvom, za sprovođenje politika zadužena je Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća. U cilju podrške, Direkcija je oformila mrežu od 11 regionalnih/lokalnih biznis centara koje preduzetnicima u biznisu i onima koji razmišljaju da se upuste u preduzetničke vode, pružaju različite vrste informacija, savjetodavnih i poslovnih usluga, kao i obuka prilagođenih potrebama MSP. Ovi centri su prevashodno locirani na sjeveru Crne Gore.

Aktivnostima Evropskog centra za informacije i inovacije (EIIC), kao dijela Evropske preduzetničke mreže (Enterprise Europe Network-EEN), čiji koordinator je Direkcija za razvoj MSP, obezbijeđeni su uslovi za olakšavanje internacionalizacije MSP. Istovremeno, uz direktnu podršku Direkcije za razvoj MSP, otvorena su dva inkubator centra⁴⁷, čime je uspostavljen značajan segment institucionalne podrške početnicima u biznisu⁴⁸.

Podršku razvoju preduzetništva posebno pruža Investiciono-razvojni fond (IRF) kroz kreditno-garantnu aktivnost, pod uslovima povoljnijim od tržišnih, a od nedavno i kroz usluge faktoringa. Prednost imaju preduzetnički poduhvati u nerazvijenim područjima. Zavod za zapošljavanje Crne Gore takođe je aktivan u pružanju podrške razvoju preduzetništva i to: kroz direktno finansiranje preduzetničkih poduhvata, obukama za poznatog poslodavca, kao i drugim mjerama aktivne politike zapošljavanja.

Promociji razvoja i zastupanju interesa MSP u velikoj mjeri doprinose i aktivnosti poslovnih udruženja: PKCG, UPGG, MBA i veliki broj drugih udruženja, odbora, itd. Sektor MSP je podržan i od strane

⁴⁷ U Baru, opšteg karaktera, i u Podgorici, sa akcentom na informacione tehnologije.

⁴⁸ Izvor: Strategija za razvoj MSP 2011-2015, www.nasme.me

međunarodnih organizacija i kancelarija u Crnoj Gori kroz partnerstva i saradnju na različitim programima i projektima. Najvažniji partneri su: GIZ, EK, EBRD, USAID, JICA, UNDP, WB, OECD, HELP, SPARK, CHF, ADA i dr.

Možemo zaključiti da institucije javnog, privatnog sektora, kao i međunarodne organizacije u Crnoj Gori, učestvuju u različitim segmentima i fazama kreiranja i sprovođenja politike MSP. Međutim, taj proces je često karakterisan nedovoljnom koordinacijom resorno odgovornih institucija, s obzirom na nedostatak odgovarajućih instrumenata kojim bi se uticalo na efikasnije i efektivnije sprovođenje politike MSP u svim svojim segmentima.

Olakšice na državnom i lokalnom nivou

Na državnom nivou, raspoložive su sljedeće olakšice:

a) oslobođenje od plaćanja poreza na dobit

- novoosnovano pravno lice u privredno nedovoljno razvijenim opštinama, koje obavlja proizvodnu djelatnost, oslobađa se plaćanja poreza na dobit za prve tri godine od početka obavljanja djelatnosti, na dobit ostvarenu obavljanjem djelatnosti u nedovoljno razvijenoj opštini.
- poreskom obvezniku koji ostvari dobit u novoosnovanoj poslovnoj jedinici, koja obavlja proizvodnu djelatnost u nedovoljno razvijenim opštinama, umanjuje se porez na dobit u trajanju od tri godine srazmjerno učešću tako ostvarene dobiti u ukupnoj dobiti poreskog obveznika.

b) poreske olakšice za zapošljavanje sljedećih kategorija lica:

- lica sa invaliditetom (invalidi rada, kategorisana omladina i drugi invalidi);
- lica sa najmanje 50 godina starosti;
- lica koje se nalaze na evidenciji Zavoda za zapošljavanje Crne Gore duže od pet godina;
- lica za čijim je radom prestala potreba - tehno-ekonomski viškovi kod privrednih društava koja se privatizuju u skladu sa Programom Vlade Crne Gore, a koje sporazumom o preuzimanju prelaza na rad kod drugog poslodavca, odnosno koja se nalaze na evidenciji Zavoda;
- nezaposlena lica sa preko 25 godina staža osiguranja, koja su korisnici novčane naknade.

U ovom slučaju poslodavac ne plaća:

- doprinose za obavezno socijalno osiguranje (doprinosa za penzijsko invalidsko osiguranje 5,5%, doprinosa za zdravstveno osiguranje 3,8%, doprinosa za osiguranje od nezaposlenosti 0,5%, doprinosa za Fond rada 0,2%) koje preuzima Vlada Crne Gore;
- prirez na porez 15,0% (za područje opština Cetinje i Podgorica) i 13,0% za ostale opštine.

Iz zarade zaposlenog plaća se:

- porez 9,0%
- doprinosa za penzijsko i invalidsko osiguranje po stopi od 15,0%;
- doprinosa za zdravstveno osiguranje po stopi od 8,5%;
- doprinosa za osiguranje od nezaposlenosti po stopi od 0,5%.
- ukupni doprinosi 24,0%⁴⁹.

Na lokalnom nivou, korisnicima zona sljedeju:

- olakšice u dijelu plaćanja komunalnih ili drugih nadoknada,
- povoljna cijena zakupa/kupovine prosotra za biznis zone,
- mogućnost definisanja povoljnog modela privatno-javnog partnerstva,
- infrastrukturno opremanje na područjima gdje ne postoji.

⁴⁹Osnovicu za obračunavanje doprinosa čini obračunska bruto zarada zaposlenog. Obračunsku bruto zaradu čini neto zarada zaposlenog uvećana za doprinose za obavezno socijalno osiguranje i pripadajući porez iz zarade zaposlenog utvrđen prema Zakonu o porezu na dohodak fizičkih lica ("Službeni list RCG", br. 65/01, 37/04 i 78/06). Poslodavac uplaćuje poreze i doprinose prilikom isplate neto zarade zaposlenom. Izvor: Plan razvoja biznis zona u Crnoj Gori.

Za razliku od olakšica na državnom nivou koje su već inkorporirane u relevantnu regulativu, o predviđenim olakšicama na lokalnom nivou jedinice lokalne samouprave pregovaraju sa investitorima.

2.4.3. Biznis zone

Pod širim pojmom „biznis zona“ podrazumijeva se dio prostora definisanog za određene namjene, odnosno za obavljanje određene privredne djelatnosti. U ovom slučaju, zonom se smatra infrastrukturno uređen prostor za privredne i preduzetničke aktivnosti. Zone se prvenstveno smatraju infrastrukturnim projektom, ali ih sve više treba posmatrati kao razvojni projekt kroz aspekt zadovoljavanja potreba svih interesnih grupa lokalne zajednice.

Postojanje privrednih zona ima višestruke efekte na regionalni razvoj. Praksa pokazuje da preduzetničke zone doprinose: rastu zaposlenosti, rastu broja preduzetnika, podstiču strane direktne investicije, pomažu ravnomjeran razvoj lokalnog i regionalnog područja; pojednostavljaju regulativu i legalnost građenja, omogućavaju umrežavanje privrede, podstiču razvoj novih znanja, podstiču transfere tehnologija, utiču na oblikovanje kadrovske strukture koja razvija školstvo, daju vrlo mjerljive fiskalne efekte, utiču na optimizaciju i strukturisanje saobraćaja, utiču na optimalni raspored energetske kapaciteta i na taj način na smanjivanje gubitaka u prenosu energije.

Postojeće biznis zone u Crnoj Gori nisu u potpunosti funkcionalne. Pored pojedinih koje su popunjene i dobro funkcionišu (najčešće locirane u primorskom regionu i na teritoriji danilovgradske opštine), u većini slučajeva u pitanju je zamisao jedinica lokalne samouprave koja u praksi nije zaživjela.

U Crnoj Gori postoji i jedna slobodna zona, odnosno jedan organizacioni dio u Luci Bar koji posluje po režimu slobodne zone, od aprila 2005. godine⁵⁰.

Vlada Crne Gore usvojila je materijal «Plan razvoja biznis zona u Crnoj Gori»⁵¹ kojim daje podršku jedinicama lokalne samouprave koje se odluče za pokretanje biznis zona na svojoj teritoriji. Ovaj materijal sadrži pregled sadašnjih i planiranih biznis zona, a na slici 4 dat je prikaz njihovog prostornog rasporeda⁵². Plan razvoja biznis zona posebno je usmjeren na jačanje privrednog razvoja sjevernog, manje razvijenog regiona. Aktualno stanje govori da je koncentracija biznis zona veća u primorskom regionu, kao i da su u funkciji prije biznis zone na primorju nego na sjeveru države.

⁵⁰ U dosadašnjem period, u Slobodnoj zoni Luka bar zaključeno je 28 ugovora o obavljanju djelatnosti, od čega 8 ugovora podrazumijeva zakup zemljišta ili objekata u Luci. Najčešća djelatnost korisnika usluga Slobodne zone je skladištenje, ali i proizvodnja betona i betonskih elemenata, i proizvodnja laminirane građe.

⁵¹ Izvor: Ministarstvo ekonomije, www.mek.gov.me

⁵² U prilogu 12 dato je više detalja o namjeni pojedinačnih biznis zona, na osnovu informacija iz «Plana razvoja biznis zona u Crnoj Gori» i direktnog kontakta sa jedinicama lokalne samouprave.

Slika 4: Prostorni raspored postojećih i planiranih biznis zona u Crnoj Gori

Izvor: Mapa resursa, elektronski zapis

Korisnici zone mogu ostvariti olakšice na državnom i lokalnom nivou.

Da bi se osnovala biznis zona, lokalna samouprava, odnosno vlasnik prostora koji je obuhvaćen zonom treba da:

- usvoji Pravilnik o utvrđivanju kriterijuma i postupaka za dodjelu u zakup prostora zone,
- usvoji Pravilnik o načinu korišćenja prostora zone,
- izradi tipski ugovor o odnosima operatora i korisnika zone.

Ministarstvo ekonomije u saradnji sa opštinama u Crnoj Gori analizira pojedina područja. Predviđeno je da se radi cjelokupna analiza biznis zona, što uključuje prikupljanje fotografija zona, nacрта, orto-foto snimaka i slično.

Iskustva zemalja u regionu ukazuju na jasan proces izgradnje biznis zone koji podrazumijeva sljedeće korake:

- izrada potrebne dokumentacije za osnivanje zone,
- procjena trenutnog stanja zone – SWOT analiza,
- procjena vrijednosti zemljišta u zoni,
- izrada infrastrukture u zoni,
- izrada studije izvodljivosti osnivanja i izgradnje zone,
- izrada marketing plana,
- prodaja/zakup parcela preduzetnicima i investitorima u zoni,
- izbor modela za upravljanje zonom,
- izgradnja objekata u zoni,
- osnivanje i izgradnja pratećih sadržaja u zoni⁵³.

⁵³ Izvor: Preduzetničke zone u Hrvatskoj, Mladen Šimunac, MICROgrupa Split.

Od posebnog značaja je promovisanje biznis zona, na način da se investitori usmjeravaju shodno raspoloživim resursima i specijalizaciji regiona, a ne da se isključivo nižom cijenom kvadratnog metra, opštine utrkuju da privuku investitore.

Rezime i ograničenja

- ✓ Koncept razvoja biznis zona može biti u snažnoj funkciji lokalnog i regionalnog razvoja.
- ✓ U Crnoj Gori je prepoznata važnost biznis zona i efekti njihovog funkcionisanja na lokalni i regionalni razvoj, što potvrđuje Plan razvoja biznis zona koji je usvojila Vlada Crne Gore, međutim, i ovim Planom potvrđena je važnost inicijative lokalne samouprave u formiranju, promovisanju i razvoju biznis zona.
- ✓ Bez obzira na ambiciozne planove, činjenica je da postojeće biznis zone u Crnoj Gori nisu dovoljno razvijene. Iako su definisane «na papiru», u većini slučajeva u njima se ne odvija privredna aktivnost. Najčešće je razlog neizainteresovanost investitora, nedostatak potrebne infrastrukture ili pak nejasna procedura. Takođe, jedan broj zona nema detaljni urbanistički plan, što je neophodan element za formiranje zone. Čak ni Slobodna zona u Baru ne radi punim kapacitetom. Pored slabe promocije, u jednom periodu je procedura za početak djelatnosti u zoni bila odbijajući faktor za investitore.
- ✓ Pojedine zone su relativno male površine što može biti ograničenje jer su investitori uvijek zainteresovani za potencijal razvoja zone.
- ✓ Zone na sjeveru nerijetko imaju problem neadekvatne putne infrastrukture što takođe smanjuje atraktivnost lokacije i odbija investitore.
- ✓ U Crnoj Gori ne postoji jedinstvena strategija i fiability studija na nivou države o razvoju biznis zona, već je to prepušteno jedinicama lokalne samouprave.⁵⁴
- ✓ Značajno ograničenje za razvoj biznis zona u ovom trenutku može biti nedostatak sredstava za opremanje predviđenih prostora, kao i manje interesovanje investitora za pokretanje novih biznisa.
- ✓ U cilju što efikasnijeg i boljeg privlačenja stranih direktnih investicija, time i bržeg ekonomskog rasta, neophodno je imati bazu podataka potencijalnih lokacija, koje se mogu ponuditi potencijalnim investitorima.

⁵⁴ Vlada je usvojila Plan razvoja biznis zona u Crnoj Gori, međutim u okviru dokumenta nisu date specifične odrednice razvoja biznis zona

2.5. Ljudski kapital

2.5.1. Stanovništvo

Poslednjih par decenija zabilježena je promjena u veličini i strukturi stanovništva. Ovakve promjene se obično povezuju sa ekonomskim i uopšte društvenim razvitkom koji je doveo do razvoja privrede, porasta saobraćaja, uređenja teritorija, urbanizacije, i sl. Imajući u vidu da su sve promjene djelo ljudskog faktora, demografska analiza predstavlja jedan od ključnih segmenata za sagledavanje bilo kojeg aspekta, posebno razvojnog.

U 2011. godini MONSTAT je sproveo redovan Popis stanovništva, domaćinstava i stanova. Prema prvim podacima, koji se objavljuju sa ciljem da zadovolje interesovanja korisnika do publikovanja konačnih rezultata popisa, u Crnoj Gori ima 625.266 stanovnika, 194.795 domaćinstava i 316.083 stanova⁵⁵. Bitna napomena je da se radi o rezultatima koji poslije izvršenih kontrola i definitivne obrade mogu pretrpjeti izvjesne korekcije.

Krajem jula 2011. godine, od strane Zavoda za statistiku, izdato je Saopštenje - Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori. Ovim saopštenjem Zavod za statistiku je započeo objavljivanje konačnih rezultata Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova u 2011. godini. Ovi podaci pokazali su značajna odstupanja od preliminarnih rezultata u broju stanovnika kako na teritoriji Crne Gore, tako i na nivou opština.

Prema ovim rezultatima u Crnoj Gori ima 620.029 stanovnika, od čega 313.793 (50,61%) čini ženska populacija, a 306.236 (49,39%) muška. Najveći broj stanovnika ima Podgorica i to 185.937, što predstavlja 30% stanovništva Crne Gore, zatim slijede Nikšić i Bijelo Polje. U ove tri opštine skoncentrisano je oko 50% ukupnog stanovništva Crne Gore. Opštine sa najmanjim brojem stanovnika su Šavnik 2.070, Plužine 3.246 i Žabljak 3.569⁵⁶.

Prema podacima sa poslednjeg popisa, gustina naseljenosti na nivou Crne Gore iznosi 44,9 st/km² i kreće se od 24,3 st/km² u sjevernom regionu, 59 st/km² u središnjem do 93,5 st/km² koliko iznosi u primorskom regionu. Ovako izražene razlike u gustini naseljenosti posljedica su procesa internih migracija, odnosno stalnog preseljavanja stanovništva unutar Crne Gore, koji su u dobroj mjeri proistekli iz procesa urbanizacije i kretanja stanovništva iz sjevernog prema središnjem i primorskom regionu. Na osnovu istih podataka, većina stanovništva Crne Gore živi u urbanim sredinama, oko 63%, dok je ostatak nastanjen u ruralnim, seoskim krajevima. Osnovni pokazatelji kretanja i razvoja stanovništva daju sliku usporenog rasta, koji je istovremeno praćen ukupnim starenjem stanovništva, u odnosu na prethodne decenije.

Demografska kretanja

Između dva uzastopna popisa (2003-2011) zabilježen je neznatan pad broja stanovnika na teritoriji Crne Gore od 116 stanovnika. Gledajući po regionima, rast broja stanovnika je zabilježen u središnjem (5%) i primorskom (1,9%) regionu, dok je značajan pad od 8,7% zabilježen u sjevernom regionu, što svakako može predstavljati ograničenje budućem razvoju ovog regiona. Ovakvo kretanje se može tumačiti kao posljedica ekonomskog razvoja opština središnjeg regiona, prije svih Podgorice koja predstavlja administrativni, privredni, zdravstveni, kulturni i sportski centar Crne Gore.

⁵⁵Izvor: Prvi podaci - Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori, Zavod za statistiku Crne Gore

⁵⁶ Saopštenje - Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori

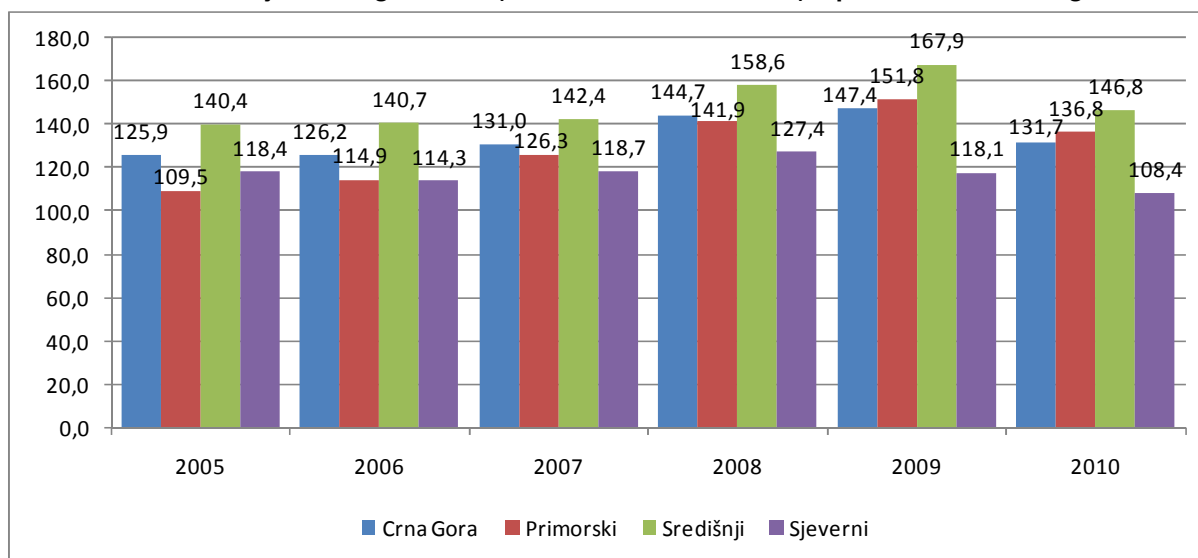
Tabela 24: Osnovni pokazatelji kretanja stanovništva po regionima⁵⁷

	Broj stanovnika			Promjena u broju stanovnika 2003/11		Gustina naseljenosti (st/km ²)	Broj domaćinstava
	Ukupno	Urban	Rural	Apsol.	%		
Primorski	148.683	86.707	61.976	2.836	1,9	93,5	50.649
Središnji	293.509	233.640	59.869	14.090	5,0	59,7	90.273
Sjeverni	177.837	71.673	106.164	-17.042	-8,7	24,3	53.273
Crna Gora	620.029	392.020	228.009	-116	-0,0	44,9	194.195

Izvor: MONSTAT, www.monstat.org

Promjene u ukupnom broju stanovnika rezultat su prirodnih i mehaničkih (migracionih) kretanja. U ranijim periodima porast stanovništva uglavnom je zavisio od prirodnog priraštaja. Poslednji međupopisni metod potvrdio je da migracioni saldo značajno utiče na ukupan porast stanovništva. Iako je za čitav period prirodni priraštaj bio pozitivan, stagnacija u rastu stanovništva je prouzrokovana negativnim migracionim saldonom.

Pozitivan prirodni priraštaj, na nivou Crne Gore i regiona, govori u prilog pozitivnih demografskih pokazatelja, što pokazuju vrijednosti vitalnog indeksa.

Grafik 12: Kretanje vitalnog indeksa (živorodeni na 100 umrlih) u periodu 2005-2010. godine

Izvor: MONSTAT, www.monstat.org

Na osnovu ovoga, može se zaključiti da je kretanje broja stanovnika na nivou Crne Gore pod snažnim uticajem eksternih migracija, dok gledano unutar Crne Gore po regionima, prisutna je izražena komponenta unutrašnjih migracija iz sjevernog regiona ka središnjem regionu.

Stanje razvijenosti osnovnih demografskih struktura

Stanje razvijenosti osnovnih demografskih struktura prati se kroz tri tipa pokazatelja i to: starosnu strukturu stanovništva, ekonomsku strukturu stanovništva i obrazovnu strukturu stanovništva. Uzimajući u obzir da su određeni podaci pojedinih demografskih kategorija dobijeni na posljednjem popisu 2011.godine i dalje u fazi

⁵⁷ Izvor: Prvi podaci - Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011, MONSTAT

Saopštenje - Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori 2011, MONSTAT

obrade, za potrebe analize korišćeni su zvanični podaci sa prethodnog popisa 2003.godine i Ankete o radnoj snazi (I kvartal 2011. godine).

U poređenju sa popisom iz 1991. godine, starosna struktura stanovništva je izmijenjena, i poraslo je učešće stanovništva starijeg od 60 godina u ukupnom stanovništvu sa 13,3% (1991) na 16,8% u 2003. godini. Istovremeno, broj stanovnika u dobi od 0 do 19 godina je opao sa 33,9% na 28,8%, dok je procenat stanovništva starosne dobi od 20 do 59 godina porastao za 1,6%, što ukazuje na starenje stanovništva. Najbolji pokazatelj budućeg kretanja stanovništva predstavlja indeks starenja koji pokazuje odnos između stare i mlade populacije, koji je najniži u središnjem regionu (0,55), a najviši u primorskom (0,66). Međutim, usljed nastalih migracija u periodu između 2003. i 2011. godine, za očekivati je da je se ovaj indeks značajno pogoršao u sjevernom regionu koji je bio nešto iznad prosjeka Crne Gore⁵⁸.

Tabela 25: Starosna struktura stanovništva

	0-20		20-60		60 i više		nepoznato		Indeks starenja ⁵⁹
	Ukupno	%	Ukupno	%	Ukupno	%	Ukupno	%	
Crna Gora	176.848	28,5	334.362	53,9	103.393	16,7	5.542	0,9	0,58
Primorski	38.978	26,7	79.952	54,8	25.693	17,6	1.224	0,8	0,66
Središnji	79.891	28,6	153.852	55,1	43.639	15,6	2.037	0,7	0,55
Sjeverni	57.979	29,8	100.558	51,6	34.061	17,5	2.281	1,2	0,59

Izvor: Popis stanovništva 2003, MONSTAT

Aktivnost stanovništva predstavlja pokazatelj raspoloživog radnog kontigenta stanovništva. Prema podacima Ankete o radnoj snazi za prvi kvartal 2011. godine, ukupni kontigent radno aktivnog stanovništva je iznosio oko 236 hiljada, što čini stopu aktivnosti od 47,1%. Dodatno, može se primijetiti polna neuravnoteženost aktivnosti stanovništva u korist muške populacije, što je posebno izraženo u sjevernom regionu gdje je aktivnost žena svega 29,2%.

Tabela 26: Struktura stanovništva po aktivnosti i polu

	Crna Gora			Primorski			Središnji			Sjeverni		
	Uk.	Muš.	Žene	Uk.	Muš.	Žene	Uk.	Muš.	Žene	Uk.	Muš.	Žene
Aktivno stanovništvo (1000)	236,0	133,6	102,4	54,3	29,9	24,4	127,5	70,3	57,2	54,2	33,4	20,8
Stanov. staro 15 i više god. (1000)	501,2	244,4	256,8	122,3	58,7	63,5	236,5	114,5	122	142,4	71,2	71,2
Lica mlađa od 15 godina (1000)	118,8	61,8	57	26,4	13,8	12,6	56,9	29,6	27,3	35,4	18,3	17,1
Stopa aktivnosti (%)	47,1	54,7	39,9	44,4	50,9	38,4	53,9	61,4	46,9	38,1	46,9	29,2
Učešće mlađih od 15 godina u ukupnom stanovništvu (%)	19,2	20,2	18,2	17,8	19,0	16,6	19,4	20,5	18,3	19,9	20,4	19,4

Izvor: Anketa o radnoj snazi – Prvi kvartal 2011, MONSTAT

Obrazovna struktura stanovništva ima poseban značaj u demografskim istraživanjima, s obzirom na uticaj koji ima na prirodno i migraciono kretanje stanovništva. Struktura stanovništva prema školskoj spremi imala je najbržu transformaciju u odnosu na transformaciju ostalih struktura, što se naročito odnosi na stanovništvo sa višim stepenima obrazovanja (srednje, više i visoko). Sa otvaranjem novih visokoobrazovnih institucija i fakultetskih jedinica širom Crne Gore, stanovništvu je pružena veća pristupačnost daljeg obrazovanja.

⁵⁸ U prilogu 13 dati su osnovni demografski pokazatelji razvoja stanovništva po opštinama.

⁵⁹ Indeks starenja predstavlja odnos broja stanovnika od 60 i više godina starosti prema broju ispod 20 godina. Ukoliko je indeks veći, stanovništvo je starije.

Tabela 27: Obrazovna struktura stanovništva

		Crna Gora	Primorski	Središnji	Sjeverni
bez školske spreme	uk.	53.469	6.574	1.350	45.545
	%	4,56	4,55	6,93	4,51
1-3 razreda osnovne škole	uk.	17.440	2.279	611	14.550
	%	1,49	1,58	3,14	1,44
4-7 razreda osnovne škole	uk.	104.855	13.706	3.139	88.010
	%	8,93	9,48	16,12	8,72
osnovno obrazovanje	uk.	282.564	38.485	5.386	238.693
	%	24,08	26,62	27,67	23,64
srednje obrazovanje	uk.	572.657	69.409	7.498	495.750
	%	48,79	48,01	38,52	49,10
više obrazovanje	uk.	57.812	6.124	660	51.028
	%	4,93	4,24	3,39	5,05
visoko obrazovanje	uk.	84.825	7.991	823	76.011
	%	7,23	5,53	4,23	7,53

Izvor: Popis stanovništva 2003, Monstat

Primorski region

Popis iz 2011. godine pokazuje nastavak trenda porasta broja stanovnika primorskog regiona. Ukupan broj stanovnika iznosi 148.683, što predstavlja oko 24% ukupnog stanovništva. Dvije opštine ovog regiona se izdvajaju po broju stanovnika, to su Bar i Herceg Novi i one čine skoro 50% ukupnog stanovništva regiona. U periodu između dva popisa (2003-2011) rast broja stanovnika je zabilježen u tri opštine: Baru, Budvi i Tivtu. Procentualno najveći porast zabilježila je opština Budva i to 20,8%, dok je najveći pad zabilježen u Herceg Novom od 6,57%. Paralelno sa rastom stanovnika, između dva popisa (2003-2011) porastao je broj domaćinstava za 7328. Posebno izražen porast broja domaćinstava zabilježen je u opštini Budva, za 6.207 domaćinstava.

Broj stanovnika primorskog regiona koji su nastanjeni u urbanom dijelu opština iznosi oko 65%. Izuzetak je opština Bar, gdje 58% stanovništva živi u ruralnim područjima, dok je ekstreman primjer opština Budva gdje čak 83,2% stanovnika živi u gradu. Gustina naseljenosti u opštinama primorskog regiona je relativno visoka. Prema podacima iz 2011.godine, na nivou regiona ona iznosi oko 93,5 st/km².

Struktura stanovništva po polu u primorskom regionu se ne razlikuje mnogo o odnosu na ostale regione u zemlji. Prema podacima popisa iz 2011.godine, broj osoba ženskog pola je iznosio 76.121, što čini 51,2% od ukupnog broja stanovnika ovog regiona.

Podaci o starosnim grupama su dostupni samo iz 2003. godine. Indeksi starenja stanovništva primorskog regiona bilježe male vrijednosti što ukazuje na povoljnu starosnu strukturu. Najmanji je u opštini Budva (0,56) i po tome je ona na četvrtom mjestu u zemlji, a uslovno rečeno "najstarija" opština primorskog regiona je Herceg Novi (0,8).

U obrazovnoj strukturi stanovništva starog 15 i više godina na području primorskog regiona, završena srednja škola je najčešći vid obrazovanja i kreće se oko 50%, sa izuzetkom opštine Ulcinj gdje iznosi 35%. Prema rezultatima Popisa iz 2003.godine, najveći broj neobrazovanog stanovništva (bez školske spreme) zabilježen je u opštini Ulcinj (8,2%), dok na drugoj strani, prema istim podacima, u opštinama Kotor (10,1%) i Herceg Novi (9%) je zabilježen najveći broj građana sa fakultetom.

Središnji region

Prema podacima sa popisa iz 2011. godine, ukupan broj stanovnika središnjeg regiona iznosi 293.509, odnosno 47,3%. Od Drugog svjetskog rata na ovamo primijetan je trend rasta broja stanovnika u ovom regionu. Od popisa iz 1961.g. do poslednjeg iz 2011. godine taj broj se povećao sa nešto više od trećine na skoro polovinu ukupnog stanovništva zemlje. Ekspanzija privrede i povoljan geografski položaj značajno su doprinijeli demografskom rastu.

Broj stanovnika Glavnog grada Podgorice čini oko 63,3% stanovništva Središnjeg regiona, dok na Nikšić otpada oko 24,7%. Stanovništvo u Podgorici čini oko 30% od ukupnog broja stanovnika Crne Gore. Približni odnosi su i kada je broj domaćinstava u pitanju. Od ukupnog broja domaćinstava središnjeg regiona 63,5%, se nalazi u Podgorici, a 24% u Nikšiću. Upoređujući podatke sa dva posljednja popisa (2003-2011) najveća promjena u broju stanovnika zabilježena je u Podgorici, gdje je taj broj povećan za 9,94%. Procentualno, najveći rast je zabilježen u opštini Danilovgrad 11,8%, dok je najveći pad stanovništva zabilježen u Prijestonici Cetinje.

U središnjem regionu prisutna je koncentracija stanovništva u gradskim naseljima, čak 80% stanovništva živi u urbanim naseljima. Ovaj vid koncentracije je posebno izražen na nivou Podgorice gdje 83,8% stanovništva živi na urbanom području. Gustina naseljenosti u središnjem regionu iznosi 59,7 st/km². U Podgorici je ona najveća i iznosi oko 129 st/km². Polna struktura stanovništva ovog regiona je prilično ujednačena uz nešto veće učešće ženske populacije.

Prema podacima sa Popisa iz 2003.godine, odnos između mladog stanovništva (19 i manje godina) i starog stanovništva (60 i više godina) u središnjem regionu iznosi 0,65. Ovakav odnos je posljedica pada nataliteta, a može se očekivati nastavak starenja stanovništva, odnosno porast učešća starijeg stanovništva. Najmanji indeks starenja je zabilježen u Podgorici (0,53).

Na području središnjeg regiona, nepismenost je u stalnom smanjenju, a broj stanovnika sa diplomama viših i visokih škola je u porastu. Prema rezultatima Popisa iz 2003.godine, najveći broj stanovnika bez školske spreme zabilježen je u Danilovgradu (3,9%) i Podgorici (3,8%). U Glavnom gradu Podgorici zabilježen je najveći broj građana sa diplomom fakulteta oko 11,3%, dok je najniži procenat takvih građana u opštini Danilovgrad (4,3%). U obrazovnoj strukturi stanovništva, završena srednja škola je najčešći vid obrazovanja i kreće se oko 50%.

Sjeverni region

Prema podacima sa popisa iz 2011. godine, u sjevernom regionu živi 177.837 stanovnika, što predstavlja 28,7% ukupnog stanovništva Crne Gore. Neravnomjeran ekonomski razvoj regiona, gdje sjeverni značajno zaostaje, uslovio je trend konstantnog opadanja broja stanovnika. Nizak stepen razvoja doveo je do učestalih migracija u druga dva regiona i inostranstvo. U intervalu 2003-2011 godine, zabilježen je pad stanovništva sjevernog regiona od 8,74% ili u apsolutnom iznosu 17.042 stanovnika.

Od opština u sjevernom regionu po broju stanovnika izdvaja se Bijelo Polje, koja čini nešto više od četvrtine, odnosno 25,9% stanovništva sjevera. Opštine sa najmanje stanovnika su Šavnik (1,1%), Plužine (1,8%), koje su ujedno i zabilježile procentualno najveći pad u broju stanovnika između dva posljednja popisa (Šavnik 29,76%, a Plužine 24,02%). Ipak, najveći pad u apsolutnom iznosu je zabilježen u Pljevljima (5.020) i Bijelom Polju (4233). Jedina opština koja je zabilježila povećanje broja stanovnika je Rožaje (1,19%).

Teritorijalni raspored stanovništva u sjevernom regionu karakteriše dominantno stanovništvo na ruralnim područjima. Najveći procenat stanovništva na ruralnim područjima je zabilježen u opštinama Andrijevića (79,3%) i Šavnik (77,2%). Pljevlja su jedina opština na sjeveru čije je stanovništvo većinski nastanjeno u urbanoj zoni i čini oko 63,3% od ukupnog broja. Polna struktura stanovništva u sjevernom regionu je prilično ujednačena. Gustina naseljenosti u ovom regionu je mala i iznosi svega 24,3 st/ km². U Pivskoj zoni, odnosno opštinama Šavnik i Plužine, gustina naseljenosti je najmanja i iznosi ispod 4 stanovnika po km².

Najveća gustina naseljenosti je u opštinama Rožaje 53,2 st/km², Bijelo Polje 49,8 st/km² i Berane 47,4 st/km².

Podaci o indeksu starenja stanovništva govore u prilog činjenici o negativnom kretanju stanovništva u sjevernom regionu. Odnos između starog i mladog stanovništva je najmanji u opštini Rožaje (0,3) što ukazuje na vrlo mladu strukturu stanovništva, dok je najveći indeks u opštinama Šavnik (1,18) i Plužine (1,06) što se tumači kao izuzetno negativan pokazatelj i ukazuje na starenje stanovništva.

Prema rezultatima Popisa iz 2003.godine, najveći broj lica bez školske spreme zabilježen je u opštinama Plav (8,3%) i Pljevlja (7,1%). Broj stanovnika sa osnovnim obrazovanjem, u tom periodu, u većini opština se kretao između 25% i 30%. Najveći broj stanovnika sa osnovnim obrazovanjem zabilježen je u Rožajama (34,2%). Kada je u pitanju visokoškolski kadar, Berane prednjači po pitanju broja stanovnika sa diplomom fakulteta u odnosu na ukupno stanovništvo iznad 15 godina (5,5%).

U prilogu 14 dato je više detalja o osnovnim pokazateljima obrazovne strukture i aktivnosti stanovništva po opštinama.

Rezime

- ✓ Prema podacima iz Popisa stanovništva 2011. godine, između dva uzastopna popisa (2003-2011), zabilježen je neznatan pad broja stanovnika na teritoriji Crne Gore. Posmatrajući po regionima, rast stanovništva je zabilježen u središnjem i primorskom regionu, dok je značajan pad zabilježen u sjevernom regionu (u gotovo svim opštinama izuzimajući Rožaje).
- ✓ Iako je za čitav period prirodni priraštaj bio pozitivan, stagnacija u rastu stanovništva je prouzrokovana negativnim migracionim saldonom. Kretanje broja stanovnika na nivou Crne Gore je pod snažnim uticajem eksternih migracija, dok gledano unutar Crne Gore po regionima je izražena komponenta unutrašnjih migracija iz sjevernog regiona ka središnjem regionu.
- ✓ Nastavljen je trend koncentracije stanovništva u urbanim sredinama i napuštanje ruralnih područja
- ✓ Osnovni pokazatelji kretanja i razvoja stanovništva daju sliku usporenog rasta, koji je istovremeno praćen ukupnim starenjem stanovništva i niskim stepenom aktivnosti ženske populacije.

Ograničenja

- ✓ Depopulacija stanovništva gotovo svih opština sjevernog regiona (osim Rožaja), zatim središnjeg regiona (Cetinje i Nikšić) i primorskog regiona (Herceg Novi, Ulcinj i Kotor).
- ✓ Pad prirodnog priraštaja u sjevernom regionu usljed pada nataliteta i rasta mortaliteta.
- ✓ Negativan prirodni priraštaj, koji je prisutan u svim manjim opštinama sjevernog regiona i Pljevljima i to duži niz godina.
- ✓ Snažan uticaj eksternih migracija i raseljavanje stanovništva van granica Crne Gore
- ✓ Uticaj unutrašnjih migracija tj. migracija stanovništva sa sjevernog područja u središnji i primorski region, prije svega u Podgoricu.
- ✓ Depopulacija seoskih područja i pritisak na urbana područja.
- ✓ Nizak stepen aktivnosti ženske populacije koji je izražen u svim regionima, a posebno u sjevernom regionu.

2.5.2. Obrazovanje i naučna djelatnost

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje

U prethodnom, skoro desetogodišnjem, periodu ostvaren je veći broj promjena nabolje, i to:

- Povećan je ukupan broj predškolskih ustanova i korisnika, dok je istovremeno smanjen broj korisnika po vaspitnom radniku. I pored toga, broj jedinica predškolskih ustanova u Crnoj Gori izuzetno je mali (98) i zbirno nedovoljan, mjereno porastom broja djece na jednu predškolsku ustanovu i stepenom obuhvatnosti ove generacije. Posebno je nedovoljan stepen obuhvaćenosti predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem djece iznad 3 godine starosti;
- Najčešće, objekti predškolskih ustanova locirani su na područjima većih gradova (Podgorica, Nikšić, Bijelo Polje i dr.), gradova Primorskog regiona (Bar, Budva, Kotor, Tivat, Herceg Novi i dr.) i prigradskih naselja, a rjeđe u manje razvijenim opštinama, na seoskom području i u manjim mjestima i naseljima. Izrazit je nedostatak predškolskih ustanova, a tako i nedovoljan prostor u odnosu na potrebe, u pojedinim većim gradskim aglomeracijama (Podgorica, Nikšić, Bijelo Polje i Bar).

Osnovno obrazovanje

Prostorni raspored škola, učenika i nastavnika je neravnomjeran, bilo na regionalnom, ili na opštinskom nivou. U pogledu regionalnog razmještaja, budući da je koncentracija stanovništva najveća u središnjem regionu, u njemu broj učenika po stanovniku pripadajućeg područja raste, dok opada u sjevernom i primorskom. U posmatranom periodu, učešće broja učenika u ukupnom broju značajno se povećava u središnjem regionu (sa 40,8% na 44,7%), neznatno u primorskom (sa 22,2% na 22,4%), dok se u sjevernom znatno smanjuje (sa 37,0% na 32,9%). U tom pogledu, nepovoljna kretanja u sjevernom regionu su već alarmantna, dok se u preostala dva regiona očekuje nastavljanje, pa i intenziviranje navedenih tendencija. Na opštinskom nivou, najveća koncentracija škola, učenika i nastavnika je u Podgorici, Bijelom Polju, Nikšiću i Pljevljima, a zatim u Baru i Rožajama.

Srednje obrazovanje

U Crnoj Gori postoji 49 škola za redovno srednje obrazovanje, odnosno 1.163 odjeljenja, sa 30.680 učenika i oko 2.000 nastavnika. U Crnoj Gori rade tri srednje škole za specijalno obrazovanje (sa 23 odjeljenja, 183 učenikom i 48 nastavnika), u Podgorici i Kotoru. Riječ je o školama za tjelesno invalidnu, slijepu, mentalno retardiranu, gluvu i nagluvu djecu i djecu sa poremećajima u ponašanju i ličnosti, koja ne mogu da prate redovne nastavne programe. Za njih je organizovana nastava i boravak u školama zavodskog tipa, koje pored škole imaju domove za smještaj i školske radionice. U njima učenici najčešće stižu sva tri nivoa obrazovanja (predškolsko, osnovno i srednje). Prostorni razmještaj srednjih škola je neravnomjeran, posmatrano na regionalnom i opštinskom nivou. Najveći broj srednjih škola je u Podgorici (11), Nikšiću (5), Beranama (4) i Bijelom Polju, Baru, Kotoru i Cetinju (po tri škole).⁶⁰

⁶⁰ Statistički godišnjak 2010, Monstat

Tabela 28: Prostorni raspored obrazovnih ustanova po opštinama ⁶¹

		Broj jedinica (vrtića) računajući i matične	Osnovne škole	Srednje škole
Primorski	Herceg Novi	5	4	1
	Tivat	3	2	1
	Kotor	6	5	3
	Budva	4	3	1
	Bar	8	10	3
	Ulcinj	5	4	2
Središnji	Podgorica	17	29	11
	Danilovgrad	4	4	1
	Cetinje	4	4	3
	Nikšić	21	22	5
Sjeverni	Mojkovac	1	3	1
	Kolašin	1	5	1
	Bijelo Polje	6	17	3
	Berane	3	13	4
	Andrijevica	1	2	1
	Plav	3	3	1
	Plužine	1	3	1
	Šavnik	1	3	1
	Žabljak	0	2	1
	Pijevlja	3	14	2
	Rožaje	1	10	2
	Ukupno	98	162	49

Izvor: Ministarstvo prosvjete i sporta

Poseban segment u srednjem obrazovanju obuhvata srednje stručno obrazovanje, kojem treba posvetiti posebnu pažnju imajući u vidu nezaposlenost i strukturu nezaposlenih. Među najvažnijim problemima, uprkos značajnim poboljšanjima ostvarenim u proteklom periodu, je strukturna neusklađenost ponude i tražnje radne snage. Strukturna neusklađenost ponude i tražnje ispoljava se u tri oblika:

- na tržištu postoji tražnja za radnom snagom određenog profila, ali obrazovni sistem ne produkuje dovoljan broj takvih profila, prvenstveno zbog nezainteresovanosti učenika da se obrazuju po ovim profilima;
- na tržištu postoji tražnja za radnom snagom određenih profila kao i dovoljna ponuda tih profila, ali se slobodna radna mjesta ne popunjavaju;
- na tržištu rada postoji ponuda određenih profila, ali ne postoji dovoljna tražnja za radnom snagom tih profila.

Školsku mrežu za realizaciju srednjeg stručnog obrazovanja čine 26 stručnih i 11 mješovitih škola. Svake školske godine se učenicima ponudi oko 80 obrazovnih profila - 35 u trogodišnjem i oko 45 u četvorogodišnjem trajanju. U stručnim školama ima oko 21.000 učenika, što predstavlja 68% od ukupnog broja učenika u srednjim školama. Nastavu realizuje oko 2.000 nastavnika. Postojeća školska mreža omogućava prihvati svih učenika koji žele da nastave obrazovanje nakon završetka osnovne škole, ali još uvijek odabir obrazovnih profila nije usklađen sa potrebama tržišta rada i planovima razvoja opština ili regiona.

⁶¹Ministarstvo prosvjete i sporta

Posmatrano prema područjima rada, različito je interesovanje učenika za pojedina područja rada, odnosno obrazovne profile. U trogodišnjim stručnim školama najveće interesovanje postoji za uslužna zanimanja, za određene profile u oblasti elektrotehnike, saobraćaja i administracije, a mnogo manje je interesovanje za oblasti šumarstva, mašinstva i obrade metala, tekstila, kožarstva i građevinarstva. Tendencija smanjenja broja učenika za navedena područja rada se povećava. U četvorogodišnjim stručnim školama najveće interesovanje je za obrazovne profile u područjima rada medicina, ekonomija i turizam, kod kojih se svake godine za upis prijavljuje veći broj kandidata od broja raspoloživih mjesta. Veći broj prijavljenih kandidata od broja upisnih mjesta postoji i kod obrazovnih profila za područja rada elektrotehnika i saobraćaj. U ostalim područjima rada broj upisnih mjesta je znatno veći od broja prijavljenih kandidata.⁶²

Više i visoko obrazovanje

Postojećim sistemom redovnog visokoškolskog obrazovanja obuhvaćen je značajan broj mlade populacije stanovništva. Školske godine 2002/2003. obuhvatnost je iznosila 21,0% starosne grupe od 20 do 24 godine, odnosno 74,6% svršenih srednjoškolaca. Posljednjih godina nastavni planovi i programi su osavremenjeni. Reforma visokog obrazovanja i reorganizacija univerziteta u Evropi, započeta potpisivanjem Bolonjske deklaracije 2003. godine, na ustanovama visokog obrazovanja je počela usvajanjem novog Zakona o visokom obrazovanju (2003), a nastavljena usvajanjem statuta univerziteta i fakulteta (2004) i podzakonskih akata za njihovu implementaciju. Trenutno, u Crnoj Gori visoko obrazovanje stiže se na jednom državnom univerzitetu (Univerzitet Crne Gore), dva privatna univerziteta (Univerzitet Mediteran i Univerzitet Donja Gorica) i 7 samostalnih privatnih fakulteta. U prilogu 15 dat je pregled visokoškolskih ustanova i programa na ovim univerzitetima.

Razvoj naučnih djelatnosti

Kao rezultat nepovoljnijih uslova za razvoj nauke, crnogorska nauka znatno zaostaje, u pogledu raširenosti naučnoistraživačkog rada i naučnih rezultata (posebno, u produkciji naučnih radova). Osim sveopšte krize od kraja osamdesetih godina, nepovoljno je uticala i nestabilnost institucionalnog okvira od početka procesa tranzicije, koja nije pogodovala uspostavljanju trajno povoljnih uslova za razvoj nauke.

Mrežu institucija i organizacija u ovoj oblasti čine:

- Crnogorska akademija nauka i umjetnosti (CANU);
- Univerzitet Crne Gore i fakulteti i instituti koji mu pripadaju;
- Tri naučna instituta (Istorijski institut, Biotehnički institut i Institut za biologiju mora);
- Posebni istraživački centri: IRJ Institut za crnu metalurgiju AD Nikšić (koji je postao samostalno privredno društvo, sa definisanim vlasnicima, nakon reorganizacije i restrukturiranja HK Željezara), JU Centar za ekotoksikološka ispitivanja Crne Gore (koja je u Crnoj Gori jedina sertifikovana i akreditovana institucija za implementaciju propisa Evropske unije u ovoj oblasti), JU Zavod za geološka istraživanja Crne Gore, JU Seizmološki zavod Crne Gore i dr.

Pored navedenih institucija, u proteklom periodu je i Dukljanska akademija nauka i umjetnosti, inače registrovana kao NVO, kroz svoju istraživačku i izdavačku djelatnost, već značajno doprinijela jačanju naučne osnove i kulture u Crnoj Gori.

2.6. Administrativni kapaciteti opština

U prethodnom periodu jedinice lokalne samouprave preduzele su brojne aktivnosti na planu pripreme i realizacije značajnih investicionih projekata, unapređenju pružanja usluga, osposobljavanju javnih službi da pružaju kvalitetne usluge, povećanju transparentnosti rada i odgovornosti javnih službi, podsticanju uključivanja građana u proces donošenja odluka na lokalnom nivou, jačanju saradnje sa nevladinim sektorom, jačanju kapaciteta lokalnih službenika i namještenika i sl.

⁶² Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori

Međutim, i dalje je neophodno poboljšanje rada lokalnih samouprava posebno u oblasti: efikasnosti naplate sopstvenih prihoda i smanjenja budžetskog deficita; kontrole finansijskog poslovanja, nivoa saradnje između lokalnih predstavnika i građana, nivoa transparentnosti rada, broja zaposlenih u organima i službama lokalne samouprave, komunikacije organa u okviru lokalnih samouprava, smanjenju razlike u pružanju javnih usluga i pristupu javnim uslugama.

Takođe, administrativni kapaciteti opština za prihvatanje investicija privatnog sektora nisu na zadovoljavajućem nivou. S toga, u narednom periodu potrebno je poboljšati: sposobnost lokalnih samouprava da promovišu i planiraju lokalni ekonomski razvoj, međuopštinsku i prekograničnu saradnju između jedinica lokalne samouprave, nivo kvalitata pružanja usluga od strane lokalnih javnih službi, kao i pojednostaviti i pojeftiniti administrativne procedure⁶³.

2.6.1. Izrađene strategije i planovi

Važan pokazatelj razvijenosti lokalnih samouprava je ažurnost u donošenju strateških dokumenta. Ovi indikatori treba da pruže uvid u kadrove za planiranje i implementaciju plana opštine. Nepostojanje ili zastarjelost dokumenata za planiranje ukazuje na ozbiljan nedostatak srednjoročne i dugoročne razvojne orijentacije lokalne uprave. Nedovoljna implementacija plana može ukazati na nedostatak interesovanja za realizaciju dugoročne vizije ranije administracije, na nedostatak kvalifikovanog stručnog osoblja za implementaciju plana ili na teškoće u finansijskom položaju opštine da se realizuju ambiciozni planovi.

Stupanjem na snagu novog Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata (Sl. List CG, br. 51/08) lokalne samouprave imaju obavezu da donesu novi Prostorno-urbanistički plan lokalne samouprave. Većina opština je u toku izrade i donošenja Prostorno-urbanističkog plana. Prostorno-urbanistički plan usvojen je četiri opštine: Pljevlja, Žabljak, Mojkovac i Tivat. U okviru projekta Zemljišne administracije i upravljanja (LAMP) finansira se izrada prostorno urbanističkih planova za šest opština (Bijelo Polje, Danilovgrad, Kolašin, Plav, Šavnik, Nikšić i Cetinje). Takođe, u toku je priprema PUP-ova za Glavni grad i Ulcinj.

Tabela 29: Postojeća prostorno-planska i strateška dokumenta po opštinama⁶⁴

	Državni planski dokumenti			Lokalni planski dokumenti				Lokalna strateška dokumenta		
	Planovi posebne namjene	Detaljni prostorni plan (DPP)	Državna studija lokacije (DSL)	Prosto-rno urbanistički plan (PUP)	Detaljni urbanistički planovi (DUP)	Urbanistički projekat (UP)	Lokalna studija lokacije (LSL)	Strateški plan razvoja opštine	Višegodišnji investicioni plan opštine	Ostale lokalne strategije razvoja
Herceg Novi	1	ne	1	ne	45	13	4	da	ne	5
Tivat	1	ne	10	da	9	8	ne	u izradi	ne	2
Kotor	1			ne	18	1	5	da	da	6
Budva	1	ne	ne	ne	15	11	16	ne	ne	ne
Bar	2	ne	1	ne	20	14	15	ne	ne	2
Ulcinj	1	ne	5	ne	5	ne	2	ne	ne	ne
Podgorica ⁶⁵	1			u izradi	89	23	1			
Danilovgrad	ne	ne	ne	ne	1	ne	2	u izradi	da	4
Cetinje	2	ne	ne	ne	5	3	1	ne	ne	ne
Nikšić	ne	ne	ne	ne	22	da	2	da	da	2

⁶³ Strategija reforme javne uprave u Crnoj Gori za period 2011-2016.

⁶⁴ Izvor: Informacije prikupljene u direktnoj komunikaciji sa jedinicama lokalne samouprave

⁶⁵ Podaci prikupljeni posredno, iz različitih dokumenata Glavnog grada.

Mojkovac	1	ne	ne	da	ne	ne	ne	ne	ne	2
Kolašin	2	ne	ne	ne	3	ne	da	da	da	2
Bijelo Polje		ne	ne	ne	7	1	4	u izradi	da	1
Berane	1	ne	ne	ne	14	1	3	da	da	ne
Andrijevica	1	ne	ne	ne	1	ne	ne	da	da	2
Plav	ne	ne	ne	ne	10	7	5	ne	da	1
Plužine	1	ne	1	ne	1	1	1	u izradi	ne	1
Šavnik	da	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne
Žabljak	1	ne	ne	da	1	ne	1	da	ne	1
Pljevlja	ne	ne	ne	da	24	1	2	da	da	ne
Rožaje	ne	ne	ne	ne	5	ne	da	da	da	3

Kada je u pitanju strateški plan razvoja, većina JLS je imala strategiju koja se odnosila na period 2004 – 2008. godinu. Nove strateške planove razvoja lokalne samouprave, donijele su opštine: Berane, Bijelo Polje, Kolašin, Plav i Nikšić. Pored ovog osnovnog strateškog dokumenta, postoji potreba za izradom strateških dokumenata poput: Strategije razvoja turizma opštine, Strategije ruralnog razvoja opštine, kao i Plana upravljanja prirodnim dobrima. Međutim, u najvećem broju JLS nije prepoznata potreba za donošenjem ovih strateških dokumenata.

Nepostojanje strateških razvojnih planova opštine, urbanističkog razvojnog plana, nedovoljne kadrovske podrške sektora za strateško i sektorsko planiranje, ukazuju na ozbiljan nedostatak srednjoročne i dugoročne razvojne orijentacije opštinske uprave. Pozitivnim se može okarakterisati trenutni rad na urbanističkim razvojnim planovima, čije se donošenje planira u toku ove godine sa rokom primjene od 10 godina. U daljem periodu potrebno je izraditi i usvojiti strateški razvojni plan opštine. Takođe u cilju podrške izrade, koordinacije i implementiranja strateških planova na nivou opštine, potrebno je kadrovski znatno ojačati sektor strateškog i sektorskog planiranja.

2.6.2. Zaposleni u jedinicama lokalne samouprave

Indikator broja zaposlenih u organima lokalne samouprave

Za potrebe analiziranja rada lokalnih samouprava bitan pokazatelj je broj zaposlenih u jedinicama lokalne samouprave. U tom pogledu, vidljiva su znatna odstupanja. Najveći broj zaposlenih po broju stanovnika ima opština Rožaje (110,2 stanovnika po zaposlenom), a najmanji broj zaposlenih opština Budva (28,6 stanovnika po zaposlenom). Kad se posmatraju regioni, najveći broj zaposlenih je u južnom regionu sa 44,8 stanovnika po zaposlenom. Broj zaposlenih u organima lokalne uprave i javnim službama iznosi oko 10.500.

Optimizacija broja zaposlenih i racionalizacija redovnih troškova predstavljaju jedan od izazova jedinica lokalne samouprave u narednom periodu. U saradnji sa Ministarstvom finansija, svaka jedinica lokalne samouprave izvršila je detaljnu analizu potrebnog broja službenika i namještenika, broja organa lokalne uprave i javnih službi i analizu neophodne optimizacije resursa. Procjena je da oko 10% zaposlenih u JLS predstavlja višak radne snage.

Indikator polne strukture članova skupštine

Ovaj indikator treba da pokaže do koje mere je polna struktura zaposlenih u lokalnim skupštinama izbalansirana, odnosno da li preovlađuje polna neravnoteža. Od ukupnog broja (724) odbornika lokalnog parlamenta, 12,7% su žene (92). Najveći procenat zastupljenosti žena u lokalnom parlamentu je 21,8% (u opštinama Tivat i Budva), a najmanji 3,2% (Andrijevica). Polna struktura članova lokalnog parlamenta nije izbalansirana i prisutan je nepovoljan odnos po članove ženskog pola. U narednom periodu potrebno je težiti ka većoj izbalansiranosti odnosa predstavnika oba pola.

Razvoj i upravljanje ljudskim resursima

Prema Nacionalnoj trening strategiji za lokalnu samoupravu, lokalna uprava mora u svakom trenutku posjedovati kompetentne i motivisane službenike i funkcionere, koji raspolažu najboljim mogućim tehničkim uslovima za rad. U tom cilju, obezbijediće se odgovarajući uslovi i mogućnost za obuku zaposlenih u upravi, njihovo odgovarajuće nagrađivanje, kao i mogućnost za napredovanje u službi. Oblast zvanja lokalnih službenika i namještenika neophodno je u narednom periodu adekvatnije riješiti kroz izmjene Zakona o državnim službenicima i namještenicima, koji se primjenjuje i na lokalne službenike i namještenike.

2.6.3. Poreska regulativa i izvori finansiranja JLS

Zakonom o porezu na dobit pravnih lica, koji se primjenjuje od 1. januara 2002. godine, uvedena je obaveza plaćanja poreza na dobit, a poreski obaveznici su rezidentna i nerezidenta pravna lica. Stopa poreza na dobit iznosi 9% i jedna je od najnižih stopa u regionu. Stopa PDV-a iznosi 17%, uz primjenu stope od 7% na neke kategorije proizvoda i usluga, dok je porez na lični dohodak 9%. Osim poreza na državnom nivou, postoje porezi na opštinskom nivou koji su propisani aktima opštine.

Zakonom o finansiranju lokalnih samouprava propisani su sopstveni izvori opštine, odnosno opštinski porezi kao i raspodjela zajedničkih prihoda između države i lokalne samouprave. Opštinski porezi, takse i naknade su: porez na nepokretnosti, prirez porezu na dohodak fizičkih lica, lokalne administrativne takse, lokalne komunalne takse, naknada za komunalno opremanje građevinskog zemljišta, naknade za korišćenje opštinskih puteva, naknada za zaštitu i unapređenje životne sredine. Zakonom o finansiranju lokalnih samouprava⁶⁶ ukinuti su određeni porezi kao što je firmarina, porez na potrošnju (pića) i sl. Međutim, sa druge strane, poslednjih dvije do tri godine uvedena su neka nova opterećenja kao što je npr. naknada o korišćenju kategorisanog i nekategorisanog puta, koja se odnosi na prilaz komercijalnom objektu.

Zakon o lokalnim komunalnim taksama⁶⁷ uređuje osnovne elemente za plaćanje lokalnih komunalnih taksi, a lokalne samouprave propisuju visinu takse, taksene olakšice i način plaćanja i obračunavanja taksene obaveze. Visina lokalnih komunalnih taksi se određuje u zavisnosti od vrste djelatnosti, površine, lokacije, predmeta, odnosno vrste usluge za koje je definisano plaćanje takse. Opština može visinu lokalne komunalne takse usklađivati sa godišnjom stopom rasta cijena na malo, prema podacima nadležnog organa za poslove statistike, ako je ta stopa veća od 2%.

Zakon o porezu na nepokretnosti⁶⁸ uređuje osnovne elemente poreza na nepokretnosti. Ovaj porez uvodi jedinica lokalne samouprave svojim propisom. Prihodi od poreza na nepokretnosti pripadaju jedinici lokalne samouprave na čijoj teritoriji se nalazi nepokretnost. Osnovica poreza na nepokretnosti je tržišna vrijednost nepokretnosti. Tržišnu vrijednost nepokretnosti predstavlja vrijednost te nepokretnosti na dan 1. januara godine za koju se porez utvrđuje. Osnovni kriterijumi za određivanje tržišne vrijednosti nepokretnosti su: namjena nepokretnosti, veličina nepokretnosti, mjesto gdje se nepokretnost nalazi, kvalitet nepokretnosti i drugi elementi koji mogu imati uticaja na tržišnu vrijednost nepokretnosti. Bliže kriterijume i metodologiju za određivanje tržišne vrijednosti nepokretnosti propisuje Vlada Crne Gore, na predlog Ministarstva finansija. Stopa poreza na nepokretnosti je proporcionalna i može iznositi od 0,1% do 1% tržišne vrijednosti nepokretnosti. Jedinica lokalne samouprave može utvrditi višu poresku stopu od stope utvrđene u skladu sa zakonom i to za: poljoprivredno zemljište koje se ne obrađuje, sekundarni stambeni objekat, odnosno stan, objekat koji je izgrađen suprotno zakonu, ugostiteljski objekat koji se nalazi u zoni prioritnog turističkog lokaliteta a na osnovu akta Vlade o utvrđivanju prioritnog turističkog lokaliteta, građevinsko zemljište koje nije privedeno namjeni u skladu sa planskom dokumentacijom.

⁶⁶ Zakon o finansiranju lokalnih samouprava („Sl. list RCG“, br. 42/03 i 44/03 i „Sl. list CG“, br. 5 /08 i 74 /2010.)

⁶⁷ Zakon o lokalnim komunalnim taksama („Sl. list RCG“, br. 27/06 od 27.04.2006)

⁶⁸ Zakon o porezu na nepokretnosti („Sl. list RCG“, br. 65/01 i „Sl. list CG“, br. 75 /2010)

2.7. Izvori sredstava za finansiranje razvoja

Lokalni i regionalni razvoj može biti finansiran iz više različitih izvora. Uobičajeno je da su ova sredstva ograničena, a finansijska kriza i slabljenje privredne aktivnosti, vrše dodatni pritisak na finansiranje planiranih projekata. U narednom periodu, investicije u funkciji lokalnog i regionalnog razvoja moguće je da:

- budu finansirane i realizovane od strane države (EU ili drugih donatora), ako se radi o npr. investicijama u putnu infrastrukturu ili izgradnju regionalnih deponija čvrstog otpada;
- budu finansirane od strane države (EU ili drugih donatora), dok će njihova realizacija biti prepuštena lokalnim samoupravama;
- budu finansirane i realizovane od strane lokalnih samouprava⁶⁹,
- budu finansirane i realizovane u nekoj formi javno-privatnog partnerstva.

Uzimajući u obzir trenutnu zaduženost lokalnih samouprava, očekivanja su da će u narednom periodu realizacija projekata najviše zavisiti od finansijskih sredstava države (uključujući EU i druge donatore), kao i pomoći države u realizaciji istih. Nakon pristupanja Crne Gore Evropskoj Uniji, očekivanja su da će projekti biti finansirani i realizovani kroz veće učešće jedinica lokalne samouprave, pogotovo u sprovođenju investicija; iako će finansiranje i realizacija od strane države i dalje biti najzastupljeniji.

Treći tip finansiranja i realizacije projekata biće marginalan ali moguć posebno za lokalne samouprave koje nisu previše zadužene. Takođe, sve više se govori o javno-privatnom partnerstvu kao mogućoj formi finansiranja i realizacije projekata, pa u ovaj pregled uključujemo i izvore finansiranja za privatni sektor.

Prepoznavanje potencijala i resursa za finansiranje privrede, odnosno, projekata na lokalnom i regionalnom nivou odnosi se na mapiranje institucija i programa preko kojih je moguće dobiti neku vrstu finansijske podrške. U potencijalne izvore finansiranja spadaju:

- Budžet Crne Gore;
- Sopstveni izvori jedinica lokalne samouprave;
- Fondovi Evropske unije;
- Ostali međunarodni izvori finansiranja;
- Privatno bankarski sektor i Investiciono-razvojni fond Crne Gore.

Budžet Crne Gore

Finansijska podrška kroz budžet Crne Gore moguća je preko kapitalnog budžeta. Kapitalni budžet odnosi se na izdvajanja za realizaciju kapitalnih projekata. Kapitalni budžet može da obuhvati projekte koji imaju i regionalni značaj, a ne samo lokalni. U tom smislu je moguća i saradnja između jedinica lokalne samouprave u cilju zajedničkog finansiranja i realizacije projekata. Iz kapitalnog budžeta najčešće se finansiraju infrastrukturni projekti u domenu putne infrastrukture i sl.

Vrijednost kapitalnog budžeta oscilira iz godine u godinu, i do trenutka izbijanja svjetske finansijske krize, kapitalni budžet je bio u porastu. U tabeli 30 dat je iznos kapitalnog budžeta za period 2007-2011.

Tabela 30: Iznos kapitalnog budžeta Crne Gore

Godina	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
EUR (mil)	33,9	67,4	217,2	120,8	81,2

Izvor: Ministarstvo finansija

Sopstveni izvori jedinica lokalne samouprave

Kao što je definisano Ustavom Crne Gore svaka jedinica lokalne samouprave kreira prilive u svom budžetu na bazi sopstvenih izvora i izvora od strane državnog budžeta. U sopstvene izvore ubrajaju se sopstveni prihodi, zajednički prorezi i doprinosi koje uvodi država, sredstva iz egalizacionog fonda, uslovne dotacije iz budžeta države i ostali prihodi budžeta lokalnih samouprava.

⁶⁹ Izvor: Pravilnik o metodologiji za izradu strateškog plana razvoja jedinica lokalne samouprave, Podgorica, 20. jul 2011.

U sopstvene prihode jedinica lokalne samouprave ubrajaju se: lokalni porezi, lokalne takse, lokalne naknade i ostali lokalni prihodi.

Ostvareni lokalni prihodi budžeta lokalnih samouprava u 2010. godini iznose 133,9 miliona EUR (prosječno mjesečno 11,2 miliona EUR), i u odnosu na prethodnu godinu (142,0 miliona EUR), manji su za 5,7%. Od navedenog iznosa, na lokalne fiskalne prihode (poreze, takse i naknade) odnosi se 89,0%, a na ostale lokalne prihode (novčane kazne i kamate, prihode koje svojom djelatnošću ostvare lokalni organi i službe i ostale prihode) 10,97%⁷⁰.

Zajednički porezi i doprinosi koje uvodi država obuhvataju prenos određenog dijela prihoda na jedinice lokalne samouprave tako da 12% prihoda od poreza na dohodak fizičkih lica (izuzetak predstavljaju Prijestonica 16% i Glavni grad 13%), 80% prihoda od poreza na promet nepokretnosti i 70% prihoda od koncesionih i drugih naknada (osim za luke 20%, šume 70% i korišćenje morskog dobra 20%), 30% prihoda od naknade za korišćenje drumskih motornih vozila (eko-taksa), pripada lokalnoj samoupravi u kojoj se neki od navedenih prihoda ostvari.

Budžeti lokalnih samouprava (21) su, po osnovu ustupljenih poreza i naknada od strane države u 2010. godini ostvarili 24,2 miliona EUR (prosječno mjesečno 2,0 miliona EUR) i, u odnosu na prethodnu godinu (26,0 miliona EUR), manji su za 6,9%. U strukturi ustupljenih prihoda, porez na dohodak fizičkih lica učestvuje sa 47,6%, porez na promet nepokretnosti 33,9%, koncesione i druge naknade za korišćenje prirodnih dobara 11,8% i godišnja naknada pri registraciji drumskih motornih vozila, traktora i priključnih vozila sa 6,8%⁷¹.

Egalizacioni fond je namijenjen jedinicama lokalne samouprave koji nisu na dovoljnom nivou razvijenosti. Sredstva Egalizacionog fonda obezbjeđuju se iz prihoda od poreza na dohodak fizičkih lica u visini od 11%, poreza na promet nepokretnosti u visini od 10%, poreza na upotrebu motornih vozila, plovnih objekata, vazduhoplovnih letilica 100%, koncesionih naknada od igara na sreću od 40% ukupno ostvarenih prihoda po tom osnovu. Sredstva Egalizacionog fonda mogu se obezbijediti i uzimanjem kratkoročnih pozajmica iz budžeta Države. Pravo na korišćenje sredstava Egalizacionog fonda imaju jedinice lokalne samouprave čiji je prosječni fiskalni kapacitet po stanovniku, za posljednje tri fiskalne godine koje prethode godini za koju se vrši raspodjela sredstava Fonda, manji od prosječnog fiskalnog kapaciteta po stanovniku svih opština za isti period. Lokalnim samoupravama je u 2010. godini iz sredstava Egalizacionog fonda doznačeno 16,9 miliona EUR (prosječno mjesečno 1,4 miliona EUR), odnosno 12,9% manje nego u 2009. godini (19,4 miliona EUR). Najveće učešće u raspoređenim sredstvima po navedenom osnovu odnosi se na lokalne samouprave: Bijelo Polje, Berane, Pljevlja, Nikšić i Rožaje⁷².

Na ime uslovnih dotacija, za realizaciju investicionih projekata iz oblasti komunalne infrastrukture, jedinicama lokalne samouprave je za 2010. godinu iz budžeta Crne Gore opredijeljeno 500.000 EUR. Ova sredstva su, na osnovu Odluke Vlade, raspoređena sljedećim lokalnim samoupravama: Andrijevici (60.000 EUR), Danilovgradu (90.000 EUR), Žabljaku (65.000 EUR), Kolašinu (95.000 EUR), Plavu (95.000 EUR) i Rožajama (95.000 EUR) i ista su doznačena navedenim lokalnim samoupravama, izuzev JLS Žabljak, koji nije dostavio Ministarstvu finansija potrebnu dokumentaciju na osnovu koje bi se izvršila uplata sredstava⁷³.

Ostali prihodi budžeta lokalnih samouprava obuhvataju prihode od prodaje imovine, donacije, pozajmice, prenesena sredstva iz prethodne godine, subvencije i ostale transfere i kredite. Lokalne samouprave su, po ovom osnovu, u 2010. godini ostvarile 63,1 milion EUR, odnosno 31,41% manje nego u 2009. godini (92,0 miliona EUR). U strukturi ostalih prihoda budžeta lokalnih samouprava, na prihode od prodate imovine

⁷⁰ Ministarstvo finansija, Realizacija javne potrošnje za 2010. godinu

⁷¹ Isto

⁷² Isto

⁷³ Isto

odnosi se 35,4%, pozajmice i kredite 35,1%, prenesena sredstva iz prethodne godine 22,5%, donacije 4,7% i subvencije i ostale transfere 2,3%⁷⁴.

Kao posebnu kategoriju neophodno je prikazati zaduženost jedinica lokalne samouprave, jer dugoročno posmatrano, zaduženost lokalnih samouprava predstavlja opterećenje za budžet istih.

Ukupno budžetsko zaduženje lokalnih samouprava za period januar – decembar 2010. godine iznosilo je 88,32 miliona EUR, što je 2,92% procijenjenog BDP-a za 2010. godinu. U strukturi zaduženja, na domaći dug odnosi se 41,7 miliona EUR što je 47,2% ukupnog zaduženja, a na inostrani dug 46,7 miliona EUR što čini 52,8% ukupnog zaduženja. U ukupnom zaduženju za period januar - decembar 2010. godine, krediti od domaćih finansijskih institucija iznose 41,65 miliona EUR, od čega dugoročni krediti iznose 22,7 miliona EUR. Inostrani krediti se u cjelini odnose na dugoročne kredite i čine 1,5% procijenjenog BDP-a. Neizmirene obaveze lokalnih samouprava na dan 31. decembar 2010. godine iznosile su 95 miliona EUR ili 3,14% procijenjenog BDP-a za 2010. godinu. U strukturi neizmirenih obaveza, najveći dio se odnosi na neizmirene obaveze po osnovu otplate dugova – 36,3 miliona EUR, što čini 38,2% ukupnih neizmirenih obaveza. Obaveze za tekuće rashode iznosile su 27,7 miliona EUR, dok su obaveze za kapitalne izdatke iznosile 19,2 miliona EUR.

Fondovi Evropske unije

Od 2007. godine Crnoj Gori su dostupna sredstva IPA programa kao integralni instrument koji je zamijenio program CARDS i predpristupne fondove Phare, ISPA i Sapard. IPA je priprema za korišćenje sredstava iz strukturnih i kohezionog fonda, koji će Crnoj Gori biti na raspolaganju nakon ulaska u Evropsku uniju. Finansijski okvir za IPA iznosi 11,468 milijardi eura, koliko će zemlje članice Unije izdvojiti kao pomoć zemljama jugoistočne Evrope u periodu od 2007. do 2013. godine. Evropska komisija je za period 2007 – 2010. godine za Crnu Goru opredijelila 131,3 miliona eura, što je u regionu zapadnog Balkana čini državom sa najvećom evropskom pomoći po stanovniku.

Trenutno, Crna Gora ima pravo na sredstva iz dvije komponente IPA programa:

- Podrška tranziciji i izgradnja institucija i
- Regionalna i prekogranična saradnja.

Namijenjena sredstva za prve dvije komponente za Crnu Goru po godinama prikazana su narednom tabelom.⁷⁵

Tabela 31: Izvori sredstava za Crnu Goru iz IPA fondova (u milionima EUR)

Komponente	2007	2008	2009	2010	2011
Podrška tranziciji i izgradnja institucija	27,4	28,1	28,6	29,2	29,8
Regionalna i prekogranična saradnja	3,9	4,5	4,7	4,84	4,85
TOTAL	31,3	32,6	33,3	34,04	34,65

Komponenta koja se odnosi na podršku tranziciji i razvoju institucija je namijenjena ministarstvima i drugim institucijama javne uprave na nacionalnom nivou, dok su korisnici sredstava druge komponente lokalna samouprava, nevladin sektor, neprofitna poslovna udruženja i asocijacije itd. Države koje imaju status kandidata (Hrvatska, Makedonija, Turska) mogu da koriste preostale tri komponente: regionalni razvoj, razvoj ljudskih resursa i ruralni razvoj. Crna Gora je dobila status kandidata, ali još uvijek ne može da koristi sredstva iz preostale tri komponente sve dok se ne izgradi potrebna operativna struktura što podrazumijeva pripremu institucija, struktura i izradu neophodnih dokumenata. Tako je npr. uslov za otpočinjanje pristupnih pregovora u oblasti poljoprivrede neophodno osnivanje akreditovane agencije za plaćanja u poljoprivredi. Planirano ja da ova Agencija počne sa radom 1. januara 2012. godine. Njenim osnivanjem steći će se uslovi

⁷⁴ Isto

⁷⁵ Izvor: Instrument za predpristupnu pomoć (IPA) višegodišnji indikativni finansijski okvir za 2010 – 2012. god.

da Crna Gora povuče bespovratna sredstva od strane Evropske komisije namijenjena ruralnom razvoju u iznosu od 12,9 miliona EUR u periodu 2012- 2013. godine.

IPA programom moguće je finansirati projekte tehničke pomoći, investicione projekte i grantove. Prioritet se daje saobraćajnoj infrastrukturi, posebno vezi između nacionalnih i trans-evropskih mreža, zatim, projektima u oblasti životne sredine (upravljanje otpadom, vodosnabdijevanje, otpadne vode, kvalitet vazduha, obnova zagađenih mjesta i zemljišta, održivi razvoj: energetska efikasnost i obnovljivi izvori energije), kao i aktivnostima koje podstiču regionalnu konkurentnost i produktivnost i podstiču održivo zapošljavanje. Sredstva pomoći EU dostupna jedinicama lokalnim samoupravama Crne Gore obuhvataju prekogranične programe i transnacionalne programe. Prekogranični programi odnose se na programe koji doprinose saradnji Crne Gore sa zemljama u okruženju (Bosna i Hercegovina, Srbija, Makedonija, Hrvatska i Albanija), dok se transnacionalni programi odnose na saradnju kroz programe „Prostor Jugoistočne Evrope“ i „MED“.

IPA sredstva za prekograničnu saradnju alocirana za Crnu Goru u periodu 2007–2011 godinu karakteriše sljedeća struktura, u milionima EUR:

IPA II - prekogranična saradnja	2007 ⁷⁶	2008 ⁷⁷	2009 ⁷⁸	2010 ⁷⁹	2011 ⁸⁰
Jadranski prekogranični program saradnje	0,73*	1,24	1,36	1,38	1,41
Program prekogranične saradnje Crna Gora – Albanijan 2007-2013	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
Program prekogranične saradnje Crna Gora - Bosna i Hercegovina 2007-2013	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
Program prekogranične saradnje Crna Gora -Hrvatska 2007-2013	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Program prekogranične saradnje Crna Gora -Srbija 2007-2013	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
Prostor saradnje jugoistočne Evrope (SEES)	0,68	0,74	0,84	0,96	0,94
Mediterranski program (MED)	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
UKUPNO	3,9	4,5	4,7	4,84	4,85

Crna Gora ima mogućnost da učestvuje i u drugim programima koje su finansirani iz fondova Evropske unije kao što su programi zajednice, okvirni program za konkurentnost i inovativnost 2007–2013, sedmi okvirni program za istraživanje, Erasmus Mundus, mladi u akciji.

Nakon pristupanja Evropskoj uniji Crna Gora će imati pravo na korišćenje strukturnih i kohezionih fondova⁸¹. Postoje četiri strukturna fonda (Evropski fond za regionalni razvoj, Evropski socijalni fond, Fond za razvoj ribarstva, Evropski fond za rukovođenje i garancije u poljoprivredi), a osnovni principi njihovog funkcionisanja su: fokusiranost na prioritete ciljeve razvoja, višegodišnje programiranje, partnerstvo između Evropske komisije i vlasti na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou zemlje članice, kao i sufinansiranje.

Kohezioni fond je namjenjen državama članicama čiji je BDP per capita ispod 90% prosjeka EU. Fondom se finansiraju projekti transevropskih saobraćajnih mreža (npr: autoputevi, željeznice), veliki projekti za zaštitu životne sredine i projekti iz područja obnovljivih izvora energije. Kohezioni sredstva se dodjeljuju specifičnim projektima minimalne veličine 5 miliona EUR. Zahtjevano sufinansiranje uglavnom iznosi od 15% do 20%.

⁷⁶ Informacije o programima prekogranične i transnacionalne saradnje u kojima učestvuje Crna Gora u okviru instrumenata za predpristupnu podršku IPA, Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija

⁷⁷ Isto

⁷⁸ Isto

⁷⁹ Mišljenje komisije o višegodišnjem indikativnom planskom dokumentu 2009 – 2011 za Crnu Goru.

⁸⁰ Isto

⁸¹ Evropska komisija

Da bi se zadovoljio visoki zahtjev minimalne veličine, ulaganja iz više zasebnih lokalnih ili regionalnih zajednica mogu biti povezana u jedan projekt.

Ostali međunarodni izvori finansiranja

U Crnoj Gori radi veliki broj međunarodnih organizacija. Svaka od njih doprinosi razvoju društva i države u cjelini kroz projekte koje organizuju u tom cilju, što predstavlja značajan izvor finansiranja za lokalne samouprave.

Međunarodna sredstva dostupna su kroz bilateralnu pomoć i pomoć međunarodnih organizacija.

Bilateralna pomoć obuhvata organizacije zemalja koji imaju svoje ambasade u Crnoj Gori, kao i same ambasade u pojedinim slučajevima. Među najznačajnijim se ubrajaju:

- Ambasada Sjedinjenih Američkih Država – finansiranje projekata vezanih za društveni i ekonomski razvoj čije su ciljne grupe nevladine organizacije⁸².
 - o USAID Crna Gora – finansiranje projekata čije su ciljne grupe mala i srednja preduzeća iz sektora turizma i poljoprivrede, kao i 13 jedinica lokalne samouprave sa sjevera Crne Gore⁸³.
- Norveška ambasada iz Beograda (koja pokriva i Crnu Goru) – finansiranje projekata društvenog i ekonomskog razvoja čije su ciljne grupe mala i srednja preduzeća i nevladine organizacije⁸⁴.
- GIZ Crna Gora – finansiranje projekata u cilju poboljšanja zakonske sigurnosti i unapređenje lokalnog planiranja i upravljanja na polju korišćenja zemljišta kao resursa čije su ciljne grupe lokalne samouprave u Crnoj Gori⁸⁵.
- Crnogorsko–austrijska saradnja Bjelasica i Komovi – finansiranje projekata u cilju održivog regionalni razvoj regiona Bjelasice, Komova i Prokletija. Cilje grupe su lokalne samouprave Andrijevića, Berane, Bijelo Polje, Kolašin, Mojkovac i Plav, kao i sva zainteresovana udruženja, organizacije, preduzeća i pojedinci iz sektora turizma i poljoprivrede koji se nalaze na teritoriji pomenutih lokalnih samouprava⁸⁶.

Oblik finansiranja navedenih organizacija je projektog tipa.

Pomoć međunarodnih organizacija vrši se i preko:

- **Svjetske banke** - U periodu 2007–2010 godine Svjetska banka je uložila preko 83 miliona \$ kroz kreditnu podršku ili druge oblike finansiranja. Ulaganja su izvršena u zdravstveni sistem Crne Gore, čvrsti otpad u turističkoj oblasti, energiju, energetska efikasnost, zemljišnu administraciju, institucionalni razvoj poljoprivrede i u razvoj i integralno upravljanje ekosistemom Skadarskog jezera. U periodu 2011–2014 godina je planirano da Svjetska banka preko svoje članice Međunarodne banka za obnovu i razvoj (IBRD) uloži preko 215 miliona \$ u sljedeće oblasti⁸⁷:

2011 godina
Finansijski sektor Čvrsti otpad
2012 godina
Finansijski sektor Visoko obrazovanje i inovacije Upravljanje u slučajevima prirodnih katastrofa

⁸² Izvor: www.podgorica.usembassy.gov

⁸³ montenegro.usaid.gov/welcome.4.html

⁸⁴ www.norveska.org.rs

⁸⁵ www.giz.de/en/weltweit/europa-kaukasus-zentralasien/18825.htm

⁸⁶ www.bjelasica-komovi.com/home.php

⁸⁷ Strategija Svjetske banke za Crnu Goru 2011–2014

2013 godina	Ekološke vruće tačke
2014 godina	Drugi mogući projekti

- Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD) je do 2010. godine uložila 102,9 miliona EUR u Crnu Goru. Najveći dio novca je uložen u infrastrukturu (70%), finansijski sektor (16%) i MSP sektor (14%). EBRD će nastaviti finansiranje projekata na lokalnom i regionalnom nivou koji imaju za cilj dalji razvoj sektora proizvodnje i usluga povezanih sa turizmom. U tom smislu EBRD namjerava da nastavi ulaganja u dalji razvoj infrastrukture i energetike. Posebno će se fokusirati na saobraćaj (putna i željeznička infrastruktura), energiju (EBRD će raditi sa Vladom Crne Gore na identifikaciji mogućih investicija u proizvodnji električne energije u skladu sa standardima zaštite životne sredine Evropske unije), realizaciji lokalnih i regionalnih projekata (regionalni vodovod i sl.), industrija, trgovina i agrobiznis (EBRD će nastojati da proširi svoje investicione aktivnosti u sektorima u kojima crnogorske kompanije imaju relativne izvozne prednosti, ili gde je trenutno zavisna od uvoza), kao i u finansijskom sektoru (EBRD će intenzivirati svoje napore na ponudi proizvode za podjelu rizika koji imaju za cilj da obezbijede dalje kreditiranje realne ekonomije)⁸⁸.
- UNDP i druge UN Agencije u Crnoj Gori – ima za cilj da promoviše održivi razvoj koji je ekonomski opravdan, društveno uključiv i ekološki. Svoje aktivnosti UNDP u Crnoj Gori sprovodi kroz razvoj kapaciteta lokalne samouprave čije ciljne grupe čine sve lokalne samouprave u kojima postoje projekti koje podržava UNDP⁸⁹.

Privatno bankarski sektor i Investiciono-razvojni fond Crne Gore (IRF)

Kao poseban izvor finansijskih sredstava privrednim društvima i lokalnim samoupravama mogu se navesti bankarski sektor i Investiciono razvojni fond Crne Gore (IRF), koji stimulišu razvoj privrede i implementaciju projekata kroz povoljne uslove finansiranja. Finansijska podrška preko bankarskog sektora i IRF moguća je kroz razne vrste kredita koji su dostupni kako privrednim društvima, tako i lokalnim samoupravama.

Bankarski sektor je u periodu 2008–2010. godina uložio preko 7 milijardi EUR kroz kreditnu podršku raznim privrednim i drugim subjektima. Struktura ulaganja data je u narednoj tabeli (u 000 EUR)⁹⁰:

Rb	Opis pozicije	2008	2009	2010
1	Poljoprivreda, lov, ribolov, itd	15.419	7.601	9.040
2	Rudarstvo	35.553	35.875	37.185
4	Energetika	9.233	17.247	16.896
5	Građevinarstvo	201.979	187.783	177.378
6	Trgovina	632.747	546.673	503.652
7	Usluge, turizam, ugostiteljstvo	216.604	179.197	162.165
8	Transport, skladištenje i PTT komunikacije	85.551	61.160	66.325
9	Finansije	68.680	58.094	36.997
10	Trgovina nekretninama	117.984	104.460	66.734
11	Administracija i druge javne usluge	56.684	62.213	67.644
12	Stanovništvo	1.018.928	919.313	863.590
13	Ostalo	338.171	218.138	192.371
	UKUPNO	2.797.533	2.397.754	2.199.976

⁸⁸ Izvor: Evropska banka za obnovu i razvoj, Strategija za Crnu Goru 2010–2013

⁸⁹ www.undp.org.me

⁹⁰ Izvor: Centralna banka Crne Gore

Privatno bankarski sektor će i u buduće predstavljati jedan od najznačajnijih izvora finansiranja kako jedinicama lokalnih samouprava, tako i privrednim subjektima. Posebno privlačna, za lokalne samouprave i privredne subjekte, mogu biti sredstva Evropske investicione banke (EIB) i drugih stranih finansijskih institucija koje koja će biti dostupna preko lokalnih banaka u cilju daljeg ekonomskog i društvenog razvoja Crne Gore.

IRF je osnovan krajem 2009. godine. U 2010. godini realizovno je 107 kreditnih zahtjeva usmjerenih prema sektoru malih i srednjih preduzeća i preduzetnika. Ukupan iznos sredstava odobrenih u svrhu realizacije ovih projekata iznosi 12,2 miliona EUR, od čega se 9,1 miliona EUR odnosi na kreditna sredstva IRF, dok je 3,1 miliona EUR na sredstva poslovnih banaka. Analitički posmatrano, 79 projekata realizovano je posredstvom i uz učešće poslovnih banaka. Učešće IRF u ovim projektima iznosi 6,8 miliona EUR, dok su banke za finansiranje istih izdvojile dodatnih 3,1 miliona EUR. Preostalih 28 projekata realizovano IRF je direktnim kreditnim aranžmanima, putem kojih je IRF plasirao 2,3 miliona EUR⁹¹. Strukturu ulaganja čini: 34% proizvodnja, 26% poljoprivreda i prehrambena industrija, 23% usluge i 17% turizam i ugostiteljstvo.

IRF je, trenutno, jedina institucija koja kreditno podržava privredne i infrastrukturne projekte u Crnoj Gori, čiji je većinski vlasnik država Crna Gora. Podrška Investiciono-razvojnog fonda Crne Gore moguća je kroz finansijsku podršku privredi (malim i srednjim preduzećima) i finansijsku podršku infrastrukturnim i ekološkim projektima. Finansijska podrška privredi (malim i srednjim preduzećima) moguća je kroz kratkoročne i dugoročne kredite i kroz garancije za uredno vraćanje kredita. Finansijsku podršku infrastrukturnim i ekološkim projektima namijenjena je prvenstveno jedinicama lokalnim samoupravama. Njihova realizacija zavisiće od finansijskog potencijala koji će biti raspoloživ u ove svrhe koji će, prije svega, zavisiti od povrata prethodno odobrenih sredstava. Modeli po kojima će se realizovati ovi projekti biće direktno kreditiranje, kreditiranje posredstvom banaka, dokapitalizacija i otkup emitovanih obveznica. IRF će prilikom realizacije finansijskih mjera podrške posebna pažnju posvetiti regionalnom aspektu u skladu sa Strategijom regionalnog razvoja Crne Gore 2010 – 2014.

IRF je u asortimanu svojih usluga uveo i usluge faktoringa kao specifičnog oblika finansiranja.

⁹¹ Izvor: Godišnji izvještaj o radu IRF za 2010. godinu

3. POTENCIJAL I SPECIJALIZACIJA REGIONA

U bivšoj Jugoslaviji, Crna Gora je tretirana kao nedovoljno razvijena republika, pa je bila korisnica podsticajnih mjera za razvoj. Ovakav podređeni položaj uticao je i na strukturu privrede: sektori su razvijani i fabrike građene ne na osnovu tržišnih prilika i perspektive za razvoj, već na osnovu odluka koje su donošene u kancelarijama. Raspadom zemlje, urušen je ekonomski sistem, ne samo jer su postojeća industrijska postrojenja izgubila tržište bivših jugoslovenskih republika, već i zato što su sankcije i izolacija, uticale da se godinama izgubi kontakt sa informacijama, napretkom nauke i tehnologije, i inovacijama, u sektorima koji su možda imali potencijal za razvoj.

Sa obnovom nezavisnosti, stekli su se uslovi da, u stabilnim političkim uslovima, Crna Gora samostalno vodi razvojnu politiku.

U fokusu te politike našao se razvoj infrastrukture, prije svega saobraćajne i komunalne, kako bi se povezali ne samo pojedini regioni unutar zemlje, već kako bi Crna Gora postala integralni dio regiona kojem pripada, i uključila se u trans-evropske mreže. Komunalna infrastruktura od posebne je važnosti ako se zna da je Crna Gora proglašena Ekološkom državom sa jedne, i da raspolaže relativno malim prostornim resursima, koji moraju biti očuvani i korišćeni na održivi način, sa druge strane.

Imajući u vidu raspoložive resurse, izdvojila su se četiri sektora, za koje je ocijenjeno da Crna Gora ima ili može ostvariti komparativnu prednost, i to:

- ✓ turizam, zahvaljujući geostrateškom položaju Crne Gore, kao mediteranske zemlje i jedinstvenom spoju turističkih atrakcija za razvoj i zimskog i ljetnjeg turizma;
- ✓ razvoj poljoprivrede, sa posebnim akcentom na proizvodnju zdrave, organske hrane, zahvaljujući relativno očuvanom prirodnom ambijentu i klimatskim uslovima. Razvoj poljoprivrede trebao je da sačuva seoska područja i obezbijedi ravnomjerniji regionalni razvoj, a dodatni potencijal viđen je u izvozu proizvedene hrane kroz turizam;
- ✓ skoro više od 30 godina, Crna Gora nije sagradila ni jedan novi objekat za proizvodnju električne energije. S obzirom na značajan deficit uzrokovan nepromijenjenom proizvodnjom, a izraženim rastom potrošnje, uz raspoložive hidro i termo potencijale, energetika se nametnula kao jedan od sektora bez kojeg nema razvoja. Poseban potencijal leži u obnovljivim izvorima energije.
- ✓ na kraju, šumsko bogatstvo opredijelilo je fokus na razvoj sektora šumarstva i drvoprerade, uz poštovanje principa održivog upravljanja šumama, i sa povećanim učešćem finalne proizvodnje u ukupnoj prodaji.

Bilo je potrebno promijeniti i naslijeđenu privrednu strukturu i dati prednost i podršku razvoju sektora malih i srednjih preduzeća i preduzetništva.

Sve navedeno dešava se u okvirima jasne sveukupne politike prema kojoj je Crna Gora dio Evrope, sa jasnom odrednicom u evro-atlanskim integracijama

3.1. Stvaranje BDP

Tranzicija ekonomije od centralno planske ka tržišnoj, jednako kao i ekonomski bum koji je obilježio period nakon sticanja nezavisnosti, značajno su promijenili strukturu crnogorske privrede. Period nakon obnove nezavisnosti karakteriše početak intenzivnijih tranzicionih promjena, odnosno kreiranja tržišne privrede, praćen visokim rastom BDP koji je dostigao dvocifrenu vrijednost u Crnoj Gori (2006-2008), a vođen je uglavnom direktnim stranim investicijama koje su bile usmjerene u primorske djelove zemlje, čime je dat doprinos rastu turizma, građevinarstva, kao i poslova sa nekretninama, telekomunikacija, ugostiteljstva i ostalih usluga. Poslije gotovo decenijskog rasta, crnogorska ekonomija ozbiljno pogođena globalnom

finansijskom i ekonomskom krizom, zabilježila je pad realnog BDP u 2009. godini za 5,7%, pri čemu se industrijska proizvodnja smanjila za oko 32%, slijedeći oštar pad u rudarstvu i prerađivačkoj industriji.

Prema procjenama Ministarstva finansija, Crna Gora je zabilježila rast BDP-a u 2010. godini i izašla iz recesije, ali je ekonomski rast usporen i suočava se sa brojnim izazovima. Preduzete mjere ekonomske politike tokom prethodne dvije godine su djelimično ublažile uticaj djelovanja krize. Ključni nosioci oporavka u 2010. godini su bili industrijska proizvodnja, turizam i šumarstvo. Procjenjeni BDP u 2010. godini je iznosio 3,02 milijarde eura.

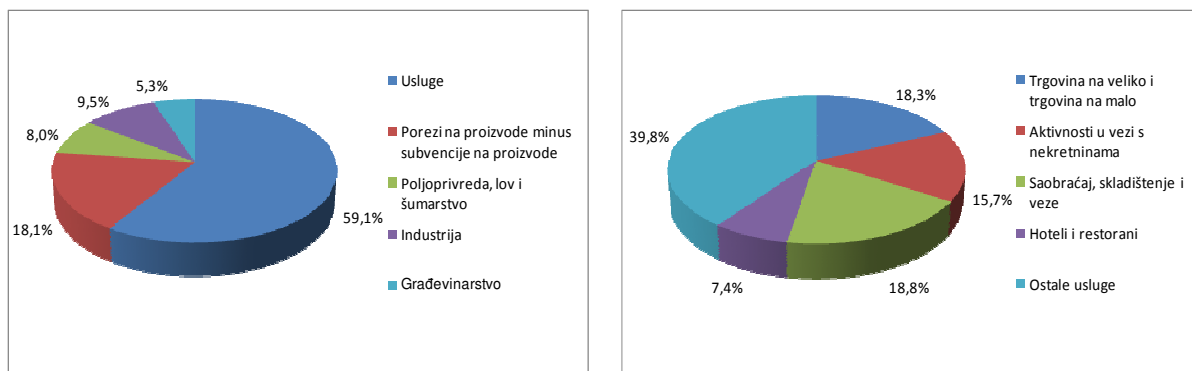
Tabela 32: Kretanje BDP-a u periodu 2003-2009

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
BDP-tekuće cijene (u hilj. eura)	1.510.128	1.669.783	1.814.994	2.148.998	2.680.467	3.085.621	2.980.967
BDP-stalne cijene (u hilj. eura)	1.394.126	1.576.967	1.739.590	1.970.474	-	2.866.025	2.911.070
BDP per capita	2.435	2.684	2.912	3.443	4.280	4.908	4.720
Rast BDP (%)	2,5	4,4	4,2	8,6	10,7	6,9	-5,7

Izvor: MONSTAT, www.monstat.org

Najznačajnije strukturne promjene u jednoj ekonomiji se odnose na učešće pojedinih privrednih sektora u ukupnom bruto domaćem proizvodu. Na osnovu učešća pojedinih sektora u cjelokupnoj ekonomiji, ocjenjuje se nivo privredne razvijenosti, odnosno, definišu se osnovni trendovi. Naime, u strukturi ekonomije, posmatrano po bruto dodatoj vrijednosti, prema podacima Monstat-a iz 2009. usluge učestvuju sa oko 59,1%. Iako čini samo dio sektora usluga, turizam je ključna komponenta ekonomije i glavni izvor rasta, naročito na Primorju. Industrijska proizvodnja, predstavlja oko 9,5% ukupne ekonomije. Poljoprivreda čini oko 8,0% ekonomije i predstavlja značajan izvor prihoda za veliki dio stanovništva koji živi u ruralnim područjima zemlje.

Grafik 13: Struktura bruto dodate vrijednosti i sektora usluga u 2009. godini

Izvor: MONSTAT, www.monstat.org

Presudan uticaj na stanje i trendove u privredi su imale tranzicione promjene uslovljavajući promjenu privredne strukture. Tranziciona recesija, u našim uslovima pogoršavana sankcijama i ratom u okruženju, uslovljavala je gubitak tržišta, zaostajanje u tehničko-tehnološkom razvoju, finansijsku iscrpljenost preduzeća, a kao posljedicu imala je prestanak rada preduzeća, pad zaposlenosti i povećanje nezaposlenosti. Smanjenje učešća industrije, a povećanje udjela sektora usluga u bruto domaćem proizvodu, uslovljavalo je nedostatak tražnje za zanimanjima u industriji, duže čekanje na zaposlenje, odnosno dugoročnu nezaposlenost sa tipičnim karakteristikama strukturne nezaposlenosti. Značajni industrijski kompleksi, pogotovo u sjevernom regionu, ostali su prepušteni zubu vremena, a samo mali dio ranije zaposlenih u tim fabrikama, preorijentisao se za angažovanje u nadolazećem turističkom sektoru.

3.2. Spoljnotrgovinska razmjena

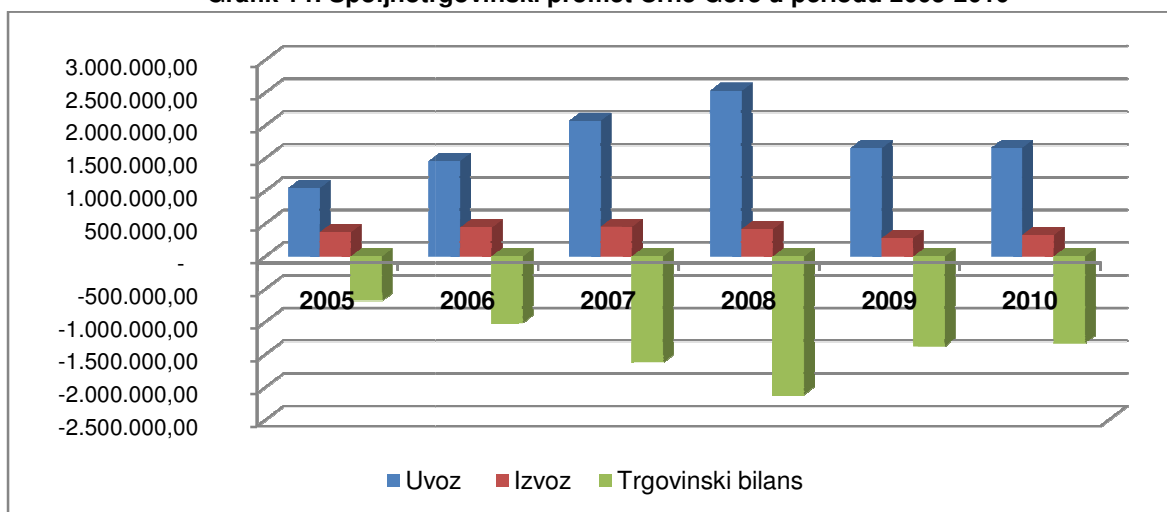
U 2010. godini je, prema platnobilansnim podacima, zabilježeno poboljšanje deficita tekućeg računa. Na takvo kretanje deficita tekućeg računa najveći uticaj je imalo kretanje na računu roba, to jest smanjenje spoljnotrgovinskog deficita, kao i pozitivni rezultati zabilježeni na računu usluga, ostvareni prije svega u oblasti turizma, i tekućih transfera koji su ublažili deficit na računu roba.

Treba istaći i pad SDI, posle konstantnog rasta posljednjih godina. Neto priliv SDI u 2010. godini je iznosio 552 miliona eura, što je za 48,2% manje nego u 2009. godini. Neto priliv stranih direktnih investicija u 2009. godini je bio značajno visok usljed dva razloga: priliva po osnovu privatizacije i dokapitalizacije EPCG u iznosu od 436,1 milion eura i iznosa pretvorenog duga u kapital, akumuliranog iz prethodnog perioda, u vrijednosti od oko 150 miliona eura.

Imajući u vidu navedeno stanje, kao i efekte krize i smanjen obim stranih investicija, nužno se nameće rješavanje pitanja u oblasti robne razmjene, koja predstavlja najveću stavku u deficitu platnog bilansa Crne Gore.

Crnogorsku ekonomiju dugi niz godina karakteriše izražen spoljnotrgovinski deficit. Spoljnotrgovinski deficit Crne Gore odražava trend ekonomskog razvoja i zavisnost ekonomije od uvoza kapitalnihi intermedijarnih proizvoda, koje su ujedno i glavni pokretači ekonomskog rasta.

Grafik 14: Spoljnotrgovinski promet Crne Gore u periodu 2005-2010

Izvor: MONSTAT, www.monstat.org

Ukupna spoljnotrgovinska razmjena Crne Gore za 2010. godinu iznosila je 1.987,7 miliona eura što ukazuje na rast od 2,9% u odnosu na isti period prethodne godine. Za robnu razmjenu Crne Gore sa inostranstvom u 2010. godini karakteristično je smanjenje spoljnotrgovinskog deficita i povećanja izvoza, dok je uvoz imao približno istu vrijednost kao i u 2009. godini.

Analiza robne razmjene prema SMTK (Standardna međunarodna trgovinska klasifikacija) pokazuje da je kod svih kategorija u 2010. godini ostvaren negativan saldo robne razmjene tj. deficit.

Tabela 33: Robna razmjena prema SMTK u 2010. godini

	Izvoz		Uvoz		Trgovinski bilans
	Vrijed. hilj. €	%	Vrijed. hilj. €	%	Vrijed. hilj. €
0 Hrana i žive životinje	23.930	7,2	324.209	19,6	(300.279)
1 Piće i duvan	21.109	6,4	63.930	3,9	(42.821)
2 Sirove mater., sem goriva	44.713	13,5	70.243	4,2	(25.530)
3 Mineralna goriva i maziva	33.286	10,1	209.660	12,7	(176.374)
4 Životinjska i biljna ulja i masti	1.288	0,4	12.568	0,8	(11.280)
5 Hemijski proizvodi	12.916	3,9	162.956	9,8	(150.040)
6 Proizvodi svrstani po materijalu	157.109	47,6	265.841	16,0	(108.732)
7 Mašine i transportni uređaji	27.047	8,2	340.607	20,6	(313.560)
8 Razni gotovi proizvodi	8.969	2,7	207.315	12,5	(198.346)
Ukupno	330.367	100,0	1.657.329	100,0	(1.326.962)

Izvor: MONSTAT, www.monstat.org

U 2010. godini izvoz roba, prema podacima Monstat-a, iznosio je 330,4 miliona eura, što predstavlja povećanje od 19,3% ili 53,4 miliona eura. Na povećanje izvoza uglavnom su uticali oporavak i povećanje proizvodnje kod najvećih crnogorskih izvoznika, kao i povećanje cijena metala na svjetskom tržištu. Proizvod koji se najviše izvozi već duži niz godina je aluminijum i proizvodi od aluminijuma koji čine 40,5% ukupnog izvoza u 2010. godini.

U strukturi izvoza prema SMTK (Standardna međunarodna trgovinska klasifikacija) najviše su zastupljeni „proizvodi svrstani prema materijalu“ (sektor 6) u iznosu od 157,1 milion eura (47,6% izvoza). U okviru ovog sektora najzastupljeniji su obojeni metali u iznosu od 130,8 miliona eura i gvožđe i čelik u iznosu od 19,4 miliona eura. Grupa „sirove materije osim goriva“ (sektor 2) ostvarila je izvoz u iznosu od 44,7 miliona eura (13,5%) u okviru kojeg su najzastupljeniji pluta i drvo od 17,2 miliona eura i mineralne rude i otpaci metala vrijednosti 15 miliona eura.

Robni uvoz u 2010. godini, prema podacima Monstat-a, iznosio je 1.657,3 miliona eura, što je na približno istom nivou kao i u 2009. godini. Za razliku od izvoza, za uvoz je karakteristična veća diverzifikovanost. Jedna od karakteristika crnogorskog uvoza jeste i blago naglašeni sezonski karakter. Dosadašnja kretanja pokazuju da dolazi do blagog porasta uvoza u drugom i trećem kvartalu. Ovo se može objasniti povećanom potrošnjom prije i u toku ljetnje turističke sezone za šta se veliki dio roba uvozi.

U strukturi uvoza prema SMTK najviše su zastupljeni proizvodi mašine i transportni uređaji (sektor 7) u iznosu od 340,6 miliona eura (20,6%). U okviru ovog sektora najznačajnije stavke su drumska vozila u iznosu od 94,5 miliona eura i električne mašine, aparati i uređaji u iznosu od 81,2 miliona eura. Proizvoda iz sektora „hrana i žive životinje“ uvezeno je u vrijednosti od 324,2 miliona eura (19,6%), među kojima najznačajnije stavke predstavljaju: meso i prerada mesa (48,7 mil. eur), žitarice i proizvodi (40,3 mil eur), mliječni proizvodi i jaja (31,6 mil. eur) i povrće i voće (30,3 mil.eur)

Prema strukturi izvoza po grupama zemalja, Crna Gora najviše robe izvozi u zemlje Evropske Unije 55,9% ukupnog izvoza (184,8 miliona eura) i zemlje CEFTA-e 39,5% (130,5 miliona eura). U posmatranom periodu najviše je robe pojedinačno izvezeno u Srbiju u iznosu od 74,9 miliona eura (22,7%), zatim Grčku 56,4 miliona eura (17,1%) i Italiju 48,8 miliona eura (14,8%). Najveći uvoz, posmatrano po grupacijama zemalja, ostvaren je iz zemalja CEFTA-e u iznosu od 670 miliona eura (40,4%). Iz zemalja EU uvezeno je robe u vrijednosti od 625,2 miliona eura, što čini 37,7% ukupnog uvoza. Posmatrano pojedinačno po zemljama, najviše roba uvezeno je iz Srbije 432,6 miliona eura (26,1%), BiH 123,5 miliona (7,5%) i Njemačke 117 miliona (7,1%).

Rezime

- ✓ Crnogorsku ekonomiju dugi niz godina karakteriše izražen spoljnotrgovinski deficit. Spoljnotrgovinski deficit Crne Gore odražava trend ekonomskog razvoja i zavisnost ekonomije od uvoza kapitalnih i intermedijarnih proizvoda, koje su ujedno i glavni pokretači ekonomskog rasta.
- ✓ U 2010. godini vrijednost izvezeno robe je iznosio 330,4 miliona eura, što predstavlja povećanje od 19,3% ili 53,4 miliona eura. Na povećanje izvoza uglavnom su uticali oporavak i povećanje proizvodnje kod najvećih crnogorskih izvoznika, kao i povećanje cijena metala na svjetskom tržištu.
- ✓ Proizvod koji se najviše izvozi već duži niz godina je aluminijum i proizvodi od aluminijuma koji čine 40,5% ukupnog izvoza
- ✓ Robni uvoz u 2010. godini, iznosio je 1.657,3 miliona eura, što je na približno istom nivou kao i u 2009. godini. Jedna od karakteristika crnogorskog uvoza jeste i blago naglašeni sezonski karakter.
- ✓ U strukturi uvoza najviše su zastupljeni proizvodi mašine i transportni uređaji (drumska vozila i električne mašine, aparati i uređaji), hrana i žive životinje (meso i prerada mesa, žitarice i proizvodi, mliječni proizvodi i jaja, povrće i voće).

Ograničenja

- ✓ Zavisnost ekonomije od uvoza kapitalnih i intermedijarnih proizvoda
- ✓ Nedizerfikovanost izvoznih proizvoda
- ✓ Nizak stepen obrade izvoznih proizvoda (uglavnom sirovine i poluproizvodi)
- ✓ Pad cijena i tražnje glavnih izvoznih proizvoda usljed ekonomske krize,
- ✓ Nizak nivo konkurentnosti domaćih proizvoda.

3.3. Osvrt na dosadašnji razvoj regiona i upotrebu raspoloživih resursa

U smislu statističke nomenklature prostornih jedinica koju je definisao Eurostat, kako bi stvorio jedinstvenu i koherentnu strukturu za teritorijalnu raspodjelu, Crna Gora je definisana kao jedan statistički region⁹². Za potrebe vođenja regionalne politike, ustaljena je klasifikacija regiona Crne Gore na sjeverni, središnji i primorski, u skladu sa njihovim geografskim karakteristikama, razmještaju prirodnih uslova za razvoj, opštem nivou razvijenosti i perspektivama za budući razvoj. Slijedi analiza dosadašnjeg razvoja regiona, s aspekta upotrebe raspoloživih resursa, mogućnosti daljeg razvoja i specijalizacije regiona, te ograničenja.

⁹² Postoje tri nivoa klasifikacije definisane prema veličini i broju stanovnika na određenom području (NUTS 1, NUTS 2, NUTS 3) koje se koriste za definisanje prihvatljivosti nekog regiona za finansiranje iz instrumenata kohezijske politike. U aprilu 2009. godine, Vlada Crne Gore usvojila je prijedlog Zavoda za statistiku o statističkim regionima u Crnoj Gori koji odgovaraju NUTS regionima prema regulativi EZ-a 1059/2003. U skladu sa tim, Crna Gora je definisana kao jedan region (Crna Gora =NUTS 1=NUTS 2=NUTS 3)

3.3.1. Primorski region

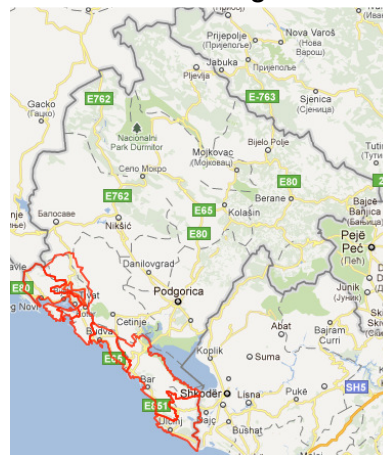
Resursi

Južni region čini oko 11,5% ukupne teritorije Crne Gore i prostire se na teritorijama opština: Bar, Budva, Kotor, Tivat, Herceg Novi i Ulcinj. Naseljava ga 23,4% stanovništva Crne Gore, a u periodu od nezavisnosti zaključno sa 2010. godinom, ovaj region je godišnje privlačio u prosjeku 39% ukupnih stranih direktnih investicija. Ovaj region karakterišu izvanredni resursi za razvoj turizma, pomorske privrede i agrikultura.

Dosadašnji razvoj

U dosadašnjem periodu, dominantne privredne djelatnosti primorskog regiona bile su: turizam, ugostiteljstvo, saobraćaj, mediteranska poljoprivreda, mala privreda i trgovina. Struktura privrede ovog regiona nije i ne može biti značajnije promijenjena. Ono što može biti promijenjeno odnosi se na razvoj vanpansionske ponude, kao i podizanje kvaliteta smještajnih kapaciteta, kako bi se više išlo ka strateškoj odrednici crnogorskog turizma, a to je elitni turizam.

Slika 5: Primorski region

Potencijal za razvoj i specijalizaciju

Raspoloživi prirodni resursi i prateća infrastruktura primorskog regiona, omogućavaju specijalizaciju regiona u pravcu:

- ✓ **Daljeg razvoja turizma, i to elitnog, zdravstvenog, kulturnog, sportskog, nautičkog itd.** Projekti koji su u toku, pogotovo izgradnja marine za mega jahte Porto Montenegro, te kompleks turističkih sadržaja na poluostrvu Luštica, ostrvu Sveti Marko i dr, preduslov su za pomjeranje kvaliteta sadašnjeg turističkog proizvoda ka kategoriji elitnog. Strateško opredjeljenje opštine Kotor je turizam, trenutno tranzitnog karaktera, a ključni razvojni resurs je kulturno-istorijsko naslijeđe. Opština Tivat se razvija u pravcu ekskluzivnog turizma, uz prateće vidove sadržaja, kao što su nautički i golf turizam. U skladu sa tim, posebna pažnja biće usmjerena na zaštićena područja. U Herceg Novom nedostaju hoteli visoke kategorije, a posebno je potrebno poboljšati međuopštinsku saradnju i prekograničnu saradnju. U Budvi, akcenat je takođe na razvoju ekskluzivnog turizma, pri čemu se posebna pažnja treba posvetiti očuvanju prirodnih resursa (plaže, životna sredina). U Herceg Novom i Ulcinju postoji potencijal za razvoj zdravstvenog turizma.
- ✓ Značajan resurs za razvoj turizma u primorskom regionu su i **kompleksi vojne imovine** koji će biti privedeni namjeni u turizmu i za koje se traže investitori. Veoma je važno da se ne pretjera sa urbanizacijom, već i da novi kompleksi zadrže duh Mediterana.
- ✓ Postoji potencijal za povezivanje i **razvoj planinskog turizma** na Orjenskom masivu i Bijeloj gori koji se nalaze na teritoriji četiri opštine (Herceg Novi, Kotor, Nikšić i Trebinje).
- ✓ Povezivanjem sa sjevernim i središnjim regionom, postoji potencijal za **kreiranje integralnog crnogorskog turističkog proizvoda**, koji će gostu ponuditi i kupališni i planinski turizam.
- ✓ Razvoj **poljoprivrede mediteranskog karaktera**, gajenjem suptropskog voća, povrća, cvijeća i ljekovitog bilja, te proizvodnja i prerade južnog voća. Značajni zasadi pod maslinom omogućavaju da se razvija proizvodnja maslinovog ulja, te da se ovaj proizvod brendira.
- ✓ **Pomorski saobraćaj, luke, slobodna zona, usluge brodogradilišta**, prije svega u Baru i Bijeloj, i razvojem marina duž cijele crnogorske obale.
- ✓ **Morsko ribarstvo.**

Ograničenja

- ✓ Kulturni pejzaž, kao posebni segment nepokretne kulturne baštine, zakonom nije definisan i zaštićen.
- ✓ Razvoj poljoprivrede u primorskom regionu je ograničen zbog nezainteresovanosti lokalnog stanovništva i alternativnih izvora prihoda koji su mu dostupni.
- ✓ Sadašnja flota je zbog starosti i slabe tehničke opremljenosti, ograničena na priobalne vode. Takođe, kočnicu razvoju ove poljoprivredne grane predstavlja nedovoljna zainteresovanost lokalnog stanovništva da se bavi ribarstvom.
- ✓ Nedefinisane granice zaštićene okoline nepovoljno utiču na zaštitu pojedinih spomeničkih cjelina, sakralnih objekata i arheoloških lokaliteta. Primjer Starog grada Kotora uz čije je zidine provučena Jadranska magistrala.
- ✓ Ograničenja turističkih potencijala odnose se prije svega na tehničku infrastrukturu (neadekvatno riješen saobraćaj, neriješeno pitanje otpadnih voda i kanalizacije, koje utiče na kvalitet morske vode itd).
- ✓ Spor oko pojedinih lokacija i protivljenje građana da sanitarne deponije budu na definisanim lokacijama.
- ✓ Depopulacija u opštinama primorskog regiona: Herceg Novi, Ulcinj i Kotor.

3.3.2. Središnji region

Resursi

Središnji region obuhvata opštine: Danilovgrad, Nikšić, Cetinje i Glavni grad Podgoricu. Površina ovog regiona je 35,5% ukupne teritorije Crne Gore, naseljava ga 45,1% ukupnog stanovništva, a u ovom regionu nalazi se oko 22,4% obradive površine, 25,5% drvne mase, 30,5% stočnog fonda i bogata nalazišta boksita i dijelom hidropotencijala. U periodu od 2006-2010. godine, u prosjeku 53,5% godišnje ukupnih stranih direktnih investicija koje su dolazile u Crnu Goru, realizovale su se upravo u ovom regionu.

Dosadašnji razvoj

U ekonomskom smislu, središnji region je najznačajniji, a najveća vrijednost stvara se u sektorima industrije, proizvodnje električne energije, građevinarstva, saobraćaja i skladištenja, trgovine i ugostiteljstva. U posljednje vrijeme, pogotovo na teritoriji danilovgradske opštine, u Zetsko-Bjelopavličkoj ravnici i u Podhumu, poljoprivreda se značajno razvija, dok turizam ima karakter tranzitnog i vjerskog turizma.

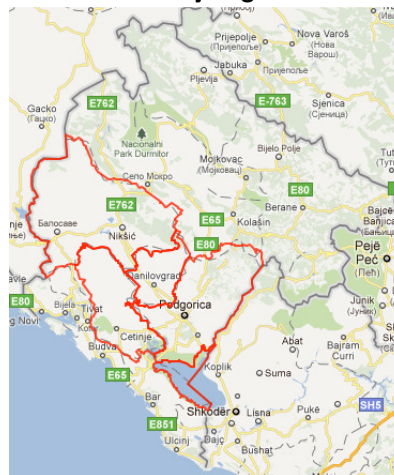
Središnji region je istovremeno i univerzitetski centar, a zahvaljujući Glavnom gradu, najčešći centar migracija iz sjevernog regiona. Priliv stanovništva vrši značajan pritisak na infrastrukturu grada, pa je potrebno dalji razvoj planirati u pravcu rasterećenja urbanog jezgra i razvoja Tuzi, Golubovaca, Spuža i Danilovgrada kao integralnih cjelina sa Podgoricom u središtu.

Raniji razvoj središnjeg regiona zasnivao se na prerađivačkoj industriji, prije svega proizvodnji mašina Radoja Dakića i elektro industrije Obod na Cetinju, kao i radu Željezara Nikšić i Aluminijskog kombinata u Podgorici. Za razliku od prve dvije, Željezara i KAP su još uvijek aktivne, ali sa značajno manjom proizvodnom aktivnošću.

Potencijal za razvoj i specijalizaciju

Analiza raspoloživih resursa ukazuje na to da se potencijal za razvoj i specijalizaciju središnjeg regiona nalazi u razvoju:

Slika 6: Središnji region

- ✓ **prerađivačke industrije**, i to prije svega u restrukturiranju Željezare, i KAP-u koji je i dalje nosilac izvozne aktivnosti crnogorske privrede. Treba razmotriti mogućnosti razvoja klastera aluminijumske industrije koji će učiniti da se alumijum ne prodaje kao sirovina, već u nekoj formi polu ili finalnog proizvoda. Kreiranje aluminijumskog klastera značilo bi dodatni podsticaj za razvoj MSP sektora u središnjem regionu.
- ✓ **poljoprivrede**, i to u Podhumu, Zetskoj i Bjelopavličkoj ravnici, sa akcentom na razvoj vinogradarstva, povrtlarstva i voćarstva. Posljednjih godina značajan razvoj bilježi staklenička proizvodnja, pogotovo na teritoriji opštine Danilovgrad i u Podhumu. Na teritoriji opštine Nikšić, u brdovitim i planinskim djelovima, postoje pogodnosti za razvoj stočarstva i uzgoj živine.
- ✓ **u korišćenju rudnog bogatstva** (na teritoriji opštine Nikšić) **i ukrasnog kamena** (opština Danilovgrad), čija je iskorištenost ispod mogućeg nivoa.
- ✓ **uslužnih djelatnosti**, pogotovo imajući u vidu da su Podgorica i Nikšić univerzitetski centri, da je Podgorica glavni administrativni centar, a Cetinje stara prijestonica, sa skoncentrisanim stanovništvom i različitim institucijama.
- ✓ **turizma**, prije svega tranzitnog karaktera, vjerskog, sportskog, lovnog i ribolovnog (pogotovo u regionu danilovgradske opštine i Skadarskog jezera). Sa razvojem novih hotelskih kapaciteta, Podgorica može postati i centar kongresnog turizma. Od posebnog je značaja aktiviranje starih urbanih cjelina kako za potrebe dnevnih izletišta, tako i za potrebe manifestacionog turizma (Rijeka Crnojevića, Dodoši, Karuč itd). Postoji značajan potencijal u povezivanju sa ponudom turizma na primorju u organizovanju dnevnih izleta. Trenutno, češće se organizuju izleti iz Dubrovnika do Cetinja, nego iz bilo kog crnogorskog primorskog mjesta do neke kulturne ili istorijske cjeline u središnjem ili sjevernom regionu. Valorizacija Skadarskog jezera zahtijeva zaštitu ekosistema Jezera, ali i održivo upravljanje raspoloživim resursima, u dijelu ribolova, kao i u dijelu korištenja drugih resursa (treset, krstarenje jezerom, turistički smještaj). Izgradnjom tunela Sozina, Skadarsko jezero postaje dio integralne ponude barsko-ulcinjske rivijere, a nudi mogućnosti razvoja kupališnog turizma, maritimni i safari turizma, te sportskog, edukativnog, izletničkog, kulturno-istorijskog turizma.
- ✓ **naučne, stručne i zdravstvene institucije**, skoncentrisane uglavnom u Podgorici, predstavljaju značajan faktor usvajanja znanja, ali i osnovu za razvoj drugih regiona. Naime, Crnu Goru karakteriše odsustvo povezanosti između privrede i naučnog sektora, odnosno univerziteta, što svakako ograničava razvoj i inovacije. Sa razvojem privatnih univerziteta, razvijaju se i fakultetski programi koji su od regionalnog značaja (poput postdiplomskih studija «Upravljanje zaštićenim područjima i ruralni razvoj» koji pohađaju studenti iz cijelog regiona i CIS zemalja). Osnivajem Regionalne škole za javne administracije⁹³, i Danilovgrad postaje važan obrazovni centar.
- ✓ **MSP sektor i biznis zone**, s obzirom na saobraćajnu povezanost, središnji region ima potencijal za razvoj biznis zona i sektora MSP. Trenutno je ovo najbolje iskoristila opština Danilovgrad, koja je za samo svije godine, neposredno prije krize, privukla preko 230 kompanija koje su zaposlile oko 1500 radnika, nudeći im efikasno uslugu opštinske administracije i povoljnije cijene komunalija.

Ograničenja

- ✓ nedostatak prostorno planskih dokumenata koji ograničavaju dalji razvoj djelatnosti, kao i neprivođenje planiranih površina predviđenoj namjeni,
- ✓ administrativne procedure i visoka opterećenja za poslovanje MSP,
- ✓ odustvo sistematskog pristupa upravljanju zaštićenih područja, nedostatak informacija i istraživanja, slaba komunikacija između ključnih stejkholdera, lokalne zajednice i upravljača zaštićenim područjima, kao i ilegalna upotrebu resursa i nedozvoljena gradnja,
- ✓ nezadovoljavajuća turistička infrastruktura i nepostojanje raznolike turističke ponude
- ✓ nerganizovan otkup poljoprivrednih proizvoda i nepostojanje prerađivačkih kapaciteta, zasićenost poljoprivrednog zemljišta vodama, slaba zainteresovanost lokalnog stanovništva za poljoprivredu, usitnjenost posjeda, kao i neadekvatno korišćenje postojećih potencijalno obradivih površina.

⁹³Više informacija na: www.respaweb.eu

- ✓ Nedefinisane granice zaštićene okoline nepovoljno utiču na zaštitu pojedinih spomeničkih cjelina, sakralnih objekata i arheoloških lokaliteta. Najznačajniji je primjer Duklje, preko koje prelazi željeznička pruga Podgorica-Nikšić
- ✓ Posebnu opasnost predstavlja sve veća i nekontrolisana urbanizacija koja može da ugrozi kulturno historijske vrijednosti područja koja se urbanizuju.

3.3.3 Sjeverni region

Resursi

Sjeverni region obuhvata opštine: Andrijevica, Bijelo Polje, Žabljak, Berane, Kolašin, Mojkovac, Plav, Plužine, Pljevlja, Rožaje i Šavnik. Ovaj region čini oko 53% ukupne teritorije Crne Gore, naseljava ga 31,4% ukupnog stanovništva Crne Gore, a raspolaže sa: najvećim dijelom ukupno raspoloživog hidropotencijala, cjelokupnim rezervama uglja, oko 67% obradivih površina, 71% drvne mase, 62,3% stočnog fonda, skoro cjelokupne rezerve olova i cinka, kao i rezursima za razvoj zimskog i eko-turizma.

Bez obzira na bogatstvo resursa, sjeverni region je najnerazvijeniji region u Crnoj Gori. Početkom 1990. godine, sjeverni region učestvovao je sa 25,5% u ukupnom crnogorskom BDP, da bi 2005. godine taj procenat iznosio svega 18%⁹⁴. U periodu od 2006-2010. godine, privukao je svega 7,3% ukupnih stranih direktnih investicija (u prosjeku godišnje) koje su se slile u Crnu Goru.

Slika 7: Sjeverni region

Dosadašnji razvoj

Proizvodnja i prenos električne energije, poljoprivreda i turizam, sa drvopreradom u razvoju, najznačajniji su sektori koji učestvuju u kreiranju nove vrijednosti. I pored značajnih resursa u ovom regionu, poljoprivreda nije na zadovoljavajućem nivou razvoja. Ograničavajući faktori su saobraćajna i druga infrastruktura koji čine da su proizvodi manje konkurentni kad stignu do krajnjeg kupca. Nedostaju neki bitni regionalni putni pravci, a lokalni putevi su u veoma lošem stanju, tako da su slabe veze seoskih naselja sa gradom i magistralnim saobraćajnicama. Sve ovo i smanjene mogućnosti zapošljavanja, uticali su na depopulaciju regiona i izraženu migraciju stanovništva prema središnjem i južnom regionu, kao i van Crne Gore.

Značajni šumski resursi nisu adekvatno valorizovani i pored brojnih pogona za prepradu drveta. Uzrok je izvoz (nerijetko i ilegalno) sirove drvne građe i otežan plasman finalnih proizvoda, pogotovo nakon izbijanja finansijske krize. Dobar kvalitet ne prati moderan dizajn što je dodatno ograničenje za plasman.

U sektoru poljoprivrede, značajno mjesto zauzima mesna industrija kroz uzgoj stoke u mini-farmama i značajnim preprađivačkim kapacitetima u Bijelo Polju i Rožajama. Značajan potencijal za razvoj ima i mliječna industrija, ali je problem slabog otkupa demotivisao seoska domaćinstva da se bave proizvodnjom mlijeka.

Potencijal za razvoj i specijalizaciju

Analizirajući raspoložive resurse, zaključujemo da potencijal za razvoj i specijalizaciju sjevernog regiona leži u:

- ✓ **razvoju poljoprivrede**, i to prije svega zemljoradnje, stočarstva, voćarstva i ratarstva. Koncept mini farmi za uzgoj stoke kako za prerađivačku industriju, tako i za razvoj mljekarstva, pokazao se uspješnim. Takođe, postoje značajni resursi za razvoj pčelarstva i ribarstva.

⁹⁴ Noviji podaci nisu dostupni jer se bruto domaći proizvod više ne računa na nivou regiona, već isključivo na nacionalnom nivou.

- ✓ **razvoj planinskog turizma** je takođe značajan za dalju specijalizaciju sjevernog regiona. Region raspolaže resursima za razvoj kako zimskog, tako i ljetnjeg turizma, eko-turizma, sportskog turizma i ribolova, agro-turizma, vjerskog turizma i zdravstvenog turizma. Ovdje je važno napraviti sponu sa već značajno razvijenim primorskim turizmom, kako bi se, u buduće, za goste pravili jedinstveni integrisani turistički proizvodi boravka i na moru i na planini
- ✓ **razvoj prerađivačke industrije i razvoj MSP sektora**, i to u proizvodnji organske zdrave hrane, prerada ljekovitog bilja i šumskih plodova, te otkup i prerada voća i povrća.

Na teritoriji opštine Pljevlja, raspoloživi su resursi za **razvoj sektora energetike**, zahvaljući rudnom bogatstvu i planiranoj izgradnji drugog bloka TE. Takođe, resursi laporca i opekarske gline treba da budu iskorišteni **za izgradnju cementare**.

Značajni šumski resursi dobra su osnova za razvoj **drvoprerade**, sa akcentom na finalnu proizvodnju (odnosi se na sve opštine sjevernog regiona).

Na teritoriji opština Žabljak, Šavnik i Plužine, postoje značajni resursi za razvoj poljoprivrede i to: govedarstvo, ovčarstvo, proizvodnju sjemenskog krompira, te uzgoj kalifornijske pastirmke u manjim vodotocima pravljenjem potočnih ribnjaka. Ovaj dio sjevernog regiona ima potencijal i za razvoj turizma, uz nedostatak hotelskih kapaciteta, i smještajnih kapaciteta drugih kategorija.

Region Bjelasice i Komova ima potencijal za integralni razvoj regiona (poput Luštice na primorju) sa akcentom na održivi turizam, uz razvoj poljoprivrede, i revitalizaciju sela. Ovom regionu pripadaju opštine: Andrijevića, Berane, Bijelo Polje, Mojkovac i Kolašin, i treba ih posmatrati integralno u funkciji razvoja planinskog vijenca Bjelasice i Komova, prije nego individualno. Ovaj kraj takođe ima potencijal za razvoj ribarstva i značajne vodene resurse za proizvodnju flaširane vode.

Nedavno proklamovani Nacionalni park Prokletije i cijeli kraj koji zahvata opštine Plav i Rožaje, ima potencijal za razvoj turizma, te poljoprivrede kroz revitalizaciju seoskih područja. Važno je da se sektor drvoprerade usmjeri na finalnu proizvodnju, a ne na izvoz primarne sirovine. Da bi to bilo moguće, potrebna je prekvalifikacija sadašnje radne snage i eventualno osnivanje Centra za proizvode drvene industrije, koji bi, u saradnji sa obrazovnim institucijama, doprinio usvajanju višeg nivoa proizvodnje u sektoru drvoprerade u sjevernom regionu.

Ograničenja

- ✓ Nedostatak prostorno-planskih dokumenata koji ograničavaju dalji razvoj djelatnosti, kao i neprivođenje planiranih površina predviđenoj namjeni
- ✓ Nepostojanje kvalitetnih projekata i podrške na lokalnom nivou u cilju jačanja i podrške sektora MSP
- ✓ Nedovoljno dobra saobraćajna povezanost, kako sa središnjim regionom, tako i sa drugim opštinama sjevernog regiona u cilju jačanja međusobne saradnje.
- ✓ Loše stanje putne infrastrukture, pogotovo kada je u pitanju povezanost ruralnih naselja sa opštinskim centrima.
- ✓ Usitnjenost posjeda, nedostatak investicija, nepostojanje otkupa poljoprivrednih viškova, nedovoljno prerađivačkih kapaciteta
- ✓ Depopulacija stanovništva i negativne promjene u strukturi stanovništva, prije svega starenje što predstavlja jedan od najbitnijih ograničavajućih faktora u daljem razvoju.
- ✓ Neadekvatan odnos prema postojećim resursima u vidu neplanske i prekomjerne eksploatacije sirovina, upotreba zastarjele tehnologije i narušavanje životne sredine.
- ✓ Neadekvatna ponuda radne snage u pogledu obrazovnih profila, koja je prouzrokovana nezainteresovanošću stanovništva za određenim poslovima, neadekvatnim obrazovnim programima, nedovoljnom saradnjom privrednog sektora i obrazovnih institucija.
- ✓ Nedovoljna razvijenost i opremljenost infrastrukturnih objekata za razvoj zimskog turizma (ski staze, smještajni kapaciteti, i sl).
- ✓ Neprepoznavanje rudarske djelatnosti kao jedne od razvojnih grana u pojedinim područjima.

4. SWOT ANALIZA

SWOT analiza predstavlja presjek svih faktora koji utiču na stanje i razvoj lokalnih samouprava. Snage i slabosti su unutrašnji pozitivni i negativni elementi na koje se može uticati, dok su šanse i prijetnje spoljašnji pozitivni i negativni faktori na koje se ne može uticati, ali se mogu predvidjeti, usaglašavati, i može im se prilagođavati. SWOT analiza je urađena prema sledećim faktorima: ljudski resursi, prirodni i kulturni resursi, ekonomske aktivnosti, tehnička infrastruktura, kao i strateški razvojni planovi i propisi.

SWOT ANALIZA ZA PRIMORSKI REGION

	SNAGE	SLABOSTI
Ljudski resursi	Blizina obrazovnih institucija Raspoloživa radna snaga Obrazovna struktura stanovništva Mogućnost zaposlenja	Neusklađenost ponude i tražnje na tržištu radne snage Depopulacija u pojedinim opštinama Smanjen broj radnih mjesta van sezone Lokalno stanovništvo nezainteresovano za poljoprivredu
Prirodni i kulturni resursi	Mineralane sirovine – uglavnom nemetalične Atraktivnost područja za razvoj ljetnjeg turizma Veliki broj atraktivnih lokacija za razvoj turističkog smještaja Potencijali za razvoj morskog i slatkovodnog ribarstva (Skadarsko jezero) Bogato i očuvano kulturno-istorijsko nasleđe Velik broj zaštićenih područja prirode	Zagađivanje životne sredine usljed eksploatacije prirodnih resursa Neadekvatno planiranje i upravljanje prostorom (nedostatak integralnog pristupa) Nepostojanje vodoprivredne osnove Nizak stepen odgovornosti prema životnoj sredini Neadekvatno upravljanje zaštićenim područjima Nedjelotvoran rad inspekcija
Ekonomske aktivnosti	Razvijen turistički sektor Ulaganja u turizam i hotelijerstvo Povećani turistički kapaciteti Razvoj ribolova Razvoj malog i srednjeg preduzetništva Biznis inkubator u Baru Privredne zone (uglavnom servisno-skladišne i turističke namjene)	Nedovoljno razvijena privredna infrastruktura Nepovezanost turizma i poljoprivrede Nedovoljno razvijena turistička infrastruktura Sezonski turizam - dužina sezone
Tehnička infrastruktura	Luka Bar Mreža plovnih puteva i objekata Aerodrom u Tivtu Dobra putna povezanost sa opštinama primorskog i središnjeg regiona Relativno dobra el.energetska struktura u gradskom području Regionalni vodovod Postojanje reciklažnih dvorišta	Visoka frekvencija saobraćaja tokom ljetnje sezone i zagušenje saobraćaja Loša putna infrastruktura u pogledu seoskih puteva Nerazvijenost sistema za prečišćavanje otpadnih voda Slaba razvijenost el.energetske mreže u ruralnim područjima Neriješeno kvalitetno snabdijevanje vodom u nekim opštinama i ruralnim djelovima Nepostojanje sanitarnih deponija
Strateški i razvojni planovi, propisi	Postojanje DUP U toku je izrada i donošenje prostorno-urbanističkih planova lokalnih samouprava U toku je izrada strateških planova razvoja opština	Nepostojanje strateških planova razvoja Nedostatak prostorno urbanističkih planova Nepostojanje sektorskih strategija razvoja

	ŠANSE	PRIJETNJE
Ljudski resursi	Prekvalifikacija radne snage Obuke o EU programima Priliv radne snage iz okruženja Angažovanje kreativnih i stručnih kadrova	Nedostatak svijesti o potrebi obrazovanja i usavršavanje vještina Depopulacija u pojedinim primorskim opštinama
Prirodni i kulturni resursi	Biološka i pejzažna raznovrsnost More i obalno područje, atraktivne plaže i lokacije za razvoj nautičkog turizma Korišćenje obnovljivih izvora energije (sunce i vjetar)	Devastacija prostora kroz neplansku i nelegalnu gradnju Zagađenje mora Negativni uticaji klimatskih promjena, elementarne nepogode
Ekonomске aktivnosti	Novi vidovi turizma (nautički turizam) Privatno – javno partnerstvo Rastuća međunarodna tražnja za novim destinacijama Produženje turističke sezone	Smanjenje broja turista Razvoj masovnih turističkih projekata u susjednim državama Osjetljivost privredne aktivnosti vezane za jednu djelatnost (turizam)
Tehnička infrastruktura	Strateški položaj Luke Bar Izgradnja marina Jadransko-jonski koridor Izgradnja autoputa Bar-Boljare Priključenje ostalih opština na regionalni vodovod Izgradnja sanitarne regionalne deponije u Baru	Konkurencija drugih luka u Mediteranu Nepronalažnje investitora za ulaganja u infrastrukturu Nedostatak finansijskih sredstava za realizaciju infrastrukturnih projekata
Strateški planovi i strategije, propisi	Prekogranična saradnja EU fondovi	Moguće neusklađenosti između politika razvoja lokalnih samouprava i države Nesprovođenje strateških planova razvoja

SWOT ANALIZA ZA SREDIŠNJI REGION

	SNAGE	SLABOSTI
Ljudski resursi	Obrazovne institucije Obrazovna struktura stanovništva Pozitivna demografska kretanja Mogućnost zaposlenja	Nerazvijen sistem cjeloživotnog obrazovanja Rast nezaposlenosti usled neadekvatne upisne politike i stalnog migracionog kretanja u opštine središnjeg regiona Nedovoljna socijalna inkluzija
Prirodni i kulturni resursi	Mineralne sirovine – nemetalne Obnovljivi izvori energije (hidropotencijal, vjetar i sunce) Bogat biodiverzitet Međunarodno zaštićena područja prirode Bogato kulturno-istorijsko nasleđe	Nizak stepen svijesti o životnoj sredini Nedovoljna valorizacija kulturno - prirodne baštine Neadekvatna kontrola pritisaka i nedovoljno efikasno sprovođenje zakona Neracionalno korišćenje prirodnih resursa
Ekonomске aktivnosti	Razvijanje privredne infrastrukture Razvijeno preduzetništvo Veliki broj MSP Odlični uslovi za razvoj malog i srednjeg biznisa Biznis centri Privredne zone Potencijali za razvoj kulturnog i vjerskog turizma	Problemi u poslovanju velikih industrijskih preduzeća Nizak stepen ulaganja u istraživanje i razvoj Zaštita intelektualne svojine Značajan stepen neiskorišćenosti poljoprivrednog zemljišta Smanjena likvidnost preduzeća
Tehnička infrastruktura	Aerodrom u Podgorici Dobra saobraćajna povezanost sa ostalim djelovima Crne Gore Relativno dobra el.energetska	Kvalitet transportnih usluga Zastarjela željeznička infrastruktura Nedovoljna razvijenost el.energetske mreže u gradskim opštinama i ruralnim područjima

	infrastruktura u gradskom području Dobra infrastruktura za snabdijevanje vodom u gradskom području Razvijena telekomunikaciona mreža Postojanje sanitarne deponije i reciklažnog dvorišta	Neadekvatna infrastruktura za snabdijevanje vodom u gradskim opštinama i ruralnim područjima Nerazvijenost sistema za prečišćavanje otpadnih voda
Strateški i razvojni planovi, propisi	Višegodišnji investicioni plan Detaljni urbanistički planovi Napredak u pripremi projektne dokumentacije Relativno dobro razvijeni administrativni kapaciteti	Zastarjeli strateški planovi razvoja lokalne samouprave Nepostojanje geografskog informacionog sistema Ne postoji pouzdana baza statističkih podataka Neusklađenost dinamike razvoja Glavnog grada sa ostalim djelovima države
	ŠANSE	PRIJETNJE
Ljudski resursi	Ulaganje u doživotno obrazovanje Povećanje ponude radne snage različitih profesionalnih profila Obuke EU programa Obrazovanje osoba sa posebnim potrebama Angažovanje kreativnih i stručnih kadrova	Nedostatak svijesti o potrebi cjeloživotnog obrazovanja i usavršavanja vještina Odlazak mlade i visokokvalitetne radne snage u druge države Povećanje nezaposlenosti usled smanjenog obima poslovanja ili pritiska na tržište rada iz drugih opština
Prirodni i kulturni resursi	Unapređenje energetske efikasnosti u industriji; standardi za energetski efikasnu gradnju Obnovljivi izvori energije (sunce, vjetar) Primjena novih znanja i tehnologija Adekvatna valorizacija postojeće kulturno-istorijske baštine	Elementarne nepogode (poplave, suše, požari) Pritisci na poljoprivredno zemljište Svi oblici zagađenja životne sredine, posebno industrijsko zagađenje Višestruki pritisci na zaštićena područja
Ekonomske aktivnosti	Ulaganje u istraživanje i razvoj Primjena novih znanja i tehnologija E-trgovina Dalje unapređenje privredne infrastrukture Promovisanje Skadarskog jezera kao turističke destinacije Razvojenovih trendova u turizmu (seoski turizam, biciklizam, agroturizam...) Valorizacija hidropotencijala izgradnjom hidroeletrana na Morači i malih HE Valorizacija potencijala za razvoj poljoprivrede IT biznis inkubator	Nedostatak finansijskih sredstava Globalna i EU konkurencija Pad investicionih aktivnosti Pad tražnje za nekretninama
Tehnička infrastruktura	Potencijali za kombinovane načine saobraćaja Izgradnja autoputa Bar-Boljare Jadransko-jonski koridor Digitalizacija sredstava za masovnu komunikaciju	Visoka frekvencija saobraćaja tokom ljetnje sezone Nepronalažnje investitora za ulaganja u infrastrukturu Nedostatak finansijskih sredstava za finansiranje infrastrukturnih projekata
Strateški planovi i strategije, propisi	Prekogranična saradnja EU fondovi	Nesprovođenje donesenih strateških planova

SWOT ANALIZA ZA SJEVERNI REGION

	SNAGE	SLABOSTI
Ljudski resursi	Relativno dobre mogućnosti obrazovanja Obrazovno stanovništvo	Depopulacija Starenje stanovništva Visok odliv obrazovanih ljudi Dugoročna nezaposlenost Stukturna neusklađenost ponude i tražnje na tržištu radne snage
Prirodni i kulturni resursi	Veliko bogatstvo mineralnim sirovinama - metalne i nemetalne Energetski potencijal (vodotoci rijeka Morače, Lima, Čehotine Tare; biomasa - drveni otpad; rezerve mrkog uglja) Kvalitetni šumski resursi Raspoloživo poljoprivredno zemljište Biološka raznovrsnost, postojeća i potencijalna zaštićena područja Lokacije za razvoj ski turizma	Nedefinisanost mineralnog resursa planskim dokumentima Odsustvo djelotvornih mehanizama za održivo upravljanje prirodnim resursima Neadekvatno upravljanje šumama Usitnjenost i neobrađenost poljoprivrednih površina
Ekonomске aktivnosti	Potencijali za razvoj industrije Potencijali za razvoj ruralnog turizma Strateški razvoj turizma Potencijal za razvoj šumarstva i drvoprerade Industrija zasnovana na poljoprivredi Razvoj preduzetništva Biznis centri Privredne zone (uglavnom industrijske)	Nemogućnost realizacije II faze koncesija – eksploatacije do donošenja prostornih planova Nerazvijena privredna infrastruktura Komplikovane administrativne procedure Nizak stepen obrade proizvoda i izvoz sirovina Neorganizovan otkup poljoprivrednih proizvoda
Tehnička infrastruktura	Relativno dobra mreža regionalnih i magistralnih puteva Relativno dobra el.energetska infrastruktura u gradskom području. Dobra infrastruktura za snadbijevanje vodom u gradskim područjima Razvijena telekomunikaciona mreža	Putna i željeznička infrastruktura Loš kvalitet lokalnih puteva na ruralnim područjima i slaba povezanost seoskih područja sa centrima opštima Nedovoljno razvijen sektor informacionih tehnologija Nedovoljno razvijena sekundarna el.energetska infrastruktura pojedinih opština (Rožaje, Šavnik, Plav, Žabljak, Andrijevića) i prigradskih naselja Nepostojanje sistema za prečišćavanje otpadnih voda Nepostojanje sanitarnih deponija
Strateški i razvojni planovi, propisi	U toku je donošenje prostorno urbanističkih planova lokalnih samouprava U toku je izrada strateških planova razvoja	Nepostojanje prostorno urbanističkih planova Nepostojanje sektorskih strategija razvoja Nepostojanje planova razvoja komunalnih poslova Nepostojanje lokalnih planova zaštite životne sredine Nepostojanje baza podataka lokalne samouprave Nedostatak finansijskih sredstava
	ŠANSE	PRIJETNJE
Ljudski resursi	Ulaganje u doživotno obrazovanje Otvoravanje novih obrazovnih institucija i programa	Nizak prirodni priraštaj stanovništva Dalja depopulacija stanovništva Nezainteresovanost za pojedina obrazovna

	<p>Obuke o EU programima</p> <p>Angažovanje nedostajuće radne snage iz okruženja</p> <p>Angažovanje kreativnih i stručnih kadrova</p>	<p>zanimanja</p> <p>Slabi kapaciteti za pripremu EU projekata</p>
Prirodni i kulturni resursi	<p>Prepoznavanje mineralnih resursa prostornim planovima opština</p> <p>Valorizacija bogate prirodne baštine</p> <p>Korišćenje razvojnih potencijala ruralnih područja</p> <p>EU fondovi i ostali potencijalni izvori finansiranja</p> <p>Korišćenje obnovljivih izvora energije (voda, biomasa i sl)</p> <p>Unapređenje upravljanja šumama, uz veći stepen uključenosti lokalnih Samouprava</p>	<p>Zastarjele tehnologije (Pljevlja); visoke emisije CO2</p> <p>Neprepoznavanje mineralnog resursa planskim dokumentima i mogućnost nelegalne eksploatacije</p> <p>Nelegalna gradnja koja ugrožava prirodne i druge vrijednosti</p> <p>Neplanska sječa šuma</p> <p>Nedostatak finansijskih sredstava</p> <p>Elementarne nepogode</p>
Ekonomske aktivnosti	<p>Jačanje proizvodnog sektora</p> <p>Razvoj novih trendova u turizmu (biciklizam, lovni turizam, splavarenje i sl.)</p> <p>Rastuća međunarodna tražnja za ruralnim turizmom</p> <p>Fondovi i aktivnosti Vlade CG i EU za razvoj privrede i poboljšanje poslovnog okruženja</p> <p>Razvoj organske poljoprivrede</p> <p>Razvoj informacione tehnologije</p> <p>Transfer znanja i tehnologija</p> <p>Jačanje i razvoj sektora MSP</p>	<p>Globalna i EU konkurencija u svim područjima privredne djelatnosti</p> <p>Nemogućnost privlačenja sredstava za razvoj obnovljivih izvora energije</p>
Tehnička infrastruktura	<p>Izgradnja autoputa Bar-Boljare</p> <p>Privatno-javno partnerstvo</p>	<p>Nepronalažnje investitora za ulaganja u infrastrukturu</p> <p>Nedostatak finansijskih sredstava za realizaciju infrastrukturnih projekata</p>
Strateški planovi i strategije, propisi	<p>Mogućnost prekogranične saradnje (IPA programi)</p> <p>Decentralizacija upravljanja razvojem</p>	<p>Neusklađenost politika razvoja lokalne samouprave i države</p> <p>Nepovoljni izvori eksternog finansiranja</p> <p>Usporen proces decentralizacije</p> <p>Nesprovođenje donesenih strateških planova</p>

5. SMJERNICE I PREPORUKE

Analiza resursa kojim raspolaže Crna Gora potvrđuje da je zemlja bogata raznovrsnim resursima koji su, iako neravnomjerno raspoređeni, dovoljni za diversifikovan i ravnomjieran razvoj regiona. Geostrateški položaj zemlje u Mediteranu, povoljni klimatski uslovi, te relativno mali prostor koji obuhvata, omogućavaju Crnoj Gori da u svakom trenutku ima raznovrsnu ponudu, kako za domaće stanovništvo, tako i za strane posjetioce koji dođu privučeni atrakcijom njenih turističkih resursa. Bez obzira na prethodno, Crna Gora nije ravnomjerno razvijena, a najznačajniji resursi su neiskorišteni, ili se ne koriste u dovoljnoj mjeri.

Prelazak sa planske na tržišnu ekonomiju značio je veliki lom u strukturi privrede: veliki industrijski giganti su propali, a sektor malih i srednjih preduzeća, iako dinamičan, nije u potpunosti ispunio nastalu prazninu. Sem toga, ratno okruženje i sankcije, uticale su na odlaganje privrednog razvoja, ali i prekid u smislu tehnološkog unapređenja postojećih proizvodnih kapaciteta. Ovaj period u velikoj mjeri odrazio se i na poslovnu kulturu, ali i na sistem vrijednosti mladih ljudi koji su stasavali u Crnoj Gori.

Sa nezavisnošću, otvorena ekonomija našla se na udaru interesovanja investitora koji su bili spremni da ulažu u Crnu Goru dijelom zbog povoljnog poslovnog ambijenta (prije svega nacionalnog tretmana stranih investitora i niskih poreskih stopa), ali najviše zbog stabilne političke i makroekonomske situacije. U uslovima koji su bili, država, pa onda i investitori, prvo su se fokusirali na resurse koji su najbrže mogli da donesu prihod i profit. Zahvaljujući povoljnoj klimi i jadranskoj obali, u procesu privatizacije najprije su ponuđeni turistički resursi – hoteli i odmarališta koji su ranije bili u državnom vlasništvu. Uz manja ili veća ulaganja, i rijetke greenfield investicije, izgrađeni su smještajni kapaciteti koji tek posljednjih godina doživljavaju da budu nedovoljni. Interesovanje za Crnu Goru, raspoloživa finansijska sredstva i restitucija, ubrzali su razvoj na tržištu nekretnina, koji se dijelom pretvorio u svoju suprotnost, ugrožavajući prostorne resurse Crne Gore neplanskom gradnjom. Podgorica je kao Glavni grad postala središte zbivanja, što je uticalo na značajne investicije, renoviranje i izgradnju novih hotela, kao i razvoj Podgorice kao administrativnog, obrazovnog i kulturnog centra. To je uticalo na razvoj građevinarstva, prodaju nekretnina i u krajnjem privuklo stanovništvo drugih regiona (sjevernog i primorskog) da svoj život i rad nastave u Podgorici.

Za to vrijeme, u sjevernom regionu nije se dešavalo mnogo toga. Godine izolacije i sankcija, iscrpjele su finansijske rezerve (ako ih je do tada i bilo) pa se nije ulagalo značajno u saobraćajnu i bilo koju drugu infrastrukturu, što je sjeverni region činilo manje privlačnim za život, a lokalnu proizvodnju manje konkurentnom. Sa finansijskom krizom, mogućnosti oživljavanja privrede na sjeveru su dodatno ograničene. Dugogodišnja praksa spajanja «kraja sa krajem» ostavila je trajne posljedice u mentalnom sklopu ljudi koje se osjećaju npr. u neprimjerenoj nelegalnoj sječi šuma, ili izvozu najkvalitetnijeg drveta kao sirovine, ili u neadekvatnom branju ljekovitog bilja i šumskih plodova, uništavanjem zasada kao da nam sljedeće godine neće trebati. Ipak, rijetki ali vrijedni primjeri pametnog razvoja prerađivačkih kapaciteta i poljoprivredne proizvodnje služe kao dobar model za razvoj ovog regiona.

Ono što je sigurno jasno je da razvoj Crne Gore u buduću neće moći da bude planiran «na parče», dio po dio, region po region. Neohodan je sveobuhvatan, integralni pristup planiranju upotrebe resursa koji su na raspolaganju, uz jake sankcije ukoliko se ti resursi neadekvatno troše ili možda uništavaju.

Smjernice za dalji razvoj bi mogle da obuhvate:

- **izgradnju saobraćajne, tehničke, komunalne i druge infrastrukture** koja će da uveže prostor Crne Gore međusobno (sjever sa primorjem, preko središnjeg regiona, ne kroz gradove već preko obilaznica), i sa zemljama u regionu. Crna Gora ima potencijal da ostvaruje prihode od tranzita, a za to je neophodno da bude uvezana saobraćajnom infrastrukturom.
- **razvoj elitnog turizma** koji će, pored kvalitetnog smještaja, pratiti adekvatna vanpansionska ponuda tokom cijele godine, i integralni crnogorski turistički proizvod koji će turistima primorskog regiona učiniti dostupnim prirodne atrakcije sjevernog, kao i kulturno-istorijsko nasljeđe središnjeg regiona.

- **razvoj poljoprivrede, prije svega kroz proizvodnju zdrave hrane**, koja će se naći prevashodno na trpezi turista koji borave u Crnoj Gori. Sadašnja poljoprivredna proizvodnja nerijetko ne može da garantuje stabilnost kvaliteta i količine potrebne hrane turističkoj industriji primorskog regiona, pa je rješenje u: *brendiranju jedinstvenih poljoprivrednih proizvoda* (maslinovo ulje, lisnati kolašinski i pljevaljski sir i sl) i *udruživanju poljoprivrednih proizvođača i sitnih gazdinstava*, radi kupovine i upravljanja zajedničkom mehanizacijom, rashladnih uređaja, i radi profesionalizacije marketinga i prodaje.
- **razvoj šumarstva i drvoprerade**, mora biti praćen usvajanjem novih nivoa finalizacije proizvodnje.
- s obzirom na raspoložive resurse i važnost **energetike** za nezavisnost jedne privrede, od potrošača čija je trećina potreba zadovoljavana uvozom, Crna Gora može postati izvoznik električne energije, što pojačava njenu stratešku poziciju u odnosu na Evropsku uniju.
- **povezivanje sektora obrazovanja sa privredom**, radi stvaranja potrebnog kadra, ali i radi pokretanja inovativnih procesa.
- **razvoj MSP sektora**, kao vodećeg oslonca budućeg razvoja crnogorske privrede.

Imajući u vidu raspoložive resurse, predloženu specijalizaciju i ograničenja za njeno ostvarenje, slijedi pregled preporuka za valorizaciju resursa prepoznatih po regionima.

Za valorizaciju raspoloživih resursa primorskog regiona, potrebno je:

- ✓ obezbijediti prostorno plansku dokumentaciju i poboljšati efikasnost administracije,
- ✓ riješiti problem nedostatka kvalitetne radne snage, dok u isto vrijeme viškovi radne snage u javnim službama predstavljaju ograničenje u razvoju;
- ✓ maksimalno pojednostaviti proces zapošljavanja stranaca, kako razvojni projekti ne bi patili zbog nedostatka radne snage u Crnoj Gori.
- ✓ razvoj zdravstvenog i wellness turizma u okviru programa "Sunčana obala zdravlja". Predviđene lokacije za razvoj ovog vida turizma su Igalo, Prčanj, Petrovac sa perspektivom razvoja ovih vidova turizma u oblasti Solila (ukoliko je ovo u skladu sa strogim režimima zaštite) i Ulcinj.
- ✓ stvaranje novih turističkih zona kroz pretvaranje vojnih kompleksa i industrijskih zona u turističke zone. Posebna pažnja usmjerena je na pretvaranje bivših vojnih i industrijskih kapaciteta, kao i devastiranih oblasti u marine, čime se podstiče razvoj nautičkog turizma
- ✓ razvoj urbanih cjelina vezati za oživljavanje zaleđa i seoskog turizma,
- ✓ dalje razvijati infrastrukturu biznis zona kako bi iste poslužile za koncentraciju visokospecijalizovane i neškodljive industrije.
- ✓ formiranje flote velikih i jakih kočarskih brodova koji će biti sposobni da eksploatišu resurse na kontinentalnoj padini na dubinama 300-600 metara.
- ✓ definisanje ribarskih luka, njihov razvoj, izgradnja kapaciteta za remont ribarskih brodova, izgradnja modernih centara za otkup ribe na više mjesta na obali.

Za valorizaciju resursa središnjeg regiona, potrebno je:

- ✓ obezbijediti plansku dokumentaciju, kako ne bi predstavljala prepreku za razvoj i investicije,
- ✓ pojednostaviti administrativne procedure i umanjiti opterećenja za poslovanje MSP, pogotovo na lokacijama koje su predviđene za razvoj biznis zona,
- ✓ razvojem preduzetničke infrastrukture (prije svega inkubatora i naučno tehnološkog parka), približiti privredu i naučne institucije,
- ✓ s obzirom na raspoložive tehničke kvalifikacije i znanja, razmotriti mogućnosti oživljavanja fabričkih hala (npr. Oboda), i tražiti strateške investitore koji bi obnovili proizvodnju ili izvršili prenamjenu objekata,
- ✓ promovisati investicione prilike i privući kapital bilo domaćih ili stranih investitora u izgradnju hotelskih kapaciteta, prije svega u Podgorici i na Cetinju;

- ✓ investirati u obnavljanje i zaštitu kulturno-istorijskog nasljeđa, pretvaranje starih fortifikacija u objekte mješovitog karaktera, koji bi, pored istorijskog nasljeđa, nudili usluge smještaja, organizovanja konferencija, ugostiteljstva i sl,
- ✓ razvoj slatkovodnog ribarstva kao dopunske ponude sadašnjoj turističkoj ponudi (npr. u vidu sportskog ribolova), sa značajnijim potencijalom za ulov, preradu i prodaju ribe iz Skadarskog jezera. Status Nacionalnog parka Skadarskog jezera zahtijeva kontrolisani izlov ribe, uz potrebu za adekvatnom koordinacijom sa albanskom stranom zaštite Jezera.

Za valorizaciju resursa sjevernog regiona, potrebno je:

- ✓ obezbijediti potrebnu plansku dokumentaciju,
- ✓ ojačati međuopštinsku saradnju i planirati zajedničke, regionalne projekte u funkciji podrške MSP sektora i preduzetništva,
- ✓ investirati u razvoj saobraćajne, tehničke i komunalne infrastrukture, što će ovaj region učiniti atraktivnijim za ostanak lokalnog stanovništva, i omogućiti da proizvodi sjevernog regiona budu konkurentniji na tržištu,
- ✓ strogo sankcionisati ilegalnu sječu šume, kao i izvoz sirove drvne građe,
- ✓ povezati privredu sa obrazovnim institucijama kako bi se razvili novi proizvodi ili poboljšala efikasnost sadašnje proizvodnje, pogotovo u sektoru drvoprerade i poljoprivredne proizvodnje,
- ✓ obučavati kadar potreban za rad u sektoru turizma,
- ✓ promovisati potencijale za razvoj turizma, kako bi se privukli investitori koji će ulagati u izgradnju smještajnih kapaciteta, u skladu sa pravilima koji će osigurati očuvanje životne sredine,
- ✓ promovisati investicione mogućnosti za razvoj sektora energetike i valorizaciju rezervi laporca i opekarske gline u Pljevljima.
- ✓ promovisanje rudarske djelatnosti na području sjevernih opština koje su bogate mineralnim sirovinama u skladu sa raspoloživim sirovinama, ali uz strogu primjenu propisa iz oblasti zaštite životne sredine
- ✓ razvoj sektora energetike kroz obnovljive izvore energije: iskorišćavanje hidropotencijala (rijeka Morače, Lima, Ibra, Čehorine, Pive, Komarnice i njihovih pritoka pritoka) i biomase (prvenstveno drveni otpad sa kojim se najčešće ne upravlja na adekvatan način)

6. MAPA RESURSA

Na osnovu prikupljenih podataka, identifikovanih mogućnosti, ograničenja i slabosti, pripremljena je e-mapa značajnih resursa, prema razvojnim zonama, u skladu sa Prostornim planom Crne Gore do 2020. i najvažnijim sektorima. Takođe, mapa sadrži i pregled najvažnijih barijera koje ograničavaju korišćenje identifikovanih resursa i potencijala. Prilikom izrade mape korištena je Google maps u koju su unešene administrativne granice crnogorskih opština i razvojnih zona definisanih Prostornim planom. Mapa služi za vizuelizaciju postojećih resursa i pratećih sadržaja.

Pored toga, za e-mapu je urađen sistem koji omogućava izmjene i dodavanje novih objekata i kategorija na samoj mapi. Sistem se sastoji iz dva dijela:

1. Administrativni dio

Ovaj dio sistema sadrži alate za:

- uređivanje kategorija - kategorija je definisana nazivom (npr. "škole")
- uređivanje objekata - objekti se postavljaju vizuelno na mapu i definisani su nazivom i opisom

2. Pregled mape

Ovaj dio sistema se sastoji iz jedne interaktivne web stranice čiji glavni dio predstavlja google mapa. Sa strane se nalaze filtri za prikazivanje samo određenih objekata na mapi. Filtriranje podataka se može vršiti po:

- izboru regiona (Primorski, Središnji, Sjeverni)
- izboru razvojnih zona prema Prostornom planu Crne Gore
- izboru određenih opština (Podgorica, Danilovgrad, Nikšić..)
- izboru određenih kategorija (škole, luke, mineralne sirovine..)

Nakon filtriranja, pronađeni objekti se ističu na mapi u vidu markera. Da bi saznali nešto više o pronađenom objektu potrebno je kliknuti na željeni marker, nakon čega će se pojaviti prozor sa kratkom informacijom, dok je za detaljnije informacije potrebno odabrati opciju "saznaj više".

Mapi se može pristupiti preko linka <http://maparesursa.herokuapp.com/>

Pristup mapi je zaštićen i moguć je samo uz dozvolu administratora. Da bi neko pristupio mapi resursa potrebno je da se prethodno registruje na način što će odabirom opcije „registruj se“ i prijavom podataka poslati zahtijev administratoru za odobravanje registracije. Nakon što administrator odobri zahtjev, mapi se pristupa preko prijavljenog mejla i lozinke.

7. PRILOZI

Prilog 1: Pregled raspoloživih mineralnih sirovina po regionima, izvor PPCG

Primorski region

Herceg Novi

RESURSI/ POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Tehničko-građevinski kamen	Lokacija: Podi Postoje koncesije za lokacije: Podi i Đurići. Kamen se eksploatiše u dovoljnoj mjeri.	- Navedeni resurs nije prepoznat kao razvojni, jer je strateško opredjeljenje opštine razvoj turizma. - Eksploatacija kamena može dovesti do devastacije prostora i oštećenja putne infrastrukture.
Arhitektonsko-građevinski kamen (ukrasni kamen)	Lokacije: Kamenari i Đurići - procijenjene rezerve su na preko 6 miliona m ³	

Kotor

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Tehničko-građevinski kamen	Lokacije: Platac, Lješevići – Gajevi Postoje koncesije za navedene lokacije Prepoznate su rezerve tehničko-građevinskog kamena u Nalježićima	-Ugrožava se životna sredina - Loš uticaj na saobračajnu infrastrukturu uslijed velikog tereta vozila koja odvoze kamen.
Šljunak i pijesak	Lokacije: Dragaljsko polje glaciofluvijalnog porijekla, Nalježići porijeklo iz drobina – sipara Nema koncesija za šljunak i pijesak. Za lokaciju Nalježići postoje koncesije za tehničko-građevinski kamen	
Arhitektonsko-građevinski kamen (ukrasni kamen)	Lokacija: Ljuštica (Lješevići i Vranovići) sa proračunatim rezervama od 400.000 m ³ i perspektivno procijenjenim od 1,7 miliona m ³	

Tivat

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Arhitektonsko-građevinski kamen (ukrasni kamen)	Lokacije: Gornja lastva 714.000 m ³ (bokita); Nema koncesija	Zbog zaštite ovog područja kao parka prirode i značajnog lokaliteta razvoja turističke privrede Tivta, ležišta ukrasnog kamena se ne smiju eksploatisati.
Tehničko-građevinski kamen	Lokacije: Velja Špilja, Oblatno Ugašena je koncesija, jer se razvija turistički kompleks na ovoj lokaciji	Eksploatacija kamena nije prepoznata kao razvojni resurs iz razloga što su svi resursi usmjereni na razvoj turizma.
Rožnaci	Lokacije: Do sada su istraživani rožnaci u lokalitetu Vrdola (Vrmac iznad Tivta). U ovom ležištu su na nivou C1 kategorije rezerve od 1.210.000 t. Nema koncesija	
Opekarske gline	Pojave alumvijnalnog porijekla u okolini Tivta. Step en istraženosti je mali. Nema koncesija	

Budva

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Tehničko-građevinski	Lokacija: Brajići	- Ugrožava se životna sredina

Mapa resursa Crne Gore

kamen	Postoji koncesija	- Loš uticaj na saobraćajnu infrastrukturu uslijed velikog tereta vozila koja odvoze kamen.
Bentonit	Lokacija: Paštrovačka gora – povremeno se eksploatiše	

Bar

RESURSI/ POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Arhitektonsko-građevinski kamen (ukrasni kamen)	Lokacija: Crmnica sa rezervama B+C kategorije od 460.000 m ³ i perspektivnim rezervama od oko 790.000 m ³ . Nema koncesija za pomenutu lokaciju U godišnjem planu koncesija za 2011.godinu izdata je koncesija za lokaciju Dubovica	
Tehničko-građevinski kamen	Lokacije: Volujica, Goran, Velji zabio, Možura – Orlovo, Haj-Nehaj Postoje koncesije za sve navedene lokacije. Pored navedenih u godišnjem planu koncesija za 2011. godinu koncesije postoje još i za lokacije Kalac i Todorov krš, dok je u proceduri lokacija Velja Gorana	
Bentonit	Lokacije: Utvrđene rezerve u ležištu Bijelo Polje A+B+C1 su 1,7 miliona tona, dok u susjednom ležištu Bijele šume procijenjene su perspektivne rezerve na 1,4 miliona tona Postoje koncesije za sve navedene lokacije.	
Dolomiti	Lokacija: Virpazar Nema koncesija U proceduri za dobijanje koncesija je lokacija Brijege	

Ulcinj

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Arhitektonsko-građevinski kamen (ukrasni kamen)	Lokacije: Krute je sa rezervama A+B+C1 oko 1.000.000 m ³ , a procijenjene rezerve su preko 5.000.000 m ³ . Nema koncesija	
Tehničko-građevinski kamen	Lokacije: Borik II, Darza, Ristova punta Postoje koncesije za sve navedene lokacije.	
Cementni laporac	Lokacije: Donja Klezna kod Ulcinja sa procijenjenim rezervama oko 20 miliona tona Nema koncesija	
Kvarcni pijesak	Lokacije: Kvarcni pijesak se javlja samo u okolini Ulcinja u ležištima: Zoganje, Škarit i Zekova šuma. Perspektivne rezerve C2 kategorije u ležištima su: Zoganje 3.600.000 t; Škarit 2.140.000 t; Zekova šuma 1.396.000 t; Ukupno: 7.136.000 t. Nema koncesija	
Morska so	Morska so (60% hlora i 40% natrijuma) se dobija iz morske vode samo u Solani „Bajo Sekulić” -Ulcinj	

Središnji region

Podgorica

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Šljunak i pijesak	Lokacije: Zetska ravnica glaciofluvijalnog porijekla, korito rijeke Morače alumvijalnog porijekla	

Mapa resursa Crne Gore

	Nema koncesija	
Tehničko- građevinski kamen	Koncesije postoje za lokaciju Potoci (Bioče)	
Dolomiti	Lokacija: Vranjina Nema koncesija	
Treset	Lokacija: Skadarsko jezero u Podhumskom zalivu. Rezerve treseta od 3 miliona i polutreseta oko 8 miliona tona. Nema koncesija	

Danilovgrad

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Arhitektonsko-građevinski kamen (ukrasni kamen)	Lokacije: Bjelopavlići: Maljat, Klikovače, Visočica, Jovanovići, Kriva ploča, Suk, Vinići i Radujev krš, sa geološkim rezervama oko 1,5 miliona m ³ Koncesije postoje za lokacije: Maljat, Visočica i Radujev Krš	-Izvoz komercijalnog bloka treba minimizirati, a obezbijediti finalizaciju proizvoda - Iako se radi o niskom intezitetu uticaja na životnu sredinu, korišćenje nemetala podrazumijeva dobru tehnološku organizaciju i postupke
Cementni laporac	Lokacija: Gradine (Bjelopavlići) rezerve oko 30 miliona tona	
Šljunak i pijesak	Lokacija: Bjelopavlička ravnica glaciolimničkog porijekla Nema koncesija	
Opekarske gline	Lokacija: Spuž - alumvijalnog porijekla Nema koncesija	
Tehničko građevinski kamen	Lokacija: Visočica kod Spuža- procijenjene eksploatacione rezerve 7.000.000t Nema koncesija	

Cetinje

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Bijeli boksiti	Lokacija: Javljaju se u predjelima visokog krša sa stanjem iz 1988.godine sa bilansnim rezervama od 250.000 t, vanbilansnim oko 1,4 miliona tona i perspektivnim rezervama oko 2,9 miliona tona. Eksploatacija (koncesija) rude bijelog boksita data je za ležišta "Ravna aluga", "Trebovinski pod" i "Poljane".	
Arhitektonsko-građevinski kamen (ukrasni kamen)	Koncesija postoji za lokaciju Brankov krš (Čevo)	

Nikšić

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Crveni boksiti	Lokacija: Župa Nikšićka. Dosadašnjim istraživanjima su utvrđene rezerve crvenih boksita: u 14 ležišta kategorije A+B+C1 37.537.000 t; iz 3 ležišta kategorije B+C1 3.156.000 t; u 9 ležišta C1 kategorije 6.591.000 t i 26 ležišta kategorije C2+D1 48.960.000 t. (Ukupno: 96.244.000 t). Postoji koncesija	
Arhitektonsko-građevinski kamen (ukrasni kamen)	Lokacija: Lipova ravan sa geološkim rezervama oko 2 miliona m ³ , a procijenjene na preko 5 miliona m ³ Koncesije postoje za lokacije: Ubla, Jargič i Tijesna Vala u području Lipove ravni	
Tehničko-građevinski kamen	Lokacija: Midova kosa – Budoš Koncesija postoji za lokaciju Midova kosa. Nove	

	lokacije za koje postoje koncesije su: Grabova kosa i Stubica	
Dolomiti	Lokacije: Šume i Bršno Nema koncesija	
Šljunak i pijesak	Lokacija: Grahovsko polje - glaciofluvijalnog porijekla Nema koncesija	

Sjeverni region

Mojkovac

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Tehničko-građevinski kamen	Lokacija: Štitarica Postoji koncesija. Aktivan je kamenolom. Eksploataciju i preradu tehničkog građevinskog kamena na ležištu "Štitarica – Okruglički krš" obavlja Javno preduzeće "Crnogoraput" – Podgorica	Eksploatiše se neplanski. Devastira se priobalni dio Tare na pogrešnim mjestima, što dovodi do potrebe da se rade obaloutvrde.
Olovo i cink	Lokacija: Brskovo-Bjelasica Postoji koncesija	
Šljunak i pijesak –	Lokacije: Nalazište u gornjem toku rijeke Tare. Raspoložive rezerve procijenjene na 120.000m ³ Gornja Polja - perspektivne rezerve šljunka i pijeska procijenjene su na oko 130 – 150.000 m ³ raspoloživih za eksploataciju svake godine. Donja Polja - perspektivne rezerve šljunka i pijeska procijenjene su na oko 100.000 m ³ raspoloživih godišnje. Gojakovići - procijenjene perspektivne rezerve šljunka i pijeska procijenjene su na oko 160.000 m ³ raspoloživih za godišnju proizvodnju.	- Neplanska eksploatacija i privatna upotreba - Nedostatak zakonske regulative, nadzora i kontrole omogućili su slobodan izbor lokacija i načina eksploatacije

Kolašin

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Arhitektonsko-građevinski kamen (ukrasni kamen)	Lokacije: U okolini Kolašina (Gradina i Skrbuša) sa geološkim rezervama preko 2 miliona m ³ Postoje koncesije za sve navedene lokacije.	Dio resursa uzima lokalno stanovništvo i prodaje (bespravno), ne postoji proizvodnja.
Opekarske gline	Pojave u okolini Kolašina - alumvijalnog porijekla Nema koncesija Fabrika je postojala koja je proizvodila opeke. U Donjem Lipovu postoji nalazište gline koje se ne eksploatiše.	

Bijelo Polje

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Bigar	Lokacija: Gornja lijeska (zapadno od Tomaševa) sa rezervama 94.000 m ³ stijenske mase, a perspektivne rezerve su procijenjene na 150.000 m ³ Nema koncesija	
Opekarske gline	Alumvijalnog porijekla Nema koncesija Postojala je fabrika koja je peradrživala glinu, ali je zatvorena	

Berane

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Ugalj, mrki ugalj	Lokacije: Ležišta mrkog uglja su otkrivena i sa utvrđenim rezervama samo u dolini rijeke Lima i to u	Investitor ne ulaže u proizvodni proces.

	<p>Beranskom i Poličkom basenu.</p> <ul style="list-style-type: none"> • U Beranskom basenu, oligomiocenske starosti, postoje ležišta - reviri: Budimlje, Petnjik, Zagorje i Berane. • Iz ležišta Budimlja je iskopano - izeksploatisano 1.620.000 tona uglja. • Ležište Petnik krajem 1992. godine je bilo sa rezervama A+B+C1 kategorije od 16,7 miliona tona, ali je od 1981. do 1997. godine iz ovog ležišta otkopano 918.888 tona uglja. • Ležište Zagorje je sa rezervama C1 kategorije u iznosu od 3.338.000 t. • Ležište Berane je većim dijelom ispod grada, rijeke Lima i aerodroma, zbog čega su njegove rezerve od 103 miliona tona svrstane u perspektivne rezerve C1 i C2 kategorije. • Polički basen neogene starosti je sa rezervama B+C1 kategorije sa stanjem 1975. godine od 22.546.000t od kojih su bilansne klase 11.789.000t. Ukupne rezerve mrkog uglja u dolini Lima (okoline Berana) B+C1 kategorije su oko 30 miliona tona, a perspektivne preko 100 miliona tona. <p>Postoji koncesija Rudnik je privatizovan (grčka kompanija Balkan energy). Ne radi.</p>	
Šljunak i pijesak	Lokacija: korito rijeke Lima alumvijalnog porijekla	<ul style="list-style-type: none"> - Neekonomično vađenje šljunka. Došlo je do pomjeranja toka rijeke Lim, zbog kojeg nastaju problemi sa poplavama. - Nedostatak kontrole nad koncesionarima
Opekarske gline	<p>Lokacija: U ležištu Jasikovca rezerve B+C1 su 1,3 a perspektivne 2,1 milion tona.</p> <p>Nema koncesija</p> <p>Nekadašnja ciglana je privatizovana, promijenjena joj je namjena, a objekat je srušen</p>	
Tehničko-građevinski kamen	<p>Lokacija: „Gradinsko polje“ (kamenolom) –</p> <p>Postoji koncesija</p>	

Andrijevisa

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Arhitektonsko-građevinski kamen (ukrasni kamen)	<p>Procijenjene rezerve krečnjaka, breča, mermera i vulkanita su preko 2 miliona m³</p> <p>U godišnjem planu koncesija za 2011. godinu je lokacija Žoljevica</p>	
Šljunak i pijesak	<p>Lokacija: rijeka Lim sa pritokama</p> <p>Koncesija postoji samo za Trepču</p>	<p>Koncesionari nemaju projekte ili nisu dobri</p> <ul style="list-style-type: none"> - Koncesionari ne poštuju zakon - Opština nema ingerencija na ovom planu i nije u mogućnosti da vrši kontrolu. - Dolazi do poplava usled devastacije riječnih korita.

Plav

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Nisu prepoznati		

Plužine

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Šljunak i pijesak	Pijesak i šljunak glacijalnog porijekla se eksploatiše na više lokaliteta pored puteva na karstnoj površi teritorije opštine. Nema koncesija	

Šavnik

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Bigar	Lokacija: Poznata ležišta su Tavani i Zukva. U ležištu Tavani, koje se nalazi u ataru sela Podmalinsko na lijevoj strani rijeke Bukovice, dokazane su rezerve od 275.000 m ³ stijenske mase, odnosno 116.000 m ³ blokova. Sa desne strane Bukovice, u blizini manastira "Podmalinsko" nalazi se ležište Zukva koje je praktično otkopano. Nema koncesija	
Bentonit	Lokacije: Donja Bukovica rezerve oko 730.000 t, a u susjednom lokalitetu Njive su procijenjene rezerve oko 25.000t. Nema koncesija	
Šljunak i pijesak	Lokacija: Šljunak i pijesak glacijalnog porijekla. Lokaliteti na karstnoj površi teritorije opštine Šavnik, uglavnom pored puteva. Nema koncesija	

Žabljak

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Šljunak i pijesak	Glacijalnog porijekla Koncesija postoji za lokaciju Ražano polje. Potencijalne geološke rezerve iznose 120.000 m ³	

Pljevlja

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Ugalj, mikrolignit	Lokacije: Mikrolignit je utvrđen u „neogenim ugljunosnim basenima" terena sliva rijeke Čehotine i to u: Potrljici (sa Kalušićima, Komini, Radosavcima, Grevu i Rabitljem), Borovici (sa Ljuće-Šumanima); Maočkom, Mataruškom, Otilovićkom, Bakrenjačkom i Glisničkom basenu. Dosadašnjim istraživanjima u neogenim ugljunosnim basenima doline Čehotine su utvrđene rezerve mikrolignita: u tri ležišta kategorije A+B+C1 80.976 x 10 ³ t; u tri ležišta kategorije B+C1 123.640 x 10 ³ t i u pet ležišta kategorije C1 27.928 x 10 ³ t (Ukupno 232.544 x 10 ³ t). Postoje koncesije	Postojeći vodotok Čehotine je, zbog svoje dispozicije, u nepovoljnom položaju u odnosu na širenje površinskog kopa "Potrljica", a pogotovo u pogledu eksploatacije uglja na lokalitetu "Cementara", te je zbog toga, na dijelu ispod akumulacije "Durutovići", izmješten i tunelom sproveden kroz Veliku Pliješe nizvodno od lokacije stare Cementare. -Proširenje zone otkopa na prostor Cementare prema gradu, sa aspekta razvoja grada ima niz nedostataka: na duži vremenski period stavlja se van upotrebe za gradske funkcije površine vrlo bliske gradu, infrastrukturno opremljene i povezane, saobraćajno lako dostupne i povoljne za privredne aktivnosti, a zagađivanje vazduha ugljenom prašinom se primiče gradskom

		području i stambenim i školskim zonama naročito.
Arhitektonsko-građevinski kamen (ukrasni kamen)	Lokacija: Miljakovići Dato nekoliko koncesija - aktivno je nekoliko kamenoloma	
Tehničko-građevinski kamen	Lokacija: Bušenje	
Cementni laporac	Lokacije: okolina Pljevalja (Potrlica, Kalušići, Rabbitlje, Grevo i Radosavac) rezerve 93 miliona tona. U ostalim ležištima doline Čehotine ukupno procijenjene rezerve su na 28,3 miliona tona. Nema koncesija Planira se izgradnja fabrike cementa (određena je lokacija u blizini nalazišta). Čeka se investitor za izgradnju. Ministarstvo je objavljivalo tender za dobijanje koncesija za korišćenje laporca nekoliko puta. Predviđeno je da laporac koristi onaj ko bude gradio cementaru.	Postoji problem željezničke pruge- u toku je sanacija na dvije dionice- radi se Studija izvodljivosti (Ministarstvo pomorstva i saobraćaja) za povezivanje Pljevalja sa prugom Bar-Beograd, što bi omogućilo jeftiniji transport svih mineralnih sirovina. Za ovu industrijsku proizvodnju postoji dobra sirovinna baza, a nova cementara zahtijeva novu lokaciju van urbanog područja Pljevalja, kako bi se spriječilo ponovno ugrožavanje grada cementnom prašinom.
Bakar	Lokacija: Geološke rezerve bakra u Varinama su 5.297.000 t, a perspektivne 2.041.000 t Nema koncesija	Rezerve nisu isplative za eksploataciju. Prerada ovih sirovina se, zbog zahtijeva zaštite već značajno degradirane životne sredine, smije vezati samo za lokacije izvan Pljevalja.
Olovo i cink	Lokacija: Šuplja stijena-Ljubišnja Postoji koncesija	Prerada ovih sirovina se, zbog zahtijeva zaštite već značajno degradirane životne sredine, smije vezati samo za lokacije izvan Pljevalja.
Barit	Lokacije: Barit se javlja u prostoru planine Kovač. Poznate su pojave i ležišta u Potkovaču i Plani - Arslanovina, a u sklopu donjetrijasnih klastičnih sedimenata. Rezerve u Potkovaču (Guta, Podguta, Bare i Veliki Meljak) A+B+C1 kategorije su 309.850 tona. U ležištu Plakola rezerve A+B+C1 kategorije 35.000 tona. U rudnom polju Plani -Arslanovina (lokacije Rid i Jezero) rezerve C1 kategorije su 11.500 t. U ovom prostoru (Kovača) poznato je još nekoliko pojava sa perspektivnim rezervama oko 36.000 t Nema koncesija	Nema interesovanja
Šljunak i pijesak	Lokacija: Korito rijeke Čehotine. Šljunak i pijesak aluvijalnog porijekla. Nema koncesija	Nema dovoljno za eksploataciju
Opekarska glina	Lokacije: Najveće rezerve opekarskih glina se nalaze u slatkovodnim neogenim sedimentima doline rijeke Čehotine. U ležištima Pljevaljskog basena rezerve B+C1 i C1 kategorije su više desetina miliona tona, a perspektivne nekoliko stotina miliona tona. Nema koncesija	Ležište gline na zapadnoj strani Stražice je praktično potpuno iscrpljeno bez dalje perspektive

Rožaje

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Tehničko-građevinski kamen	Lokacija: Kaluđerski laz Koncesija postoji za lokaciju Krš (Kaluđerski laz)	
Šljunak i pijesak	Lokacija: Donji tok rijeke Ibar Postoji koncesija	U ovom sistemu se javljaju problemi, naročito kada je u pitanju kontrola. Koncesionari zloupotrebljavaju to što lokalna vlast nema podataka o ugovorima, koriste resurse bez adekvatnih planova, prekoračujući rokove, rade vikendima i praznicima (kada se i dešavaju prekoračenja).

Prilog 2: Pregled turističkih resursa/potencijala po regionima i opštinama, izvor PPCG i direktni kontakt sa JLS

Primorski region

Herceg Novi

RESURSI/ POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Pretvaranje vojnih kompleksa i industrijskih zona u turističke zone	Pretvaranje vojnih kompleksa u turističke svrhe predviđeno je na sledećim lokacijama: Kumbor, Arza, Mamula i Donji Klinci na Luštici. Planska dokumentacija i tenderska procedura je u toku za lokacije Kumbor i Mamula. Državna studija lokacije Žanjice – Mirište-Arza je u izradi, dok je za Donje Klince na Luštici u izradi je Lokalna studija lokacije.	- Nema dovoljnog interesovanja investitora za navedene lokacije. - Glavni problem u razvoju turizma su smeštajni kapaciteti i nedostatak hotela visoke kategorije (4 i 5 zvezdica).
Vojna arhitektura – fortifikacije i ambijentalne cijeline	U graditeljskom nasleđu Herceg Novog značajnu i brojnu vrstu predstavljaju fortifikacije: tvrđava Starog Grada sa bedemima i kulama kao i tvrđava Španjola i Mamula kao i brojne druge utvrde na Luštici i u zaleđu Orjenskog masiva. Takođe, stari put iz vremena austrougarske predstavlja potencijal za obogaćenje turističke ponude grada. Od ambijentalnih cijelina izdvaja se prostor Savinske dubrave sa manastirskim kompleksom u čijem podnožju je smešten Lazaret Meljine.	Osim primjera Kanli kule i Forte Mare, ove građevine su van funkcije, bez namjene i u lošem stanju.
Lokacije za razvoj turističkog smeštaja	Razvoj turističkog smeštaja biće fokusiran na oblast Herceg Novog, pretežno na lokacijama Kobile, Njivice, Savina, Meljine-Lalovina, Zelenika, Kumbor, Baošići, Arza-Mirište-Žanjica, i Luštica. Za lokacije: Kobile, Njivice, Savina, Meljine-Lalovina, Zelenika, Luštica, postoji planska dokumentacija, dok je u toku izrada državne studije lokacije za lokacije Kumbor – Đenovići – Baošići i Arza-Mirište-Žanjica.	-Preopterećenje saobraćajne infrastrukture -Zakrčenje gradskih centara zbog nemanja parking prostora -Nestašica vode -Zagađenja plaža i okoline -Loša privatizacija -Nepronalaženje novih investitora -Uticaj brodogradnog zavoda u Bijeloj luke Zelenika na zagađenje morske vode
Elitni turizam	Pogodne lokacije za razvoj elitnog turizma su priobalje na otvorenom moru, poluostrvo Luštica i planinsko zaleđe.	-Pronalaženje investitora -Slab prateći vanpansionski sadržaj -Uticaj brodogradnog zavoda u Bijeloj luke Zelenika na zagađenje morske vode
Zdravstveni i wellness turizam	Zdravstveni i wellness turizam razvijaće se u okviru programa „Sunčana obala zdravlja“. Zdravstvene institucije koje su ključne za razvoj ovog vida turizma su Institut „Dr Simo Milošević“, koji je u procesu privatizacije, i medicinsko rehabilitacioni centar u Meljinama, koji je privatizovan i čeka se početak investiranja.	- Nedovoljno ulaganje investitora -Uticaj brodogradnog zavoda u Bijeloj luke Zelenika na zagađenje morske vode
Nautički turizam	Postojeće nautičke tačke su: standardne marine (Rt Kobile, 150 vezova; Kumbor, 250 vezova), Luka nautičkog turizma (Herceg Novi, Škver) i komercijalni vezovi (Njivice, Meljine-Lazaret, Zelenika). Brodogradilište Bijela i Luka Zelenika imaju potencijal za putnički saobraćaj, ograničeni teretni promet samo za lokalne potrebe, proizvodni i remontni kapaciteti za potrebe nautičkog turizma.	-Ekološki uticaj -Uticaj brodogradnog zavoda u Bijeloj luke Zelenika na zagađenje morske vode
Ruralni turizam/ Sela u zaleđu Herceg Novog	Sela u zaleđu sa perspektivom razvoja ruralnog turizma: niža zona – Žvinje, Prijedor, Mojdež, Podi, Sasovići; srednja zona – Mokrine, Kameno, Žlijebi, Ubli,	-Infrastrukturna neopremljenost i težak pristup -Demografsko pražnjenje većeg

	Bjelske Kruševice; viša zona – Kruševice Koridor puta za Sitnicu.	dijela brdskog i planinskog područja - Prostorna struktura znatno je izmijenjena zbog nebrige za tradicionalne kulturne obrasce.
Planinski turizam/ Planinsko zaleđe	Mogućnost za zimski turizam i planinarenje postoji na Vrbanju i Orjenu. Za lokaciju Vrbanj postoji idejni projekat i planska dokumentacija. Planinski prostor Orijena ima veliki potencijal za planinarenje i trenutno postoje dva planinska doma sa malim smještajnim kapacitetima. Stoga, potrebno je valorizovati Orjenski masiv, sobzirom da postoji potencijal za povezivanje i razvoj planinskog turizma na Orjenskom masivu i Bijeloj gori koji se nalaze na teritoriji četiri opštine (Herceg Novi, Kotor, Nikšić i Trebinje).	- Osnovno ograničenje daljeg razvoja je nedostatak odgovarajuće infrastrukture, obezbjeđenje vode i električne energije - Nedostatak smještajnih kapaciteta
Sportsko –rekreativni turizam	Sportsko-rekreativni turizam razvijati na području Igala i Sutorine korištenjem postojećih i novokategorisanih hotelskih kapaciteta, i novoizgrađene sportske-rekreativne strukture (Meditranski zdravstveni centar, novi Sportsko-rekreativni Centar, fudbalski tereni) naročito za potrebe sportova u dvorani i na otvorenim terenima Sportsko-rekreativni centar u Baošićima uz postojeće sportske terene u Zelenici, Kumboru i Bijeloj.	
Manifestacioni turizam	Manifestacije koje su stekle afirmaciju su: Praznik mimoze, Hercegnovski zimski salon, Hercegnovske aprilske pozorišne svečanosti, Sunčane skale, Jugoslovenski filmski festival, Dani muzike, Gitar art, Noć galerija itd.	

Kotor

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Pretvaranje vojnih kompleksa i industrijskih zona u turističke zone	Pretvaranje vojnih kompleksa u turističke svrhe predviđeno je na sledećim lokacijama: rt Trašte pored Bigova i Platomune. Za Rt Trašte pored Bigova i Platomune postoji interesovanje investitora, ali nije privedeno namjeni i do sada nije bilo ulaganja.	
Vojna arhitektura – fortifikacije i ambijantelne cijeline	U graditeljskom nasljeđu Kotora značajnu i brojnu vrstu predstavljaju fortifikacije, kao što su stare austrougarske tvrđave (Trojica, Goražde, Krivošije)	-Nije pokriveno prostornim planom -Problem su svojinsko-pravna pitanja
Lokacije za razvoj turističkog smještaja	Razvoj turističkog smještaja je planiran na lokacijama: Rtac (Risan), Perast, Bigova, Lokacija iznad litica od Žukotvce do Trstena u Donjem Grblju, Gornji Stoliv, Brdo Vrmac. Za sljedeće lokacije postoje investitori i prostorno planska dokumentacija, ali do sada nije bilo većih ulaganja: Gornji Stoliv, Brdo Vrmac, Sportsko-rekreativni centar Orc, Hotel Fjord, Rtac (Risan). Za Perast još uvijek nije donesen urbanistički plan zbog specifičnosti lokacije, za koju je potrebna saglasnost Zavoda za zaštitu kulture i Ministarstva održivog razvoja i turizma. U toku je izmjena i dopuna plana za Bigovo, a za lokaciju iznad litica od Žukotvce do Trstena u Donjem Grblju urađena je planska dokumentacija i postoji investitor.	-Investicije nisu počele -Slabo uređena kupališta -Zastarijeli planovi, koji nisu u skladu sa sadašnjim potrebama razvoja

Zdravstveni i wellness turizam/	Zdravstveni i wellness turizam razvijaće se u okviru programa „Sunčana obala zdravlja“. U Prčanju postoji Institut "Vrmac" za plućna, kardio i druga dječija oboljenja.	
Nautički turizam	Postojeće nautičke tačke su: lokacija Bigova (do 150 vezova) i Luka Kotor. Potencijali i strateški razvoj Luke Kotor usmjereni su ka putničkom prevozu, brodovima za krstarenje i nautičkom turizmu, a u planu je izgradnja nautičkog centra.	
Eko turizam	Na brdu Vrmac postoje lokalne pješačke staze koje je potrebno unaprijediti u funkciji razvoja eko i sportsko-rekreativnog turizma.	
Vjerski turizam	Kotor je prepoznatljiv po brojni sakralnim objektima (Gospa od zdravlja, Ostrvo Gospa od Škrpjele, Ostrvo Sveti Đorđe, Katedrala Svetog Tripuna i dr.).	
Kulturni, historijsko-spomenički turizam	Zbog jedinstvene mješavine različitih kulturnih uticaja, Kotor je 1979. godine upisan u spisak svjetske kulturne baštine pod zaštitom UNESCO-a.	
Manifestacioni turizam	Manifestacioni turizam je najrazvijeniji u Kotoru, gdje se, iz godine u godinu, održavaju brojne tradicionalne manifestacije koje privlače veliki broj domaćih i stranih turista. Najpoznatije kotorske manifestacije su: Bokeljska noć, Ljetnji internacionalni karneval, Internacionalna smotra mode, Koterski festival pozorišta za djecu, Međunarodni festival klapa u Perastu, Fašinada itd.	

Tivat

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Pretvaranje vojnih kompleksa i industrijskih zona u turističke zone	<p>Prestanak industrijskih i vojnih aktivnosti obezbijediće potencijale za stvaranje novih turističkih zona u okviru: Remontnog zavoda (Arsenal), Donji Radovići (Kasarna Radovići), na Ostrvu cvijeća, Lepetane (Kasarna Lepetani) i Kompleksu iza Krašića u Tivtu.</p> <p>Na lokaciji bivšeg remontnog zavoda Arsenal, realizuje se projekat Porto Montenegro, kojim se predviđa izgradnja elitnog nautičko-turističkog kompleksa. Na Luštici, lokaciji Donji Radovići realizuje se projekat stambeno turističkog kompleksa Luštica Development. Potom, na lokaciji nekadašnje kasarne u Lepetanima u planu je turistički kompleks sa sportskim površinama i manjim kampom. Za sve navedene lokacije postoji prostorno planska dokumentacija.</p>	
Ambijentalne cijeline	Revitalizacija naselja ambijentalnih cjelina autohtonog graditeljskog izraza: Lepetane, Donja Lastva, Dančulovina- Grgurevina, Bjelila-Kakrac, u priobalnom pojasu Tivatskog zaliva; Gornja Lastva, Đurđevo Brdo i Bogdašići na padinama Vrmca, te Bogišići, Đuraševići, Milovići, Kostići, Radovići i Gornji Krašići na Kartolama.	
Lokacije za razvoj turističkog smještaja	Veći turistički kompleksi predviđeni su i na lokacijama: Luštica, Plavi horizonti, Župa i Bonići, Ostrvo cvijeća, Sveti Marko, Stara Račica, Krickovina, Oblatno, Monte Pranca. Sve navedene lokacije pokrivene su prostornim urbanističkim planom i za	Ograničenja za sada nema. Paralelno sa izgradnjom smještajnih kapaciteta radiće se infrastrukturni projekti, jer je potrebno da javna infrastruktura

Mapa resursa Crne Gore

	njih postoje investitori ili interesovanje investitora. Postojeći lokaliteti za koje je predviđeno proširenje i povećanje kapaciteta su hoteli: Kamelija, Park, Tivat, Mimoza, Pine, Palma i Plavi horizont.	prati potrebe razvoja grada.
Elitni turizam	Prostor od rta Kočišta do uvale Trašte (Luštica), planiran za turističke namjene kvalitativno visokog standarda.	Očuvanje kvalitetnog zelenog/biljnog fonda i stjenovite obale
Zdravstveni i wellness turizam	U sklopu planiranih turističkih kompleksa predviđa se izgradnja wellness i spa centra. Trenutno je wellness turizam zastupljen u Staroj Račići (Krtolama) i u hotelu Plama.	
Nautički turizam	Tivat, sa svojom infrastrukturom i tradicijom u remontu brodova, ima predispozicije i stečene uslove da bude jedna od najvećih i najopremljenijih marina. Predviđene marine su: Porto Montenegro (850 priveza), Bonići (250 priveza), u zalivu Trašte dvije manje marine po oko 100 priveza (Donji Radovići i Luštica), gradska marina.	Ekološki uticaj na zagađenje morske vode
Ruralni turizam	Ruralni turizam ima potencijala da se razvija na Vrmacu i u 13 ambijentalnih cjelina u Gornjoj Lastvi i Gornjim Krašićima. Revitalizacija seoskih naselja predviđena je odgovarajućom planskom dokumentacijom. Trenutno se ruralni turizam razvija u Gornjoj Lastvi, Gošićima i Milovićima.	Infrastrukturna neopremljenost
Eko turizam	Solila – prirodno stanište mnogobrojnih vrsta ptica pogodno je za razvoj turističke ponude posmatranje ptica.	
Sportsko –rekreativni turizam	Sportsko rekreacijski centri predviđeni su na lokacijama: Župa-Bonići, Kaladrovo, Plavi Horizonti, Luštica, kao i na lokacijama pogodnim za razvoj djelatnosti regionalnog značaja u Opatovu i uz Aerodrom. Projekat Porto Montenegro planira uređenje terena za golf u neposrednoj blizini, što doprinosi razvoju golf turizma.	
Manifestacioni turizam	Manifestacije koje su stekle afirmaciju su: Žučnica Fest, Novembarski dani kulture, Bočarska olimpijada, Maskembali i karnevali itd.	

Budva

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Lokacije za razvoj turističkog smještaja	Predviđene lokacije za razvoj turističkog kompleksa su: Lučice, Jaz, Rt Skočići Đevojka, Pasja jama, Bijeli rt, Debeli rt, Slana luka, Drobni pjesak, Pod Branicom, Rijeka Reževići, Smokvica, Dubovica, Slanjina, Mirište, Radovića laz, Bare, Zakolač, Buljarica. Prema prostornom planu opštine navede lokacije su prepoznate kao zone za razvoj turizma. Elitni turistički kompleksi su predviđeni na Svetom Stefanu i Miločeru, koji su privatizovani i postoji potrebna prostorno planska dokumentacija.	
Zdravstveni i wellness turizam	Wellness turizam se razvija u okviru postojećih hotela. U okviru programa „Sunčana obala zdravlja“ uključen je Petrovac kao jedan od centara zdravstvenog turizma.	
Nautički turizam	Luka Budva je putničko-turistička luka i uglavnom služi nautičkim plovilima. Buljarica ima prirodne predispozicije za razvoj nautičkog turizma, za sada nije razvijen ovaj vid turizma	

Kupališni turizam	Najpoznatije plaže su: Jaz, Mogren, Slovenska plaža, Bečići, Kamenovo, Pržno, Miločer, Sveti Stefan, Drobni pijesak, Petrovac, Lučice i Buljarica.	Potreba očuvanja prirodnog izgleda stjenovite obale, mediteranske vegetacije i životinjskog svijeta na ostrvu
Manifestacioni turizam	Manifestacije koje su stekle afirmaciju su: Grad teatar, Pjesma Mediterana, Petrovačka noć, Ukus mediterana, Somalijer – Wine fest, Maskembal, itd.	
Poslovni i kongresni turizam	U Budvi i Bečićima razvija se i kongresni turizam, sobzirom da postoje hoteli viših kategorija, koji poseduju potrebnu kako organizacionu tako i tehničku infrastrukturu.	

Bar

RESURSI/ POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Vojni kompleksi i industrijske zone	Prema Prostorno planu Crne Gore, predviđeno je pretvaranje vojnog kompleksa Volujica u turističku zonu.	Generalno, sporan je proces obeštećenja bivših vlasnika.
Lokacije za razvoj turističkog smještaja	Predviđene lokacije za razvoj turističkog smještaja su: Čanj, Veliki pijesak, Utjeha, Maljevik i Sutomore. Detaljni urbanistički planovi postoje za turistički kompleks "Zlatna obala" u Sutomoru i Veliki pijesak, dok su ostale lokacije pokrivena Generalnim urbanističkim planom.	
Nautički turizam	Postojeća marina Bar je projektovanog kapaciteta 900 vezova u moru i 250 na kopnu za zimovnik. Izgradnja nove marine koja bi bila smještena na ušću rijeke Željeznice, bila bi slične veličine kao postojeća marina, dok bi se jedna marina manjeg kapaciteta trebala graditi u Sutomorskom zalivu. Zbog revitalizacije i iskazanog interesovanja za nautički turizam na jezeru, trebalo bi obnoviti i adaptirati pristanište u Rijeci Crnojevića i Virpazaru. Komercijalna privezišta trebaju se napraviti u zoni Čanja, Velikog Pijeska i Utjehe.	
Kupališni turizam	Najveće i po prirodnim karakteristikama najkvalitetnije plaže su Sutomore, Čanj, Veliki pijesak, Maljevik, Utjeha itd. Međutim, najatraktivnije su male plaže teško pristupačne poput Kraljičine plaže kod Čanja.	Morska voda je sve zagađenija direktnim ili posrednim izlivanjem otpadnih voda.
Sportsko- rekreativni turizam	Bar raspolaže sa sportskom dvoranama i terenima, u kojima su održani brojni međunarodni turniri i sportske manifestacije. Izgradnjom hale i fudbalskih terena stvorili su bolji uslovi za bavljenje sportom i razvoj sportskog turizma. Tokom cijele godine u Bar na pripreme dolaze brojne sportske ekipe iz zemlje inostranstva.	- Prilikom gradnje nisu ispunjeni očekivani standardi – potrebna dodatna ulaganja - Redovno održavanje
Manifestacioni turizam	Postoji veliki broj tradicionalnih kulturnih i sportskih manifestacija tokom cijele godine, a neke od njih su: Barski ljetopis, Plivački maraton, Port cup, Internacionalni TV festival, Susreti pod starom maslinom, Maslinijada u Starom Baru i Gitarijada u Baru. Takođe, na Skadarskom jezeru organizuju se manifestacije i to: dvije ljeti -Festival vina i uklejeve i Crmničke sportske igre i dvije zimi -Susreti poljoprivrednika, vinogradara, vočara i pčelara u Virpazaru i Dan ekologije turizma i kulture u Murićima.	
Ruralni i eko turizam	Ruralni i eko turizam je nerazvijen iako postoje izuzetni	Generalno, barijere su sljedeće:

	<p>uslovi u selima na obali i bližem zaleđu Skadarskog jezera, posebno u Crmnicima.</p> <p>Ekoturizam nije posebno organizovan sem u obliku izleta, ali ima izuzetne potencijale na Skadarskom jezeru, gdje bi se u turističku ponudu moglo uvrstiti posmatranje ptica, eko ribolov u kombinaciji sa smještajem i etno motivima seoskog turizma. Ribolovni turizam na jezeru i lovni na jezeru i u planinskom zaleđu kojim gazduje JP Rumija su značajne šanse za razvoj ovih krajeva i uvođenje u zvaničnu turističku ponudu.</p> <p>U planu je izgradnja i uređenje glavnih izletničko – šetališnih staža duž cijele Barske rivijere koje bi u svom sastavu imale šetališne, pješačke, biciklističke i trim staze naročito u oblasti planine Rumija i Sutorman i u selima oko Skadarskog jezera.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Nedostatak strateškog pristupa razvoju turizma; - Nedovoljno dobar kvalitet smještajnih kapaciteta; - Slaba razvijenost ostalih sektora koji prate razvoj turizma;
Poslovni i kongresni turizam	<p>Postoje hoteli koji imaju uslove za kongresni turizam (Hotel Princess i Hotel resort Ruža vjetrova). U gradskom jezgri na području naselja Topolica trebalo bi izgraditi još hotela koji će svojim kvalitetom i sadržajem svoje ponude omogućiti ostvarivanje punog potencijala ovakvog vida turizma.</p>	
Kulturni, istorijsko-spomenički turizam	<p>Najvažniji spomenik kulture je Stari grad u Starom Baru. Ostali spomenici kulture su ostalih ostaci trikonhosa na Topolici, Ratačka opatija, manastiri Prečista Krajinska, Starčevo, Moračnik, Beška, utvrđenje Nehaj i kompleks dvorskih objekata na Topolici.</p> <p>Potrebna je restauracija i zaštita spomenika kulture od daljeg propadanja.</p>	

Ulcinj

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Pretvaranje vojnih kompleksa i industrijskih zona u turističke zone	Pretvaranje vojnih kompleksa u turističke zone planirano je na lokacijama: Valdanos, Karaula na Bojani i Ada Bojana.	<ul style="list-style-type: none"> -Nekontrolisana stambena i turistička izgradnja - Negativan uticaj na životnu sredinu - Neadekvatna infrastruktura
Lokacije za razvoj turističkog smještaja	Izgradnja turističkih kompleksa planirana je na lokacijama: Valdanos, Velika plaža i Ada Bojana. Predviđaju se integrisani višenamjenski projekti velikih razmjera, koji će estetski i ekološki biti prihvatljivi, ali i uključivati turističku komponentu sa hotelima, objektima za odmor i rekreaciju, visokokvalitetnim stambenim jedinicama i komercijalnim sadržajima.	<ul style="list-style-type: none"> -Nekontrolisana i neplanska stambena i turistička izgradnja -Negativan uticaj na životnu sredinu - Otpor građana
Zdravstveni i wellness turizam	Wellness turizam se razvija u okviru postojećih hotela. U okviru programa „Sunčana obala zdravlja“ (PPCG i PPPN Morsko dobro), opština Ulcinj uključena je kao jedan od centara zdravstvenog turizma.	
Nautički turizam	Ulcinj je jedini primorski grad Crne Gore koji nema mogućnost smještaja većih plovila. Postoji standardna marina na lokaciji Liman, u blizini Starog grada (do 300 vezova).	
Eko turizam	Šasko jezero i ulcinjski baseni soli su popularni među posmatračima ptica, jer su Ulcinj i njegovo okruženje glavna tačka odmora za preko 200 ptičijih vrsta nanjihovoj migracijskoj putanji	Illegalni lov ptica na obalama i u salinama, prijete doživljaju prirode i imidžu.
Kupališni turizam	Najpoznatije plaže su: Velika Plaža, 12 km duga	- Potreba očuvanja prirodnog

	pješčana plaža - najduža plaža na Crnogorskom primorju, uvala Valdanos, ostrvo Ada Bojana kao i Mala Plaža u centru grada.	izgleda stjenovite obale, mediteranske vegetacije i životinjskog svijeta na ostrvu - Zagađenja usljed loše kanalizacione infrastrukture i tretmana otpadnih voda (Port Milena)
Sportsko-rekrativni turizam	Regionalni master planovi za Boku Kotorsku i Ulcinj – Velika Plaža predviđaju golf sadržaje, baš kao što i projekat Porto Montenegro planira uređenje terena za golf u neposrednoj blizini.	
Manifestacioni turizam	Manifestacije koje su stekle afirmaciju su: Ljetnja scena, Ulcinjska noć, Izbor za MISS Južnog Jadrana, Ribarsko veče itd.	

Središnji region

Podgorica

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Kongresni turizam	Podgorica je administrativni, a ujedno najznačajniji ekonomski centar Crne Gore. Većina industrijskih, finansijskih i komercijalnih centara Crne Gore se nalazi u Podgorici. Podgoricu karakteriše dobra putna povezanost (drumska, avio i željeznička) što je čini idelnom za razvoj kongresnog turizma. Na teritoriji Glavnog grada Podgorice nalazi se 26 hotela, od kojih 10 sa četiri zvjezdice i 12 hotela sa tri. Kapacitet hotelskog smještaja broji 512 soba i 130 apartmana sa ukupno 1082 kreveta. U planu otvaranje hotelskog lanca Hilton, na lokaciji sadašnjeg hotela Crna Gora.	
Kombinacija kulturno-istorijskog turizma i prirodnih ljepota	Obale Skadarskog jezera obiluju zatonicima i ostrvcima. Među veća ostrva spadaju Beška, Starčevo, Lesendro, Kom i dr. Na Skadarskom jezeru se nalazi niz kulturno-istorijskih spomenika, kojima posebno dominiraju crkvice iz XIV i XV vijeka. Nedaleko od Vranjine nalazi se tvrđava Lesendro iz XIX vijeka. Skadarsko jezero predstavlja jedan od najvećih ptičijih rezervata Evrope. Duklja	

Danilovgrad

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Vjerski turizam	Turistički motivi vjerskog turizma u Danilovgradu su kulturno-istorijski i vjerski spomenici (manastir Ostrog i manastir Ždrebaonik). Manastir Ostrog spada među najposjećenije manastire na Balkanu. Od manastira Ostrog, Ždrebaonik, Gradine u Martinićima, utvrđena u Spužu, starih mostova, mlinova, arheoloških lokaliteta, naselja sa očuvanom tradicionalnom arhitekturom, kao i od starih hidrocentrala i drugih komplementarnih turističkih motiva može se stvoriti interesantna turistička ponuda.	-Kod vjerskog turizma ne postoji evidencija o posjetama manastirima. - Ne postoje evidentirani prihodi i društveno-ekonomski efekti niti monitoring.
Lovni turizam	Lovni turizam treba da se razvija po lovno-privrednoj osnovi. Granice lovišta Danilovgrada se poklapaju sa granicama opštine. Lovište je površine 50.000 ha, od čega je četvrtina pod zabranom. Potencijal razvoja lovišta zasnivaće se na već odabranim, dokazanim	Da bi ovaj oblik turizma imao svoju održivost, moraju se obezijediti odgovarajući uslovi, kao što su: vodopoji, ciljani uzgoji i puštanje u lovišta, odgovarajući

Mapa resursa Crne Gore

	vrstama, prije svega: zečevi, fazani, jarebice, divlje svinje.	monitoring, a prije svega poštovanje biloških standarda procentualnog učešća u izlovu
Ruralni turizam	Ruralni(seoski) turizam sa različitim nivoom usluga, programa podtipova (agro-turizam, etno-turizam i sl.) treba ponuditi turističkom tržištu. Učešće u aktivnostima seoskih domaćinstava može biti privlačno, naročito inostranim turistima i najčešće je integralni dio turističke ponude ruralnih planinskih prostora, posebno katuna.	
Planinski turizam	Planinski dio opštinske teritorije iznad 1000 m nadmorske visine, obrastao šumom, sa divnim predjelima, pruža mogućnost za razvoj planinskog turizma. Studeno je planinski masiv na oko 950 m nadmorske visine. Ljetnja vazдушna banja sa oko 400 vikendica. Područje planine Studeno predstavlja izvanredno vikend naselje pogodno za porodice, djecu i starije osobe	Osnovno ograničenje daljeg razvoja je nedostatak odgovarajuće infrastrukture, obezbjeđenje vode i električne energije
Speološki objekti	Teritorija Opštine velikim dijelom sadrži mnoštvo speleoloških objekata, iz kojih se koristi voda za piće. Na planini Garač nalazi se Djevojačka jama, ispitana do dubine od 280 m, a potencijalno je potrebno ispitati krajnju dubinu, kao jednoj od tri do sada najdublje otkrivene jame na teritoriji Crne Gore.	U ovoj oblasti nema tradicije, ali očigledno postoji potencijal. Za valorizaciju su potrebna dopunska ispitivanja, kako bi se na nivou egzaktnosti, definisali parametri karakteristični za ovu vrstu turističkih motiva

Cetinje

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Vjerski turizam	Na teritoriji opštine Cetinje nalaze se brojni manastiri, što predstavlja veliki potencijal za razvoj vjerskog turizma. Čuveni Cetinjski manastir čuva i dvije relikvije: ruku Svetog Jovana Krstitelja i deo Časne trepeze, a u Cetinju je izložena i ikona Bogorodice Filermose. Crkve i manastiri u neposrednoj okolini takođe privlače pažnju izletnika.	
Kombinacija kulturno-istorijskog turizma i prirodnih ljepota	Razvoj ponude i aranžmana koji bi se sastojali ne samo od kratkih obilazaka muzeja i kulturno-istorijskih spomenika, već takođe uključili turistička sela (koja bi se trebala pažljivo odabrati i urediti za tu svrhu), izlete, rekreaciju, sport i ekologiju, sve to praćeno bogatom ponudom domaćih specijaliteta (njeguški sir i pršuta, vino, razna peciva itd.)	Neadekvatna ponuda hotelskih i smještajnih kapaciteta
Kongresni turizam	Iskorištavanje postojećih kapaciteta hotela „Grand“	

Nikšić

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Planinski turizam	U opštini Nikšić potencijali za razvoj planinskog turizma nalaze se na Vučju i planini Vojnik. Na Vučju su izgrađeni turistički kapaciteti i postoji ski staza, dok na Vojniku na postoji infrastruktura.	Neadekvatna tehnička infrastruktura
Ambijentalni turizam	Resurs za razvoj ambijentalnog turizma postoji na vještačkim jezerima Krupac i Slano. Na Krupcu postoje ugostiteljski objekti i plaže, dok na Slanom ne postoje turistički sadržaji.	Neadekvatna tehnička infrastruktura
Biking turizam	Trenutno se radi na razvoju biking turizma koji će obuhvatiti izgradnju biciklističke staze kroz širi dio grada. Staza će proći kroz najznačajnije djelove grada (kulturne i istorijske).	

Sportsko-rekreativni turizam	Postoji potencijal za razvoj sportskog i rekreativnog turizma. Glavne lokacije su gradski stadion, sportski centar Nikšić i oblast pod zaštitom države Trebjesa. Sportski centar je u funkciji i vlasništvu Opštine Nikšić, u njegovom sastavu je i olimpijski bazen. Na Trebjesi postoje pješačke staze, staze za trčanje.	
Vjerski i kulturno–istorijski turizam	U njemu se nalazi niz arheoloških lokacija i kulturno-istorijskih spomenika, kao što su: praistorijsko nalazište Crvena stijena, brojni tumulusi, most na Moštanici, tvrđava Bedem, Vukov most, Hadži-Smailova džamija, Carev most, Dvorac kralja Nikole i dr. U Nikšiću postoji oko 25 spomenika kulture, od čega njih 14 spada u grupu sakralnih spomenika.	

Sjeverni region

Mojkovac

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Sportsko-rekreativni turizam i eko turizam	Postoje potencijali za rafting na Tari na području ove opštine, ali se ne koriste. Sportsko-rekreativni turizam je zastupljen u Nacionalnom parku Biogradsko jezero i ostalim jezerima na Bjelasici.	- U opštini Mojkovac je zabranjen rafting – navodno zbog zaštićenog područja Tare u ovom dijelu, iako postoji isti stepen zaštite kao i u djelovima na kojima se organizuje rafting. - Nedovoljno razvijena infrastruktura i usluge u Nacionalnom parku Biogradska Gora.
Potencijal za planinski turizam	Postojeći prirodni resursi: planine Sinjajevina, Bjelasica i Zabojsko jezero se ne koriste u dovoljnoj mjeri. Postoje planovi izgradnje skijaškog centra i smještajnih kapaciteta u opštini Mojkovac, a na bazi već izrađenih idejnih rješenja i manjih infrastrukturnih intervencija. Za razvoj planinskog turizma posebno je važna turistička ponuda hiking i biking. Postoje planinarski klubovi i lokalna turistička organizacija, ali planinski turizam nije u dovoljnoj mjeri razvijen.	- Ne postoji odgovarajuća infrastruktura. - Nedostaju finansijska sredstva. - Lokalni putevi neadekvatni. - Slaba frekvencija gostiju Nedostaju biciklističke staze. To je u planu da se izgradi prema Prostornom planu posebne namjene za region Bjelasica i Komovi.
Vjerski turizam	Postoje vjerski objekti Manastir Dobrilovina sa crkvom Sv. Đorđa (II kategorije) i Hram Hristovog Roždestva, ali vjerski turizam nije razvijen.	Nema organizovane posjete, sve na individualnoj osnovi.
Ruralni turizam	Postoje inicijative za razvoj ruralnog turizma, kao što su Motel Krstac i imanje Rakočević. Osim ovih, postoje i imanja Filipović i Stanišić koji nisu u funkciji.	Nije razvijena turistička ponuda. Loša privatizacija, problem nedobijanja građevinskih dozvola.

Kolašin

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Ljetnji turizam	U toku ljetnje sezone postoji raznovrsna turistička ponuda: pješačke ture (staze na Bjelasici, Komovima, Sinjajevini i Moračkim planinama), rafting/splavarenje na Tari, planinski biciklizam na Bjelasici, stijena za penjanje Biočinovići (Mušovića rijeka), sportski ribolov na rijeci Tari, posjeta Botaničkoj bašti i NP Biogradska gora (čamci, šetnja u prirodi, posmatračni ptica). Postoje i lokacije za ekstremne sportove na Komovima. Ovi potencijali nisu u dovoljnoj mjeri iskorišćeni.	Barijere su ekonomska kriza, kao i manji broj gostiju. Postoje smještajni kapaciteti koji nisu iskorišćeni, oko 1000 ležajeva. U periodu investicionog „buma“ izgrađeni su smještajni kapaciteti koji nisu iskorišćeni u dovoljnoj mjeri.

Mapa resursa Crne Gore

	Regionalna i lokalna turistička organizacija i privatne agencije organizuju turističke posjete.	
Zimski turizam	Turistička ponuda tokom zimske sezone se odnosi na: skijanje (postoje kapaciteti za slalom i veleslalom na Bjelasici), staze za nordijsko skijanje (Sinjajevina, Bjelasica), klizalište (u centru grada). U toku 2010. godine organizovano je lokalno takmičenje u spustu, međutim postoji potencijal za veća skijaška takmičenja.	Jedan od razloga za slabiju iskorišćenost ovih kapaciteta je visoka cijena nakon privatizacije ski centra. Posjećenost kao i negativni trend u broju stanovnika je primjetan (približno 2000 ljudi manje).
Vjerski turizam	Razvoj vjerskog turizma se odnosi na posjetu Manastira Morača (iz XIII vijeka) i Manastir Ćirilovac. Vjerski turizam nije u dovoljnoj mjeri promovisan i iskorišćen.	Ne postoji dovoljan broj organizovanih posjeta. Mjesta se više posjećuju individualno na putu ka posjeti manastiru Ostrog.
Lovni turizam	Kada je u pitanju lovni turizam, postoje tri lovačka društva i jedno ribolovno društvo, kao i dva ribnjaka (Trebalevo i Veruša). Društva su aktivna i postoji saradnja sa lovačkim društvima iz drugih zemalja u okruženju.	
Eko-turizam	Eko turizam je planiran u vidu eko – katuna, koja su u privatnom vlasništvu i aktivna su, i etno sela, čija je izgradnja u planu. Postojalo je interesovanje investitora za lokaciju Gornje Lopovo.	
Kongresni turizam	Postoje hoteli koji imaju uslove za kongresni turizam (hotel Lipka i Bianca), koji svojim kvalitetom i sadržajem zadovoljavaju potrebe za razvoj ovog vida turizma.	
Sportski turizam	Od sportske infrastrukture postoji: sportska dvorana, fudbalski stadioni (2), otvoreni poligon za mali fudbal i košarsku, teniski tereni (4) (koji nisu u funkciji). Ove kapacitete koristi lokalno stanovništvo i turisti.	Teniske terene vlasnik nije stavio u funkciju. Mali broj turista.

Bijelo Polje

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Ljetnji turizam	Postoji ogromni potencijal za razvoj ruralnog turizma (eko turizma, agro-turizma, etno-turizma) jer skoro polovina stanovništva živi na selu. Od postojećih kapaciteta postoji eko katun Bardov Do koji je aktivan Majina gora novo etno selo (30+50 mjesta), etno selo Durmitor i planinarski dom (100 kreveta)	Potrebna je putna infrastruktura, voda i struja (nije pristupačno, nema puta). Nepostojanje prostorno planske dokumentacije.
Manifestacioni turizam	Postoje festivali sa međunarodnim karakterom: festival dramskih amatera, džez festival, likovna kolonija. Kulturi sadržaj je dopunjen i izložbama slika (20), i spomen kućom Rista Ratkovića (30 mjesta).	
Speološki objekti	Spelološki objekti su Đalovića pećina i Novakovića Pećina. Pećine se spontano posjećuju od strane planinara. Postoji speleološki klub i organizuju se individualne posjete bez neke kontrole i evidencije. Potrebno je uspostaviti kontrolisano ulaznje.	Đalovića pećina ne može da se dovede u funkciju zbog nepristupačnosti terena – istražena 16km, a njena dužina je 28km. Loša putna infrastruktura (nema puta do Đalovića pećine) Nema evidencije posjeta Bezbjednost tokom turističkih posjeta
Zimski turizam	Prostornim planom posebne namjene za područje Bjelasice i Komova predviđena je izgradnja ski centra Torine sa svom zimskom infrastrukturom (5000	Neadekvatna tehnička infrastruktura (putevi, voda, struja)

	ležajeva).	
Vjerski turizam	Postoje organizovane posjete vjerskim objektima (preko 20) od strane turističkih agencija/organizacija.	
Sportsko-rekreativni turizam:	Sportsko-rekreativni turizam se razvija u okviru: raftinga na Limu, paraglajdinga i biking-a. Rafting na Limu se organizuje na individualnoj osnovi, a održano je 10 regionalna regata. Postoje obilježene biciklističke i pješačke staze.	Nije komercijalizovano. Slabo organizovan rafting
Sportski turizam	Postoje uslovi za sportska takmičenja i adekvatna sportska infrastruktura: gradski stadion, sportska dvorana i tereni za mali fudbal.	

Berane

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Planinski turizam	Za razvoj planinskog turizma postoje prirodni resursi koje je potrebno valorizovati: planine Bjelasica, Cmiljevica, Džakovica, Turjak, Mokra planina i Moravac. Na planinama postoji nekoliko hotela, motela i planinarskih domova, međutim većina ne radi. Hotel „Berane“ nekada nosilac turizma u ovom kraju nije u funkciji nakon privatizacije.	- Nedostatak investicija - Nedostatak bogatije turističke ponude. - Neadekvatna infrastruktura, uglavnom na planinskim katunima, koji su značajno udaljeni od grada. - Nedostatak smještajnih kapaciteta.
Zimski turizam	Postoji potencijal za razvoj zimskog turizma i zadovoljavajuća infrastruktura, međutim Ski centar „Lokve“ ne radi nakon privatizacije.	- Nezainteresovanost vlasnika za dalja ulaganja.
Kulturno-istorijsko naslijeđe	Na teritoriji Opštine nalazi se veliki broj kulturno-istorijskih spomenika. Takođe, postoji i niz nalazišta iz različitih vremenskih epoha. U Polimskom muzeju se nalaze mnogobrojni eksponati pronađeni na nalazištima.	-Loš odnos prema spomenicima (neodržavanje, zapuštenost itd.) -Nevalorizacija kulturno-istorijskog naslijeđa uslijed slabe organizovanosti turističke ponude.
Ruralni turizam	Ruralni turizam se razvija u katunima, planinskim domovima i eko selima. Veliki broj katuna predstavlja potencijal za razvoj ruralnog turizma, koji nije iskorišćen, jer je većina katuna napuštena. Planinarski domovi su izgrađeni, s obzirom da opština značajno ulaže u njihovu izgradnju. Na prosotoru Bjelasice i Komova grade se eko sela.	- Loša putna infrastruktura. - Nedostatak elektro snabdijevanja
Lovni turizam	Postoji potencijal za razvoj lovnog turizma kroz aktivnosti sportskog ribolova i nekoj vrsti safarija. Posebnu brigu o rijekama i ribnom fondu posljednjih godina vodi ribolovačko društvo.	- Nedostatak investicija - Loša infrastruktura - Devastacija resursa

Andrijevica

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Planinski turizam	Planinski turizam se može razvijati kroz ski-turizam i eko-turizam. To su planine Komovi, Jelovica, Gradišnica itd. Komovi se izdvajaju u svakom pogledu i predstavljaju osnovu daljeg razvoja turizma u ovom kraju. Prostornim planom je predviđena izgradnja ski-centra. U saradnji sa državnim organima u planu je elektrifikacija dalekih katuna i to pomoću solarne energije.	Neadekvatna infrastruktura (prije svega putna i snabdijevanje električnom energijom) Mali smještajni kapaciteti. Smještaj uglavnom postoji u vidu planinarskih domova i eko katuna. Depopulacija
Lovni turizam	Andrijevica je područje koje je bilo bogato nastanjeno divljim životinjama (jelen, srna, vepar, divokoza, medvjed, zec...), međutim životinjski fond je uništen i	Nedostatak infrastrukture. Nema investitora.

	<p>većina vrsta je istrijebljena. Planirano je da se lovni turizam razvija kroz eventualni sportski lov ili neku vrstu safarija. Korišćenje vodnih resursa u svrhe povećanja turističke ponude je ogromno. Taj razvoj bi se ogledao kroz splavarenja, kajak i sportski ribolov. Primijetan je sve veći broj sportskih ribolovaca, koji uglavnom dolaze iz inostranstva.</p>	
--	---	--

Plav

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Planinski turizam	Prokletije su prema Zakonu o nacionalnim parkovima proglašene za Nacionalni park, ali još uvijek nije formirana uprava. Prokletije imaju veliki potencijal za razvoj turizma na ovom području.	Nije izrađen Plan posebne namjene parka, koji je u nadležnosti NPCG. - Zbog nedostatka Plana posebnih namjena kasni se i sa donošenjem lokalnih planova i strategija, jer je potrebno usaglastiti ih.
Zimski turizam	Zona Babino Polje – Bogičevica ima veliki potencijal za razvoj zimskog turizma, posebno za visokoplaninsko skijalište. Plavski dio Prokletija zauzima oko 44% crnogorskih Prokletija, a sastavljen je iz 7 zona i čini oko 65% denivelacija ski staza u Crnoj Gori.	- Nedostatak investitora - Nesrazmjerno ulaganje u odnosu na potencijale - Loša infrastruktura - Neadekvatno snabdijevanje električnom energijom.
Ljetnji turizam	Zona Plavskog jezera i rijeke Ljuče, zona doline Grebaje, prepoznate su kao posebne zone pogodne za razvoj ove vrste turizma. U planu je razvoj eko katuna na mjestima postojećih planinskih ljetnjih koliba-katuna, planinarski domovi i sl.	- Nedostatak investicija - Loša infrastruktura

Plužine

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Eko turizam	Postoji veliki potencijal za razvoj eko turizma zbog padina i visoravni koje postoje u Plužinama. U funkciji je nekoliko eko kampova, ali se ovaj potencijal ne koristi u potpunosti.	- Loša putna mreža - Nekategorisani smještaj - Nedovoljno edukovana radna snaga - Depopulacija
Planinarenje	Potencijal za razvoj planinskog turizma odnosi se na šumski kompleks koji postoji u opštini Plužine (u planu je regionalni park „Maglič, Bioč i Volujak“). Posebno je značajan dio Opštine koji prolazi kroz Nacionalni park Durmitor. Osim individualnih obilazaka pojedinim područjima, ovaj resurs nije iskorišćen na pravi način.	- Loša putna mreža - Nekategorisani smještaj - Nedovoljno edukovana radna snaga - Depopulacija
Kulturno – istorijski turizam	Postoje tri sakralna spomenika koja mogu biti interesantni za turiste. Tu se posebno ističe manastir Piva.	Mali broj spomenika
Rafting rijekom Tarom	Rafting rijekom Tarom je jedan od glavnih turističkih potencijala opštine Plužine. U području Šćepan Polja postoji više rafting klubova koji svakodnevno, od maja do septembra, turistima pružaju ugođaj splavarenja.	- Loša putna mreža - Nekategorisani smještaj - Nedovoljno edukovana radna snaga
Splavarenje Pivskim jezerom	Splavarenje Pivskim jezerom je jedan od značajnih turističkih potencijala opštine koji nije dovoljno iskorišćen.	Nedovoljno edukovana radna snaga
Biking	Opština Plužine ima velike potencijale za razvoj biciklizma. Ovaj se resurs ne koristi jer ne postoje napravljene biciklističke staze.	Nema biciklističkih i planinskih staza Neadekvatna tehnička infrastruktura

Šavnik

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Planinski turizam	Postoji potencijal za razvoj planinskog turizma, prije svega kroz posjetu kanjona: Nevidio, Bukvice i Bijela. Postoje organizovane posjete navedenim kanjonima, posebno kada je riječ o kanjonu Nevidio.	Depopulacija
Eko turizam	Eko turizam se razvija kroz ponudu eko sela. U opštini Šavnik postoje četiri eko sela koja se nalaze na katunima.	Neadekvatna putna infrastruktura Raseljavanje stanovništva
Kulturno – istorijski turizam	U opštini Šavnik postoji sedam spomenika kulture. Od navedenog broja, njih pet spada u kategoriju sakralnih spomenika, dok su preostala dva svrstana u tehnološke i memorijalne spomenike.	Neadekvatna zaštita i očuvanje spomenika kulture

Žabljak

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Skijaški turizam	Ovaj resurs se koristi kroz ski centar Durmitor, ski centar Savin kuk i ski centar Javorovača. Ovaj resurs je posebno dostupan kroz alpsko skijanje. Smještajni kapaciteti su uglavnom hoteli i apartmani/privatni smještaj.	Putna infrastruktura može biti jedan od najvećih problema u boljoj valorizaciji ovog potencijala. Neplanska gradnja Depopulacija
Planinarenje	Ovaj vid turizma je posebno atraktivan ljeti. Na Žabljaku postoji veliki broj uređenih staza.	
Rafting rijekom Tarom	Rafting rijekom Tarom predstavlja jedan od potencijala za razvoj turizma u opštini Žabljak.	

Pljevlja

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Vjerski turizam	Na ovom području susrijeću se dve kulture, hrišćanstvo i islam. Najznačajniji pravoslavni vjerski objekat je manastir sv. Trojica sa izuzetno bogatom riznicom. Najznačajniji vjerski objekat islamske arhitekture predstavlja Husein Pašina Džamija. Poznati lokaliteti su i Milet Bašta i Manastir Dubočica. Značajan pomak u razvoju turizma i broja posjetilaca očekuje se u narednom periodu, zbog otvaranja modernog putnog pravca Risan-Žabljak.	Nema organizovane ponude, već se posjete organizuju u okviru đačkih ekskurzija i na individualnoj osnovi.
Lovni turizam	Područja pogodna za lovni turizam (sportski ribolov) su: Otilovići jezero i rijeka Čehotina, kanjon Drage, Bukovica.	- Zbog ugroženosti životne sredine sve niže zone grada imaju znatna ograničenja za rekreaciju i turizam;
Ruralni turizam	Ruralni turizam sa različitim nivoom usluga, programa podtipova (agro-turizam, etno-turizam i sl.) treba ponuditi turističkom tržištu. Sela Ljubišnja i Kosanica su prepoznati kao atraktivne lokacije za ovaj vid turizma.	- Slaba dostupnost atraktivnim lokacijama zbog lošeg kvaliteta lokalnih saobraćajnica i njihovog lošeg održavanja u zimskom periodu.
Sportski turizam	Sportska infrastruktura: dvorana, tereni za mali fudbal, fudbalski stadion. Lokacija pogodna za razvoj sportskog turizma je Borovica. Organizuju se sportska takmičenja kao i pripreme sportista.	- Obaveza zaštite objekata vodosnabdijevanja na području Velike Pliješi, Breznice i Bogiševca.
Zimski turizam	Lokacije Popova njiva, Ljubišnja, Kosanica potencijal za zimski turizam	-Problem predstavlja saobraćajna infrastruktura u smislu povezivanja Opštine sa regionom. Putna veza sa Bosnom i Hercegovinom je u

		lošem stanju i potrebno je dovesti na nivo predviđen PPCG. -Neadekvatno elektrosnabdjevanje u vangradskom području.
--	--	--

Rožaje

RESURSI/POTENCIJALI	STATUS	POTENCIJALNE BARIJERE
Zimski turizam	U Rožajama je prepoznat potencijal u razvoju zimskog turizma. Kao glavni resursi odedene su planine Hajla, Štedim i Turjak. Planini Hajla je dat prioritet u prostornom planu. Zbog svog položaja (nalazi se između Rožaja i Peći), najznačajnija je međunarodna saradnja sa Kosovom preko stranih fondova, gdje se radi na ulaganju u infrastrukturu i zajedničkoj ponudi.	- Kao jedan od ključnih problema ocijenjeno je neravnomjerno ulaganje države u zimske turističke potencijale. - Nerazvijenost nekih vrsta turizma koji bi imali potencijal za valorizaciju (religijski, etno i eko turizam...).

Prilog 3: Površina i struktura šuma po opštinama

	Površina šumskog zemljišta (ha)	Površina privrednih šuma		Drvena zapremina (m3)	Struktura šuma (m3)			
		ha	%		liščari (m3)	%	četinari (m3)	%
Herceg Novi	5.200,00	3.319,00	38,96	198.320,00	111.160,00	56,05	87.160,00	43,95
Tivat	1.880,00	150,00	7,39	48.500,00	42.200,00	87,01	6.300,00	12,99
Kotor	10.400,00	4.345,00	29,47	445.100,00	350.000,00	78,63	95.100,00	21,37
Budva	2.043,00	919,00	31,03	100.500,00	15.475,00	15,40	85.025,00	84,60
Bar	7.020,00	2.302,00	24,69	371.323,00	344.647,00	92,82	26.676,00	7,18
Ulcinj	2.231,00	295,00	11,68	74.475,00	70.057,00	94,07	4.418,00	5,93
Podgorica	82.080,00	11.902,00	12,66	2.341.841,00	1.975.500,00	84,36	366.341,00	15,64
Danilovgrad	11.799,00	8.150,00	40,85	1.811.473,00	1.284.633,00	70,92	526.840,00	29,08
Cetinje	172,00	1.522,00	89,85	266.005,00	216.458,00	81,37	49.547,00	18,63
Nikšić	15.586,00	37.494,00	70,64	5.603.870,00	3.908.800,00	69,75	1.695.070,00	30,25
Mojkovac	16.129,00	12.959,00	44,55	1.936.014,00	1.335.850,00	69,00	600.164,00	31,00
Kolašin	5.479,00	19.309,00	77,90	6.969.358,00	5.764.358,00	82,71	1.205.000,00	17,29
Bijelo Polje	3.659,00	12.543,00	77,42	1.404.004,00	1.231.689,00	87,73	172.315,00	12,27
Berane	27.856,00	21.167,00	43,18	4.464.777,00	1.741.263,00	39,00	2.723.514,00	61,00
Andrijevica	13.913,00	8.107,00	36,82	2.724.704,00	1.986.512,00	72,91	738.192,00	27,09
Plav	6.867,00	9.567,00	58,21	3.114.339,00	1.339.166,00	43,00	1.775.173,00	57,00
Plužine	12.103,00	19.897,00	62,18	5.595.435,00	4.161.928,00	74,38	1.433.507,00	25,62
Šavnik	3.797,00	7.522,00	66,45	366.744,00	155.038,00	42,27	211.706,00	57,73
Žabljak	8.917,00	7.606,00	46,03	2.141.750,00	136.713,00	6,38	2.005.037,00	93,62
Pljevlja	4.531,00	67.729,00	93,73	14.631.416,00	4.619.411,00	31,57	10.012.005,00	68,43
Rožaje	19.691,00	15.687,00	44,34	4.388.450,00	710.649,00	16,19	3.677.801,00	83,81

Izvor: Uprava za šume Crne Gore

Prilog 4: Osnovni podaci o poljoprivrednom zemljištu i njegovoj strukturi korišćenja po opštinama

		Ukupno raspoloživo zemljište		Poljoprivredno zemljište		Korišćene okućnice ili bašte		Korišćene oranice		Vinogradi		Voćnjaci		Rasadnici		Višegodišnje livade i pašnjaci	
		ha	N	ha	N	ha	N	ha	N	ha	N	ha	N	ha	N	ha	N
Primorski	Herceg Novi	1646	522	578,5	491	26,5	319	40,2	101	1,4	8	46,3	100	25,3	8	438,8	294
	Tivat	322,7	169	109,7	163	17,3	134	2,1	20	1	6	6,7	35			82,6	84
	Kotor	2558	362	1965	356	20,3	261	12,8	38	0,7	4	35,9	169			1895	156
	Budva	550,4	203	116	165	6,5	97	1,4	17	0,4	2	14,2	44			93,5	108
	Bar	4117	1814	2443	1777	130,8	1463	134,1	595	25,8	153	244,8	1276	1,5	9	1906	1126
	Ulcinj	4440	1731	2708	1724	33,2	1016	361,8	727	15	57	357,9	1195	8,1	6	1932	1352
Središnji	Podgorica	26720	7276	17789	7162	474,2	5342	1019	1824	203,9	1007	111,4	609	14,4	22	15967	5643
	Danilovgrad	11463	2993	9448	2978	120,8	2048	163,9	610	45,5	489	57,9	438	5,2	8	9054	2767
	Cetinje	4764	895	928	873	43,7	634	33,4	222	44,2	253	7	89	/	/	799,7	700
	Nikšić	38265	6886	17737	6760	334,7	5358	329,9	1123	2,7	18	45,2	237	75,6	14	16949	5605
Sjeverni	Mojkovac	10145	1214	7873	1208	44,6	870	29,7	179	/	/	7,5	9	12	/	7780	1179
	Kolašin	14243	1575	8629	1537	116,3	1284	41,4	71	/	/	4,6	16	55	/	8412	1503
	Bijelo Polje	36387	6407	29011	6379	367,1	5592	493,5	1022	/	/	245,8	584	134,1	21	27771	6248
	Berane	25476	4509	21870	4480	228,3	3691	328,1	876	/	/	79	246	121	9	21114	4298
	Andrijevica	10257	1417	8710	1416	82,1	1190	72,4	611	/	/	2,1	11	59,5	4	8494	1402
	Plav	14123	2479	10749	2467	75,4	1683	141,9	966	/	/	4	7	4,3	5	10523	2453
	Plužine	26337	859	23187	856	44,8	823	8,2	16	/	/	30,5	68	/	/	23103	845
	Šavnik	9901	800	6507	771	22,3	652	8	17	/	/	9,7	68	/	/	6467	759
	Žabljak	9611	623	7481	615	6,6	221	57	38	/	/	/	/	/	/	7417	610
	Pljevlja	29364	4001	22901	3990	159	3277	280	939	/	/	74,4	95	45	6	22343	3961
Rožaje	13712	2089	11986	2045	58,3	1055	97,8	141	/	/	8,6	25	1,1		11820	2032	

Izvor: Popis poljoprivrede 2010. godine, Monstat

Prilog 5: Kulturno-istorijsko nasljeđe po opštinama

		Vrsta spomenika kulture									Spom. kulture po kateg.		
		Urbana cjelina	Stari grad	Sakar. spom.	Prof. spom.	Fortif. spom.	Arhe.. spom.	Etno spom.	Tehn. spom.	Memo. spom.	I	II	III
Primorski	Herceg Novi	2	0	37	1	5	0	0	0	2	1	17	29
	Tivat	0	0	7	2	0	1	0	0	0	0	4	6
	Kotor	2	0	33	22	1	4	0	1	0	10	30	23
	Budva	1	1	16	0	3	3	1	1	0	1	15	10
	Bar	1	0	23	1	3	1	1	2	1	1	13	19
	Ulcinj	1	1	5	1	0	1	0	1	0	2	1	7
Središnji	Podgorica	0	0	19	4	6	6	2	2	1	2	6	32
	Danilovgrad	0	1	3	0	0	5	0	1	0	0	2	8
	Cetinje	1	2	21	23	2	0	0	4	2	10	22	23
	Nikšić	0	0	14	1	4	4	1	1	0	1	10	14
Sjeverni	Mojkovac	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0
	Kolašin	0	0	1	0	1	0	0	1	0	1	0	2
	Bijelo Polje	0	0	6	0	0	0	0	0	0	2	3	1
	Berane	0	0	3	1	0	1	0	0	0	1	2	2
	Andrijevica	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Plav	0	0	4	2	0	0	0	0	0	0	2	4
	Plužine	0	0	3	0	0	0	0	0	0	1	1	1
	Šavnik	0	0	5	0	0	0	0	1	1	0	1	6
	Žabljak	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
	Pljevlja	0	0	5	0	0	1	0	0	0	2	4	0
Rožaje	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	

Izvor: Prostorni plan Crne Gore do 2020. godine

Prilog 6: Pregled dužine putne mreže magistralnih i regionalnih puteva po sekcijama

Lista magistralnih i regionalnih puteva						
Br.	Naziv sekcije	Naziv puta	Oznaka puta	Magistralni	Regionalni	Ukupna dužina [m]
1	PODGORICA	Petrovac-Podgorica	M-2	54,500		
2		Podgorica-Ribarevina	M-2	112,375		
3		Podgorica-Cetinje	M-2.3	30,783		
4		Danilovgrad-Podgorica	M-18	19,790		
5		Podgorica-Tuzi-Božaj	M-18	23,651		
6		Virpazar-Ostros	R-16		34,030	
7		Mioska-Semolj-Boan	R-18		40,000	
8		Bioče-Mateševo	R-19		50,720	
Dužina [m]				241,099	124,750	365,849
9	NIKŠIĆ	Šćepan Polje-Danilovgrad	M-18	115,000		
10		Nikšić-Vilusi-Klobuk	M-6	37,300		
11		Nikšić-Šavnik-Boan	R-5		62,000	
12		Jasenovo polje-Kruševice	M	13,000		
13		Gornje polje-Granica BiH	R-6		44,000	
14		Vilusi-Osječenica	R-11		7,160	
15		Vilusi-Deleuša	R-12		21,300	
16		Plužine-Virak	R-14		48,700	
17	Riđani-Čevo-Danilovgrad	R-15, R-23		60,500		
Dužina [m]				165,300	243,660	408,960
18	PLJEVLJA	Pljevlja-Mihajlovica	M-8	16,810		
19		Gradac-Pljevlja	M-8	25,000		
20		Đurđevića Tara-Mojkovac	R-4		46,200	
21		Pljevlja-Đurđevića Tara	R-4		38,278	
22		Đurđevića Tara-Žabljak	R-5		22,392	
23		Pljevlja-Metaljka	R-3		40,000	
24		Dajevića Han-Čemerno	R-3		10,360	
25		Slijepač most-Trlica	R-10		65,510	
26		Gradac-Šula	R-21		10,667	
27		Žabljak-Tušina	R-5		28,000	
28		Šavnik-tunel "Ivica"-Žabljak	M	26,000		
Dužina [m]				67,810	261,407	329,217
29	BERANE	Ribarevina-Berane-Rožaje-Špiljani	M-2	80,200		
30		Barski most-Ribarevina	M-21	22,250		
31		Kolašin-Mateševo- Andrijevica- Murino-Bjeluha	M-9	96,523		
32		Berane-Andrijevica	R-2		15,978	
33		Most Zelene-Vučica	R-7		28,400	
34		Rožaje-Kula-Stubica	R-8		23,000	
35		Murino-Plav-Gusinje	R-9		20,165	
36		Berane-Stjenica-Kalače	R-20		36,080	
Dužina [m]				198,973	123,623	322,596
37	KOTOR	Debeli Brijeg-Kamenari-Kotor	M-2	54,664		
38		Kotor-Lepetani	M-2	12,000		
39		Lepetani-Petrovac	M-2	44,900		
40		Cetinje-Budva	M-2.3	27,900		
41		Petrovac-Ulcinj	M-2.4	46,889		
42		Ulcinj-Sukobin	M-2.4	24,189		
43		Cetinje-Njeguši-Trojica	R-1		39,870	
44		Kotor-Trojica-Radanovići	R-1		9,140	

45		Risan-Grahovo-Osječenica	R-11				
46		Cetinje-Lovćen	R-13		20,025		
47		Čekanje-Resna-Čevo	R-15		20,000		
48		Ostros-Vladimir	R-16		17,184		
49		Ulcinj-Ada	R-17		13,993		
50		Kotor-Vrmac-Radanovići	R-22		3,664		
51		Resna-Grahovo-Nudo	R-23		53,200		
52		Lipci-Grahovo-Osječenica	M	33,500			
				Dužina [m]	244,042	177,076	421,118
				Ukupna dužina [m]	917,224	930,516	1.847,740

Izvor: Ministarstvo saobraćaja i pomorstva

Prilog 7: Pregled dužine putne mreže lokalih puteva po opštinama

		Lokalni putevi (kategorisani)			Lokalni putevi (nekategorisani)			Ukupno	
		Dužina (km)	Asfaltirano (%)	Gustina km/km ²	Dužina (km)	Asfaltirano (%)	Gustina km/km ²	Dužina (km)	Gustina km/km ²
Primorski	Herceg Novi	177,3	53,6	0,75	18,4		0,08	195,7	0,83
	Tivat	169,0		3,67	4,1		0,09	173,1	3,76
	Kotor	108,8	72,5	0,32	79,7	25,8	0,24	188,5	0,56
	Budva								
	Bar	207,1	96,0	0,35	156,9		0,26	364,0	0,61
	Ulcinj	141,2		0,55	70,5		0,28	211,7	0,83
Središnji	Podgorica	874,4	87,1	0,61	508,7		0,35	1383,1	0,96
	Danilovgrad	96,0	100,0	0,19	250,0	80,0	0,50	346,0	0,69
	Cetinje	327,0	62,0	0,36	144,5		0,16	471,5	0,52
	Nikšić	234,0	85,0	0,11	163,0	50,0	0,08	397,0	0,19
Sjeverni	Mojkovac	70,0	80,0	0,19	190,0		0,52	260,0	0,71
	Kolašin	187,7		0,21	240,7		0,27	428,4	0,48
	Bijelo Polje	307,0	60,0	0,33	673,0		0,73	980,0	1,06
	Berane	331,0	75,0	0,46	608,0		0,85	939,0	1,31
	Andrijevica	72,0	91,7	0,25	672,0	3,4	2,37	744,0	2,63
	Plav	190,0	30,0	0,39	120,0		0,25	310,0	0,64
	Plužine	255,0	62,0	0,30	132,0		0,15	387,0	0,45
	Šavnik	94,8		0,17	272,2		0,49	367,0	0,66
	Žabljak	162,0	31,0	0,36	130,0		0,29	292,0	0,66
	Pljevlja								
Rožaje	177,0	42,8	0,41	97,0		0,22	274,0	0,63	

Izvor: Podaci prikupljeni od jedinica lokalne samouprave

Prilog 8: Proizvodnja električne energije u Crnoj Gori po obimu i tipu (u GWh)

	Hidroelektrane	Termoelektrane	Ukupno	% u odnosu na potrošnju
1998	1709,0	855,0	2564	72,37
1999	1693,0	924,0	2617	61,69
2000	1579,0	951,0	2530	66,09
2001	1768,0	647,0	2415	58,64
2002	1096,0	1099,0	2195	51,87
2003	1532,0	1074,0	2606	59,32
2004	2231,0	955,0	3186	70,64
2005	1857,4	890,5	2748	65,18
2006	1743,0	1075,0	2818	60,16
2007	1297,0	786,0	2083	45,02
2008	1523,0	1176,0	2699	58,08
2009	2062,0	617,0	2679	71,29
2010	2749,0	1271,0	4020	99,51

Izvor: Elektroprivreda Crne Gore

Prilog 9: Pregled broja i instalisanih snaga u distributivnoj mreži (EPCG – FC Distribucija)

	Elektrodistribucije Crne Gore	srednji napon (35 i 10 kv)						niži napon (0,4 kv)						
		Broj TS	ins snaga (MVA)	duž mreže (km)		br prik.	Pi(MVA) prik.	Broj TS	ins snaga (MVA)	duž mreže (km)		br prik.		Pi(MVA) prik.
				NV	KV					NV	KV	domać.	ostali	
	Primorski region													
1	Bar	9	104.600	223.953	84.220	20	5.230	266	108.530	310.830	110.510	31.748	2.928	3,130
2	Budva	4	72.000	73.800	163.080	44	1.636	180	157.250	117.000	419.632	23.878	2.660	5,925
3	Kotor	5	46.500	171.140	93.070	33	1.409	222	89.540	243.200	98.001	15.426	1.521	5,284
4	Tivat	3	28.100	30.940	87.710	16	1.756	84	39.950		96.660	9.230	856	3,961
5	Ulcinj	4	36.000	173.360	36.350	12	3.000	199	65.680	244.120	78.400	12.632	1.458	4,661
6	Herceg Novi	5	66.100	100.984	105.990	23	2.874	235	130.780	217.536	296.786	24.407	2.299	4,897
	ukupno	30	353.300	774.177	570.420	148	2.387	1.186	591.730	1.132.686	1.099.989	117.321	11.722	4,586
	Središnji region													
7	Nikšić	9	83.600	770.488	91.234	39	2.144	558	108.330	1.441.300	52.582	29.920	2.780	3,313
8	Podgorica	16	303.500	870.584	422.792	221	1.373	1.240	588.650	2.079.947	179.370	93.514	8.265	5,784
9	Cetinje	6	50.000	274.060	38.035	13	3.846	181	47.590	610.890	49.980	10.299	738	4,312
	ukupno	31	437.100	1.915.132	552.061	273	1.601	1.979	744.570	4.132.137	281.932	133.733	11.783	5,117
	Sjeverni region													
10	Berane	7	52.500	398.000	47.560	19	2.763	314	69.250	1.965.000	37.000	22.903	2.380	2,739
11	Bijelo Polje	5	33.000	342.964	30.754	19	1.737	253	69.060	1.096.225	4.469	18.524	1.908	3,380
12	Žabljak	4	12.500	283.500	30.400	4	3.125	142	26.990	565.500	25.100	5.709	356	4,450
13	Kolašin	3	17.000	223.372	15.188	11	1.545	149	27.150	426.420	23.350	5.505	440	4,567
14	Mojkovac	1	8.000	84.694	22.631	8	1.000	76	20.280	287.552	20.462	3.975	392	4,644
15	Pljevlja	10	89.500	496.599	27.550	13	6.885	275	48.460	1.444.680	19.590	15.122	1.212	2,967
16	Rozaje	2	16.000	122.661	13.099	8	2.000	138	38.695	291.145	37.565	6.188	852	5,496
	ukupno	32	228.500	1.951.790	187.182	82	2.787	1.347	299.885	6.076.522	167.536	77.926	7.540	3,509
17	SUM (1 - 16)	93	1.018.900	4.641.099	1.309.663	503	2.026	4.512	1.636.185	11.341.345	1.549.457	328.980	31.045	4,545

TS - trafostanice, Pi – instalisana snaga, NV –nadzemni vodovi, KV –kablovski vodovi

Prilog 10a: Infrastrukturni kapaciteti za vodovod i kanalizaciju - primorski i središnji region⁹⁵

	Primorski region						Središnji region			
	Herceg Novi	Tivat	Kotor	Budva	Bar	Ulcinj	PG	DG	Cetinje	Niškić
Vodosnabdijevanje										
Sopstveni izvori kapacitet Q (l/s)	0-160	60-110	180-830	150	450	280-500	2.093	360	150	450-1000
Regionalni vodovod kapacitet Q (l/s)	0	10-80	50 -130	80	80-100					
Drugi izvori kapacitet Q (l/s)	0-400			0					20	
Dužina vodovodne mreže (km)	420	120	180	300	450	280	750	250	58	440.000
Priključci na vodovodnu mrežu										
broj priključaka na gradskom području	14.000		8.977	19.600	6.149	5.700		7.284	6.127	20.100
ukupan broj priključaka	15.117	7.618	11.222	21.780	21.051	8.665	35.130	7.284	6.204	20.100
Pokrivenost - broj domaćinstava	95%	100%	95%	93%	84%	74%	86%	82%	84%	85%
Priključci na kanalizacionu mrežu										
broj priključaka na gradskom području	9.982	2.071	4.152	18.630	6.149	5.700		391	1.300	8.000
broj priključaka od priključenih na vodovodnu mrežu	9.982	2.071	11.222	20.700	12630	8.665	32.668	3.823	1.220	8.000
Pokrivenost - broj domaćinstava	80%	30%	34%	90%	76%	89%	51%	60%	30%	50%
Dužina fekalne kanalizacione mreže										
gravitacioni cjevovod (km)	85		14,6	57,5	74,7	12	170	2,8	5	67,9
potisni cjevovod (km)	5		21,9	2,5	5,3	2,8				
Crpne stanice broj i kapacitet Q (l/s)	br.7; 1500		br.4 ; 190	br.11; 640	8	br.2; 270				
količine otpadnih voda domaćinstva (l/s)	400	4,49	45	57,87	25,86	19,98	195,39	1,50		24,11
količine otpadnih voda industrija (l/s)	0	4,28	0,1	41,80	16,14	3,57	33,22	0,88		27,33
količine otpadnih voda ukupno (l/s)	400	8,77	45,01	99,67	42,00	23,55	228,71/274,80	2,39	19,65	51,44
Instalisani kapaciteti pumpi Q(l/s)	1500		190	640	1.140	270				
uređaji za prečišćavanje otpadnih voda tip i kapacitet (predtretman)	ne	ne			biološko aktivno ulje	gruba rešetka	160,000 ES biološko			Ne radi
Atmosferska kanalizaciona mreža dužina gravitacionih cjevovoda (km)	nema podataka	nema podataka	14,6	nema podataka	30	12	150	5,3	10,5	64,4

⁹⁵ Izvor: Javna komunalna preduzeća koja pokrivaju oblast vodovoda i kanalizacije u zavisnosti od organizacije po opštinama

Prilog 10b: Infrastrukturni kapaciteti za vodovod i kanalizaciju - sjeverni region

	Sjeverni region										
	Mojkovac	Kolašin	Bijelo Polje	Berane	Andrijevica	Plav	Plužine	Šavnik	Žabljak	Pijevlja	Rožaje
Vodosnabdijevanje											
Sopstveni izvori kapacitet Q (l/s)	35	70-150	240	260	107(114)	28-47	30-35		40	108	120
Regionalni vodovod kapacitet Q (l/s)											
Drugi izvori kapacitet Q (l/s)										50-170	
Dužina vodovodne mreže (km)	144	30	148	163	15	15	14	4,5	150	74,3	42
Priključci na vodovodnu mrežu											
broj priključaka na gradskom području		1.300	6.920	7.192	120	3.000	457	220	700	7.800	3.000
ukupan broj priključaka	2.165	1.300	7.338	7.758	735	3.300	471	220	1.000	8.700	3.000
Pokrivenost - broj domaćinstava	77%	51%	90%	73%	30%	80%	80%	100%	85%		91%
Priključci na kanalizacionu mrežu											
broj priključaka na gradskom području		150	4.500	4.448	120	1.900	457	110	350	7.800	2.020
broj priključaka od priključenih na vodovodnu mrežu		150		4810		1.900	457	110	450		2.020
Pokrivenost - broj domaćinstava	35%	10%		46%	100%	80%	80%	50%	40%		62%
Dužina fekalne kanalizacione mreže											
gravitacioni cjevovod (km)	4	4	45	18	3	15	3	2	15		32
potisni cjevovod (km)											
crpne stanice broj i kapacitet Q (l/s)											
količine otpadnih voda domaćinstva (l/s)	3,86		23,79	31,17			0,21				12,70
količine otpadnih voda industrija (l/s)	1,16		1,80	0,64			0,06				1,46
količine otpadnih voda ukupno (l/s)	5,02		25,59	31,81			0,28				14,16
Instalisani kapaciteti pumpi Q(l/s)											
uređaji za prečišćavanje otpadnih voda tip i kapacitet (pred-tretman)	BIOTIP 5										
Atmosferska kanalizacione mreže dužina gravitacionih cjevovoda (km)	1	4		11	3			1	3		19

Prilog 11a: Fiksne telefonske linije po opštinama

	Telekom	M-tel ⁹⁶	Ukupno
Herceg Novi	14.545	49	14.594
Tivat	6.175	35	6.210
Kotor	9.279	21	9.300
Budva	10.635	944	11.579
Bar	14.675	183	14.858
Ulcinj	6.267	10	6.277
Podgorica	54.379	3400	57.779
Danilovgrad	3.904	2	3.906
Cetinje	3.905	356	4.261
Nikšić	14.882	842	15.724
Mojkovac	1.618	1	1.619
Kolašin	1.487	8	1.495
Bijelo Polje	6.779	194	6.973
Berane	5.967	302	6.269
Andrijevica	793	0	793
Plav	2.919	0	2.919
Plužine	478	0	478
Šavnik	305	0	305
Žabljak	873	0	873
Pljevlja	4.974	8	4.982
Rožaje	2.881	22	2.903

Izvor: Agencija za telekomunikacije Crne Gore

⁹⁶ Za M-tel nije odvojeno ko koristi internet, a ko fiksnu telefoniju ili oboje. Podaci su dati sumarno kao i korisnici Cablinga (operatora kablovske televizije čiju mrežu koristi za pružanje usluga fiksne telefonije i Interneta).

Prilog 11b: Internet korisnici po opštinama

	ADSL korisnici T-com			WiMAX korisnici M:Tel		
	2008	2009	2010	2008	2009	2010
Herceg Novi	2.637	3.899	5.058	27	49	65
Tivat	991	1.464	2.028	14	35	23
Kotor	2.326	3.086	3.709	33	37	23
Budva	2.759	3.232	4.137	156	10	912
Bar	2.773	3.981	5.042	192	233	204
Ulcinj	1.551	2.176	2.687	0	0	4
Podgorica	8.798	15.978	20.833	3287	3611	3551
Danilovgrad	486	837	977	1	0	13
Cetinje	697	985	1.150	507	484	442
Nikšić	1.513	2.352	3.753	827	1036	928
Mojkovac	118	244	302	0	0	1
Kolašin	235	315	352	0	3	6
Bijelo Polje	790	1.320	2.259	235	382	254
Berane	485	825	1.315	224	332	320
Andrijevica	31	44	92	0	0	0
Plav	511	797	857	0	0	0
Plužine	47	85	152	0	0	0
Šavnik	23	25	32	0	0	0
Žabljak	111	165	202	0	0	0
Pljevlja	508	857	1.359	2	13	9
Rožaje	448	806	1.074	15	30	29

Izvor: Agencija za telekomunikacije Crne Gore

Prilog 12: Pregled informacija o postojećim i planiranim privrednim zonama po opštinama

Primorski region

Herceg Novi

Naziv zone	Osnovne karakteristike
Servisna zona	Površine 8 ha infrastrukturno opremljena i u funkciji
Zelenika	Površine 5 ha infrastrukturno u potpunosti opremljena; postoje olakšice prema Odluci o naknadi za uređenje gradskog građevinskog zemljišta
Sutorinsko polje	Površine 12 ha, djelimično infrastrukturno opremljena za poslovno privredne objekte. Prostire se u zoni Sutorinskog polja, duž jadranske magistrale prema granici sa Hrvatskom.
Sutorina -bescarinska zona	Površine 1,5 ha – u planu

Tivat

Naziv zone	Osnovne karakteristike
Servisna zona Kukuljina	Zona zahvata površinu od 20,97ha. Na postojećoj lokaciji iskorišćenost zemljišta iznosi 2,95 ha ili 14%. Zona je izgrađena u skladu sa DUP-om zone komunalnih servisa. Namjene površine i objekti su predviđeni za privredu, komunalne površine, skladišta, benzinske pumpe i trgovinu. Zona je opremljena sa vodom, strujom, kanalizacijom, telefonskim priključcima i pristupnim putevima. Servisna zona iza Aerodroma Tivat. Pogodnost za korisnike predstavlja dobra saobraćajna povezanost sa cijelim gradom.
Servisna zona Gradiošnica	U sklopu DUP Gradiošnica koji je u fazi nacрта planiraće se posebna servisna zona za potrebe javnih preduzeća komunalno i vodovod i vatrogasne jedinice Tivat
Kompleks Arsenal - Tivat	Površina zone je cca 170 ha (cca 30 ha na kopnu). Pretežna namjena zone nautičko-turistička (turistički centri i marina) Osnivač zone je Adriatic Marinas 2008. godine. Zona je u najužem centru grada i naslanja se na kompletnu infrastrukturu grada. Zona posjeduje svu infrastrukturu, ali nedovoljnog kapaciteta za planiranje namjene.

Kotor

Radanovići - Grbalj	Površina 117ha. Lokacija se nalazi na izlazu iz tunela Vrmac, sa lijeve strane, pored magistralnog puta Tivat-Budva. Pretežna namjena zone je poslovna, skladišna i servisna. Iskorišćenost prostora se procjenjuje na 85%. Na lokaciji se nalazi 16 objekata i svi posjeduju građevinsku dozvolu. Zona je izgrađena prema DUP i PPO Kotor -DUP Industrijska Zona (Sl.List - Opštinski Propisi 16/80). Privredna zona u Radanovićima (Industrijska zona) je u cjelosti bila infrastrukturno opremljena komunalnim objektima u obimu i na način predviđen projektnom dokumentacijom. Ovo se odnosi na saobraćajnice, vodosnabdjevanje, odvođenje otpadnih voda (fekalne i oborinske), elektromrežu, PTT mrežu. Međutim, kako je u međuvremenu došlo do izmjene namjene površinja, te idjelom i do dotrajalosti infrastrukturnih objekata, to je vjerovatno potrebno izvršiti određene sanacije, odnosno dogradnju. Pogodnost za korisnike predstavlja - izgrađena infrastruktura za ukupan prostor zone, blizina naseljenih mjesta, povoljno pozicionirana u odnosu na tri opštine: Kotor, Budva i Tivat i dobra riješenost saobraćajnica.
---------------------	---

Budva

Servisna zona Jaz	Površina ove zone je 24,75ha uključujući zelene površine, puteve uz zonu i slično, a neto površina je 7,70 ha. Zona je namijenjena za: stovarišta, skladišta, izložbeno – prodajna mjesta, autoservise i benzinske pumpe.
Servisna zona Buljarica	Nema preciznih podataka o površini ove lokacije. Zona je namijenjena za: stovarišta, skladišta, izložbeno – prodajna mjesta, autoservise i benzinske pumpe.
Jaz	Predviđen za izgradnju ekskluzivnih turističkih kapaciteta sa oko 2.000 ležaja. Zahvat obuhvata 200 ha.
Pasja jama	Planirana je izgradnja turističkog naselja kapaciteta 2.000 ležajeva na površini od 16 ha.
Bijeli rt - Galija	Planirano je turističko naselje kapaciteta 2.050 ležajeva. Površina ove lokacije je oko 12,5 ha.
Bijeli rt - Buvač	Predviđena je izgradnja turističkog naselja sa oko 1.000 ležajeva. Površina zahvata je 6,9 ha.

Debeli rt	Predviđena je izgradnja hotela i apartmana sa oko 1.500 ležajeva. Površina zahvata je oko 11 ha.
Slana luka - Žukov rt	Predviđeni su turistički kapaciteti sa 2.000 ležajeva. Površina ove lokacije 15 ha.
Drobni pijesak	Na površini od 5,3 ha, predviđa se izgradnja manjeg turističkog kompleksa sa oko 750 ležajeva.
Pod Branicom	Na ovoj lokaciji, ukupne površine 9,65 ha predviđene su dvije turističke grupacije sa ukupno 1.200 ležajeva.
Rijeka Reževići	Površina lokacije je oko 14 ha, a broj ležajeva oko 400.
Skoči djevojka	Ova lokacija predstavlja najveći privredni izazov i zauzima površinu od oko 20,5 ha. Ukupan broj ležajeva predviđen za cijelu lokaciju je 3.000.
Smokvica II	Površina zahvata je 22,77 ha. Predviđena je izgradnja hotela i depadansa sa kapacitetima do 2.100 ležajeva.
Lučice	Na lokaciji čiji zahvat obuhvata 24 ha, planira se izgradnja turističkog naselja koje će imati oko 2.500 ležajeva.
Dubovica	Zahvat se nalazi na granici prema opštini Bar, ukupne površine 49 ha sa planiranih 1.800 ležajeva.
Slanjina - ispod naselja Kuljače	Predviđaju se turistički kapaciteti sa 150 ležajeva, ukupne površine zahvata 1,81 ha
Mirište	Na lokalitetu su predviđeni manji turistički objekti sa kapacitetom oko 50 ležajeva, a površina zahvata 0,18 ha
Radovića laz	Zahvat površine 0,77 ha sa turističkim vilama kapaciteta oko 50 ležajeva.
Bare	Zahvat površine 1,18 ha sa predviđenom izgradnjom manje turističkih objekata i kapacitetima od oko 200 ležajeva.
Zakolač	Zahvat se nalazi u zoni Petrovca, u ukupnoj površini 0,62 ha sa predviđenim turističkim objektima, vilama i apartmanima i kapacitetom od oko 50 ležajeva.

Bar

Privredna zona Bar	Površina zahvaćena planom 341,9 ha nalazi se na lokaciji Novi Bar. Namjena po GUP-u: industrijska zona, luka (trgovina, proizvodnja, industrija, biznis centar, lučki terminali). Privredna zona nema svog osnivača. Najveći korisnik je Luka Bar. Prostor je od 1985. godine opredijeljen isključivo za razvoj privrednih djelatnosti u Baru. Iskorišćenost zone se procjenjuje na oko 30%. U zoni se nalazi manji broj objekata sa odobrenjima. Zemljište i objekti su u vlasništvu države, opštine, fizičkih i drugih pravnih lica. Od 2003. godine postoji detaljni urbanistički plan i dijelom je priveden namjeni (lučka, proizvodna i trgovačka zona), ali ima i interesovanja za individualnim stanovanjem što nije u skladu sa planom. Plan je dijelom priveden namjeni, postoje uslovi za obezbjeđivanje vodosnabdijevanja, elektrosnabdijevanja, odvođenja otpadnih voda. Regionalni put je jedna od granica zone, dok je željeznica u zahvatu same zone. Pogodnost - okviru zone funkcioniše i „slobodna zona“.
Servisna zona - Polje	Površina zahvaćena planom 14,7 ha. Namjena po GUP-u: robno-transportni centar. Iskorišćenost zemljišta se procjenjuje na 30%. U zoni se nalazi manji broj objekata sa odobrenjima. Zemljište i objekti najviše u vlasništvu fizičkih i pravnih lica. Plan je dijelom priveden namjeni, postoje uslovi za obezbjeđivanje vodosnabdijevanja, elektrosnabdijevanja, odvođenja otpadnih voda. Regionalni put je jedna od granica zone, dok je željeznica u zahvatu same zone.
Privredna zona Zaljevo	Površina zone je cca 15 ha, na lokaciji Zaljevo. Privredna zona nema svog osnivača. Prostor je od 2008. opredijeljen za izgradnju industrijskih objekata i robno - transportnog centra. Izgrađenost zone se procjenjuje na 10%. U zoni se nalazi manji broj objekata sa odobrenjima. Zemljište i objekti najviše u vlasništvu fizičkih i pravnih lica. Zona je definisana GUP-om Bara i uglavnom je neizgrađena. Namjena površina i objekata: kamenolomi, fabrike betona, asfaltna baza i sl. Postoje uslovi za obezbjeđivanje vodosnabdijevanja i elektrosnabdijevanja, ali ne i odvođenja otpadnih voda. Regionalni put se nalazi u neposrednoj blizini zone. Da bi se aktivirala zona u kompletnu potrebno je izvesti dosta radova na uređivanju zemljišta.
Privredna zona Bartula	Površina zone 7,5 ha, nalazi se na lokaciji Bartula. Osnivač privredne zone je nekadašnje društveno preduzeće „Primorka“ -Bar (70-te godine dvadesetog vijeka). Izgrađenost zone se procjenjuje na 25%. Zona je definisana GUP-om Bara. U zoni se nalaze objekti bivše fabrike prehrambenih proizvoda (proizvodnja ulja, sokova i hleba). U zoni je obezbjeđeno

	vodosnabdijevanje i elektroosnabdijevanje. Zona se nalazi na 1,0km udaljenosti od regionalnog puta.
--	---

Ulcinj

Međureče	Namjena zone: optimalna lokacija za laku industriju i komunalne servise. Za ovaj prostor treba da se izradi DUP ili LSL-je po potrebi. Zona je povezana putem Ulcinj-Bar, udaljena oko 30 km od centra opštine. U zoni postoji lokalni saobraćaj, vodovod i elektro mreža.
Kodre	Namjena zone: optimalna lokacija za laku industriju i komunalne servise. Za ovaj prostor treba da se izradi DUP ili LSL-je po potrebi. Zona je povezana lokalnim putem i na udaljenosti je 1,5km od regionalnog puta. Zona je udaljena oko 2,5km od centra opštine. U zoni postoji lokalni saobraćaj, vodovod i elektro mreža.
Bliska Gora	Namjena zone: optimalna lokacija za laku industriju i komunalne servise. Za ovaj prostor treba da se izradi DUP ili LSL-je po potrebi. Zona je povezana lokalnim putem i udaljena je oko 20 km od centra opštine. U zoni postoji lokalni saobraćaj, vodovod i elektro mreža.
Vladimir	Namjena zone: optimalna lokacija za laku industriju i komunalne servise. Za ovaj prostor treba da se izradi DUP ili LSL-je po potrebi. Zona je povezana lokalnim putem i na udaljenosti je 1,5km od regionalnog puta. Zona se nalazi na 25 km od centra opštine. U zoni postoji lokalni saobraćaj, vodovod i elektro mreža.
Šas	Namjena zone: optimalna lokacija za laku industriju i komunalne servise. Za ovaj prostor treba da se izradi DUP ili LSL-je po potrebi. Zona je povezana lokalnim putem i na udaljenosti je 1,5km od regionalnog puta. Zona se nalazi na 27 km od centra opštine. U zoni postoji lokalni saobraćaj, vodovod i elektro mreža.
Sv. Đorđe	Namjena zone: optimalna lokacija za laku industriju i komunalne servise. Za ovaj prostor treba da se izradi DUP ili LSL-je po potrebi. Zona je povezana lokalnim putem i na udaljenosti je 20km od centra opštine. U zoni postoji lokalni saobraćaj, vodovod i elektro mreža.
Bjela Gora	Namjena zone: industrija. Za ovaj prostor treba da se izradi DUP ili LSL-je po potrebi. Zona je povezana lokalnim putem i na udaljenosti je 1,6km od centra opštine. U zoni postoji lokalni saobraćaj, vodovod i elektro mreža.
Solana	Namjena zone: industrija. Zemljište i objekti su u privatnom vlasništvu. Na poručju zone se nalaze bazeni i prateći objekti za proizvodnju soli. Zona se nalazi u blizini regionalnog puta i udaljena je oko 3,5km od centra opštine. U zoni postoji lokalni saobraćaj, vodovod, elektro mreža i pogodan teren za proizvodnju soli.
Zoganje	Namjena zone: industrija. Površina 36,74 ha. Za ovaj prostor treba da se izradi DUP ili LSL-je po potrebi. Zona se nalazi na 350m od regionalnog puta i oko 5,0 km od centra opštine. U zoni postoji lokalni saobraćaj, vodovod, elektro mreža i slobodan teren za gradnju.
Servisna zona - Ulcinjsko polje	Namjena zone: servisna zona. Ulcinjsko polje u neposrednoj blizini Solane „Bajo Sekulić“. Površine 9,03 ha. Za ovaj prostor radi se detaljni plan, u sklopu izrade DUP-a „Ulcinjnsko polje“. Iskorišćenost zemljišta je 40-50%. U ovoj zoni postoje više objekata koji imaju tretman privremenih objekata i pretežno su u privatnom vlasništvu. Zona se nalazi na 1,0km od regionalnog puta i oko 3,0km od centra opštine. U zoni postoji lokalni saobraćaj, vodovod i elektro mreža.

Središnji region

Podgorica

Prema Odluci o raspolaganju građevinskim zemljištem u 2011., u Glavnom gradu su predviđene sljedeće zone:

Br.	Naziv zone	Površina (m2)
1	Urbanistički projekat «Skladišta i servisi- Cijevna» Blok 15	28.435
2	DUP «Servisno skladišna zona sa ranžirnom stanicom»	252.912
3	DUP «Agroindustrijska zona»	177.434
4	DUP «Servisno skladišna zona uz željezničku prugu – Vatrogasni dom»	3.298
5	DUP «Zona centralnih djelatnosti – Cetinjski put – Zona B»	5.255
6	DUP «Prvi maj»	4.232
7	DUP «Dona Gorica»	290
8	DUP «Industrijska zona-Kombinat aluminijuma»	51.226

9	DUP «Drač-putnički terminal» -Izmjene i dopune	11.589
10	DUP «Servisno skladišna zona» -Izmjene i dopune	34.744
11	DUP «Konik-Stari Aerodrom» -Izmjene i dopune	2.371
12	DUP «Industrijska zona A» -Izmjene i dopune	48.344
13	DUP «Drač-Nova Varoš-Zona A-podzona a3»	2.352
14	DUP «Pobrežje –Zone G» - Izmjene i dopune	3.285
15	DUP «Poslovni centar Kruševac-Zona B» (djelimično)	
16	Urbanistički projekat «Nova Varoš-Blok G» (djelimično)	
17	DUP «Pobrežje» -Izmjene i dopune	8.630
18	DUP «Blok 5» (djelimično)	
19	DUP «Prvoborac» (djelimično)	
20	DUP «Blok 18-19» (djelimično)	

Ranije su bile određene namjene za sljedeće zone:

Agroindustrijska zona	<p>Lokacija ima dobru saobraćajnu povezanost sa magistralom i željeznicom kao i lake i brze veze sa centrom grada. Prostor je podijeljen na šest zona sa prostornim jedinicama koje su namijenjene:</p> <ul style="list-style-type: none"> - izgradnji centra i centralnih funkcija, kao i izgradnji prostora za malu agroprivredu - izgradnji industrije u poljoprivredi - izgradnji skladišnog prostora - izgradnji prodajnog prostora i rekreativnog prostora <p>U planu su okvirno date smjernice za namjene i vrste djelatnosti industrije u poljoprivredi:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Mala agro privreda i trgovina - Višenamjenski prodajni prostor na otvorenom - Prerada mlijeka i mliječnih proizvoda - Mlinsko pekarska industrija - Proizvodnja keksa i konditorskih proizvoda - Skladišni prostori - Diskontna prodaja mesa i suhomesnatih proizvoda - Prerada voća i povrća - Proizvodnja alkoholnih i bezalkoholnih pića
Industrijska zona A	<p>Ova zona je udaljena od glavnog željezničkog i autobusnog terminala cca 3,5 km, a od aerodroma cca 6 km. Namjena i vrste djelatnosti date su okvirno odnosno kao smjernice za dalji razvoj ovog područja:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Farmaceutska industrija (proizvodnja lijekova, kozmetike) - Hemijska industrija (proizvodnja hemikalija, boja i lakova) - Elektronska industrija (proizvodnja električnih mašina i aparata) - Prateći sadržaji (ugostiteljstvo, tehničke usluge, poslovne i finansijske, špeditorske)
Servisi i skladišta Cijevna	<p>Lokacija je saobraćajno povezana sa magistralnim putem i željeznicom. Laka i brza veza lokacije sa gradskim centrom. Prostor je podijeljen u blokove u okviru kojeg su definisane urbanističke parcele, čja se površina kreće od 560m² do 2500 m². Namjena u okviru blokova je:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Uslužni centar - Industrija – građevinarstvo - Skladišta zatvorenog tipa i servisi - Skladišta puluotvorenog tipa - Skladišta otvorenog tipa

Danilovgrad

Agro-industrijska zona	<p>Površina oko 50ha. Zemljišni pojas u blizini Spuža, na kojem su već izgrađeni ili se grade veći agroproizvodni i agroprerađivački pogoni (farme, mlinovi, pogoni za proizvodnju stočne hrane, klanice i si.). Ovoj zoni pripada i uži pojas oko željezničke stanice Spuž za izgradnju skladišta i eventualno industrijskih pogona.</p>
Druga poslovna zona	<p>Druga poslovna zona uz magistralni put M-18 obuhvata prostor u dužini od 12km, površine oko 24ha. Posebne smjernice za izradu planske i tehničko-investicione dokumentacije za privredne (skladišno-servisne) zone su:</p> <ul style="list-style-type: none"> - objedinjavanje djelatnosti prema tehnološkom procesu, kompatibilnosti sadržaja i

	<p>proizvodnje, uslovima za zaštitu životne sredine, potrebama i određenim nivoom infrastrukturne opremljenosti,</p> <ul style="list-style-type: none"> - za lokaciju uz magistralni put M-18, direktan pristup sa magistrale nije moguć, osim preko pristupne (servisne) saobraćajnice sa kontrolisanim uključenjima (ovo ne važi za stari i regionalni put), - orijentaciono se predviđa širina pojasa za ovu zonu do 100m od katastarske ivice puta, čime bi se ograničila prenamjena poljoprivrednog u građevinsko zemljište, - radi očuvanja koridora (radi eventualnog proširenja magistralnog puta) predviđeno je da se poslovni objekti grade na 25m, a industrijski i proizvodni objekti i pogoni na 60m od ivice puta, u slobodnom pojasu između pomenutih objekata i puta treba graditi servisnu saobraćajnicu, kao i pripadajuće parking prostore, slobodne zelene površine, - studije lokacije ne bi trebalo raditi za pojedinačne objekte, već za veće cjeline i zone.
Treća zemljišna zona	Treća zemljišna zona obuhvata prostor na potezu lokalnog puta Danilovgrad - Spuž – KP Dom u dužini od 10,6 km, površine oko 150ha. Predviđena širina pojasa ove poslovne zone je 100m od katastarske ivice puta.
Četvrta zemljišna zona	Četvrta zemljišna zona je uže područje oko željezničke stanice u Danilovgradu i pojas sa desne strane starog magistralnog puta Podgorica - Nikšić, gledano prema Nikšiću, od Danilovgrada (benzinska pumpa) do granice sa opštinom Nikšić (Glava Zete). Ukupna površina oko 200ha

Cetinje

Gornji Obod	Površine od 17,2 ha, ima svu infrastrukturu (vodu, struju, kanalizaciju, telefonski priključak, sistem za otpadne vode, pristupne putevi i drugo), u veoma dobrom stanju. Potrebna minimalna ulaganja za otpočinjanje djelatnosti. Pogodnost predstavlja što je ovaj prostor jedna odvojena zasebna cjelina sa čitavom infrastrukturom, koja je u zavidnom stanju.
Košuta	Površina 9 ha. U ovoj zoni takođe postoji sva potrebna infrastruktura. Zona predstavlja jednu cjelinu. Za ovu zonu važe iste pogodnosti kao i za Gornji Obod.
Servisna zona (prostor bivšeg Trgoprometa)	Površine 7,8 ha. Zona je opremljena svom potrebnom infrastrukturom. U ovoj zoni već postoje i rade par velikih cetinjskih firmi, kao što su Kronus, Kartonaža, itd.
Industrijsko servisna zona	Površine 25,3 ha. Lokacija je smještena uz magistralni put Cetinje – Budva. Na ovoj lokaciji postoji sva potrebna infrastruktura. Prednost ove zone je sama lokacija, na kojoj već postoji par firmi i skladišta koja su u funkciji.

Nikšić

Gračanica	Zona je opremljena sa vodom, strujom, telefonskim priključkom i pristupnim putem. Ne postoji sistem za otpadne vode.
Željezara	Zona je opremljena sa vodom, strujom, telefonskim priključkom i pristupnim putem. Postoji sopstveni sistem za otpadne vode.

Sjeverni region

Mojkovac

Industrijska zona- lokacija kod željezničke stanice	Postojeće djelatnosti: metaloprerađivačka, drvoprerađivačka i sl. Opremljenost: voda, struja, kanalizacija, telefonski priključak, sistem za otpadne vode, pristupni putevi. Zona je izgrađena. Pogodnost - blizina putnoj infrastrukturi.
Centar grada	Postojeće djelatnosti: banke, trgovina, ugostiteljstvo, itd. Opremljenost: voda, struja, kanalizacija, telefonski priključak, sistem za otpadne vode, pristupni putevi). Zona je izgrađena. Pogodnost - blizina putnoj infrastrukturi.
Kultivisana površina jalovišta bivšeg rudnika	Površina 19 ha, planirano PUP-om. Namjena zone: sportsko-turistički sadržaji. Ne postoji opremljenost. Zona je u potpunosti neizgrađena. Pogodnost predstavlja blizina putne infrastrukture, kao i prostor prilagodljiv izgradnji sportsko-rekreativnih sadržaja.
Zanatsko uslužna zona - Podbišće	Namjena zone: zanatske usluge. Opremljenost: voda, struja, kanalizacija, telefonski priključak, sistem za otpadne vode, pristupni putevi). Zona je izgrađena. Pogodnost - blizina putnoj infrastrukturi.
Ski centar-Bjelasica	Namjena zone: turizam. Planirana PUP-om, neizgrađena.
Zona Polja	Namjena zone: drvoprerađivačka, poljoprivreda, ugostiteljstvo. Opremljenost: voda, struja, kanalizacija, telefonski priključak, sistem za otpadne vode, pristupni putevi). Zona je

	izgrađena. Pogodnost - blizina putnoj infrastrukturi.
Zona Štitarica	Namjena zone: eksploatacija kamena, poljoprivreda. Opremljenost: voda, struja, kanalizacija, telefonski priključak, sistem za otpadne vode, pristupni putevi). Zona je izgrađena. Pogodnost - blizina putnoj infrastrukturi.

Kolašin

Industrijska zona - Bakovići	Površina 57,22ha. Izgrađenost zone je cca 30% i djelimično je izgrađena sa GUP-om Kolašin. Zona je opremljena je strujom, vodom, telefon, i pristupnim asfaltiranim putem. U zoni postoje izgrađeni objekti koji uglavnom nisu u funkciji, osim postrojenja za preradu drveta-Vektra nord, fabrike lima Areco Sweeden i stovarišta građevinskog materijala. Ne postoji kanalizaciona mreža. Kroz zonu prolazi magistralni put, dok udaljenost od željeznice iznosi 4km.
------------------------------	---

Bijelo Polje

Industrijska zona Nedakuši	Površina 55ha. U zoni se nalaze fabrike, skladišta, maloprodajni objekti. Zona je snabdjevena vodom, strujom, priključkom na telekomunikacionu mrežu i povezana pristupnim putevima. Lokacija zone - smještena pored magistrale i pogodna za dalju izgradnju sličnih objekata uz korišćenje postojeće infrastrukture.
Industrijska zona Zaton	Površina 25ha. U zoni se nalaze fabrike za proizvodnju betonske galanterije,. Zona je snabdjevena vodom, strujom, priključkom na PTT mrežu i povezana pristupnim putevima. Zona je smještena pored Ibarske magistrale.

Berane

Rudeš	Površine 22,5 km ² , uz regionalni put Berane –Rožaje opremljena sa svom neophodnom infrastrukturom (voda, struja, kanalizacija, telefonski priključak, i pristupni putevi. Sistem za otpadne vode koji nije u funkciji. Pretežna namjena zone je industrija i zanatstvo. U toku je priprema opštinske odluke kojom će se obezbijediti olakšice za potencijalne investitore.
Gradinsko polje	Opremljena sa svom infrastrukturom (voda, struja, telefonski priključak, pristupni putevi). Zona je djelimično izgrađena. U toku je priprema opštinske odluke kojom će se obezbijediti olakšice za potencijalne investitore.

Andrijevica

Industrijska zona „Most Bandovića“	Industrijska zona zauzima prostor između Slatine i gradske centralne zone. Pomenutom zonom upravljaju budući vlasnici preduzeća. Sektori i aktivnosti koji već postoje su: industrija i zanatstvo. Bruto površina zemljišta uključujući zelene površine, puteve uz zonu i slično iznosi 20,38 ha. Postoji putna infrastruktura, struja, voda i kanalizacija, kao i pristupni putevi. U svim zonama postoje izgrađeni objekti koji su van funkcije.
------------------------------------	--

Plav

Donje Brezjoevice	Lokacija nekadašnje Fabrike signalnih raketa, gdje je u ograđenom krugu oko 4 ha, izgrađeno nekoliko objekata sa infrastrukturom, pored regionalnog puta Berane - Plav.
Lokacija nekadašnjeg ŠIK-a "BOR" Brezjoevice	Više hektara prostora za izgradnju Biznis zone gdje je prisutna infrastruktura uz mogućnost širenja, neposredno uz regionalni put Berane-Plav
Gusinje	Lokacija DOO "Termoplast" i DOO "Titeks" Gusinje, oko 5 ha, sa svom infrastrukturom i sistemom za prečišćanje otpadnih voda. Pogodnost lokacije je što ima uslova za širenje. Nedostaci lokacije su: blizina naselja i pritoka Plavskog jezera.

Plužine

Naselje Plužine	Namjena: turizam, ugostiteljstvo, usluge. Opremljenost (voda, struja, kanalizacija, mobilna i fiksna telefonija, pristupni putevi). Potrebna infrastrukturna izgradnja saobraćajnica i kolektora za prečišćavanje otpadnih voda. Olakšice i pogodnosti: potpisan ugovor između Opštine i EPCG o završetku neizvršenih obaveza o izgradnji infrastrukturnih objekata u naselju Plužine iz osnova izgradnje HE Piva.
Selo Goransko	Namjena: industrija, poljoprivreda, ugostiteljstvo, turizam, usluge. Opremljenost (mobilna i fiksna telefonija, pristupni putevi). Nedovoljna snabdjevenost vodom. Povoljnost lokacije je neposredna blizina magistralnog puta.
Selo Brezna	Namjena: industrija, poljoprivreda, ugostiteljstvo, turizam, usluge. Opremljenost (struja,

	mobilna telefonija, pristupni putevi). Nedovoljna snabdjevenost vodom, nema fiksne telefonije. Povoljnost lokacije je neposredna blizina magistralnog puta.
Selo Šćepan Polje	Namjena: ugostiteljstvo, turizam, usluge, poljoprivreda. Opremljenost (voda, struja, mobilna telefonija, pristupni putevi). Nema fiksne telefonije. Povoljnost lokacije je neposredna blizina magistralnog puta i granični prelaz između Crne Gore i Republike Srpske (prekogranična saradnja).
Selo Trsa	Namjena: poljoprivreda, turizam, ugostiteljstvo. Opremljenost (struja, mobilna telefonija, pristupni putevi). Nema snabdjevenosti izvorskom vodom i nema fiksne telefonije. Povoljnost lokacije - na regionalnom putu Plužine-Žabljak.
Selo Pišće	Namjena: poljoprivreda i turizam. Opremljenost (struja, mobilna telefonija, pristupni putevi). Ograničavajući faktori - nema fiksne telefonije i nedovoljna snabdjevenost vodom. Povoljnost lokacije - na regionalnom putu Plužine-Žabljak i neposredna blizina NP Durmitor.

Šavnik

Radna zona	Namjena - tekstilna industrija, industrija građevinskog materijala i metalna industrija. 1,7ha. Opremljenost (priključak za vodu, struju, kanalizacija, telefonski priključak i pristupni put). Procenat iskorišćenosti zone 56%. Površina koju koriste kompanije je 0,95ha. Zona je smještena u Šavniku između magistralnog puta Nikšić-Žabljak i rijeke Bijele. Zonom upravlja Opština Šavnik i privatni vlasnici. Pogodnosti za korisnike zone su u vidu olakšica predviđenih Odlukom o naknadama za komunalno opremanje građevinskog zemljišta.
------------	---

Žabljak

Njegovuđa I	Površina oko 10ha. Izgrađenost zone je 60%. Zona je izgrađena u skladu sa PPO. Sektori i aktivnosti koji su već zastupljeni u zonama su prerada drveta. Od opremljenosti postoje: voda, struja i pristupni put.
Njegovuđa II	Površina 4 ha. Lokacija je neizgrađena, postoji pristupni put.
Vruljci	Majdan šljunka površine oko 10 ha.
Žabljak - radna zona	Površine 32 ha.
Servisna zona - Klještina	Površine 8 ha. Namjena zone je mješovita (skladišta, servisi, proizvodnja betona).

Pljevlja

Ukupna površina zemljišta koja je Prostornim planom Opštine Pljevlja definisana kao industrijsko zemljište je 90ha.

Postojeće zone su: «TE Pljevlja», prerada drveta «Vektra Jakić», rudnik uglja «Pljevlja», «Monter-kod», «Građevinar» AD, «Optel Vektra», konfekcijska industrija, rudnik olova i cinka «Gradir». U postojećim zonama postoji infrastruktura.

Planirane lokacije za zone: Cementara, II blok TE Pljevlja. Za planirane industrijske zone nisu rađene studije izvodljivosti, ali su rađene interne studije za «TE Pljevlja», «Rudnik uglja Pljevlja» i «Vektra Jakić». Zemljište koje je predviđeno za industrijsku upotrebu je u vlasništvu uglavnom rudnika, i industrije prerade drveta «Vektra Jakić». Eksproprijacija će biti potrebna za planirane zone.

Vrijeme koje stoji na raspolaganju za razvoj industrijske zone je do 2015. godine, tačnije do isteka važenja aktuelnog Prostornog plana Opštine. Kada je riječ o infrastrukturi ista nije izgrađena i samim tim razvoj industrijske zone podrazumijeva i izgradnju infrastrukture.

Rožaje

Industrijska zona Zeleni	Za industrijsku zonu izgrađena realizacija plana je cca 90%. Postojeća lokacija je opremljena infrastrukturom osim sistemom za prečišćavanje otpadnih voda. Na prostoru zone više je sadržaja izgrađeno nego što je u upotrebi. Postoji mogućnost revitalizacije i rješavanja budućih potreba.
Industrijska zona Centar	

Prilog 13: Osnovni demografski pokazatelji razvoja stanovništva

		Broj stanovnika 2011	Broj domaćinstava 2011	Teritorijalna raspodjela stan. 2011		Promjena u broju stanov. (2003/11)	Gustina naseljenosti 2011	Polna struktura 2011		Prirodni priraštaj 2003	Vitalni indeks 2003	Indeks starenja 2003	Starosna struktura 2003 (%)		
				u	r			m	ž				≤19	20-59	60≥
PRIMORSKI	Herceg Novi	30864	11133	19536	11328	-2170	131,3	14990	15874	44	1,1	0,80	24,8	55,5	19,7
	Tivat	14031	4862	10237	3794	401	305,0	6903	7128	9	1,1	0,66	26,1	56,7	17,2
	Kotor	22601	7649	12583	10018	-346	67,5	10837	11764	-3	1,0	0,76	25,5	55,2	19,3
	Budva	19218	6982	15995	3223	3309	157,5	9224	9994	104	1,9	0,56	27,2	57,7	15,1
	Bar	42048	14211	17649	24399	2011	70,3	20670	21378	113	1,3	0,68	27,4	53,9	18,7
	Ulcinj	19921	5812	10707	9214	-369	78,1	9938	9983	40	1,2	0,61	30,0	51,5	18,5
SREDIŠNJI	Podgorica	185937	57346	155725	30212	16805	129,0	90614	95323	1306	1,9	0,51	29,3	55,7	15,0
	Danilovgrad	18472	5497	6852	11620	1949	36,9	9704	8768	-23	0,9	0,70	28,5	51,5	20,0
	Cetinje	16657	5747	14093	2564	-1825	18,3	8031	8626	-57	0,7	0,76	25,5	54,9	19,6
	Nikšić	72443	21683	56970	15473	-2839	35,1	35751	36692	268	1,4	0,65	27,7	54,4	17,9
SJEVERNI	Mojkovac	8622	2815	3590	5032	-1444	23,5	4352	4270	21	1,2	0,62	28,6	53,6	17,8
	Kolašin	8380	2850	2725	5655	-1569	9,3	4229	4151	-30	0,8	0,84	26,5	51,0	22,4
	Bijelo Polje	46051	13199	15400	30651	-4233	49,8	23204	22847	246	1,5	0,56	30,6	52,3	17,1
	Berane	33970	9991	11073	22897	-1098	47,4	17087	16883	219	1,7	0,59	30,2	51,8	18,0
	Andrijevića	5071	1699	1048	4023	-714	17,9	2614	2457	-15	0,8	0,90	26,5	49,7	23,8
	Plav	13108	3737	5390	7718	-697	27,0	6664	6444	84	1,6	0,50	34,9	47,6	17,5
	Plužine	3246	1140	1341	1905	-1026	3,8	1666	1580	-17	0,7	1,06	23,5	51,5	25,0
	Šavnik	2070	695	472	1598	-877	3,7	1071	999	-15	0,6	1,18	23,4	49,0	27,6
	Žabljak	3569	1273	1723	1846	-635	8,0	1773	1796	-8	0,8	0,99	24,4	51,4	24,2
	Pijevlja	30786	10790	19489	11297	-5020	22,9	15138	15648	1	1,0	0,93	24,5	52,6	22,9
Rožaje	22964	5084	9422	13542	271	53,2	11776	11188	353	4,5	0,30	37,9	50,9	11,2	

Prilog 14: Osnovni pokazatelji obrazovne strukture i aktivnosti stanovništva po opštinama⁹⁷

		Obrazovna struktura (%)						Aktivno stanovništvo 2003		Stopa nezaposl.	Nezaposleni 2010	Prom. br. nezapos. 2010/2009	
		bez školske spreme	1-3 razreda osnovne škole	4-7 razreda osnovne škole	osnovno obrazovanje	srednje obrazovanje	više obrazovanje	visoko obrazovanje	Uk.				%
		%	%	%	%	%	%	%	Uk.	%	Uk.	indeks	
Primorski	Herceg Novi	2,23	0,7	5,04	15,38	56,60	9,02	9,64	14.280	43,20	7,98	1.139	108,27
	Tivat	1,87	2,56	4,88	16,40	58,90	7,72	8,49	6.068	44,50	13,18	800	108,11
	Kotor	3,03	1,16	6,44	18,02	51,56	10,12	8,29	9.828	42,83	9,88	971	96,62
	Budva	2,25	0,77	3,59	15,26	56,56	8,61	10,16	7.379	46,38	8,69	641	107,19
	Bar	3,74	1,23	8,88	22,39	47,13	6,87	7,07	16.914	42,25	8,31	1.406	98,12
	Ulcinj	8,18	2,11	14,69	22,84	35,02	3,85	5,81	7.661	37,76	10,78	826	118,00
Središnji	Podgorica	3,78	1,03	4,54	20,74	52,46	4,60	11,34	75.557	44,67	10,7	8.088	119,50
	Danilovgrad	3,86	1,24	7,96	23,70	49,50	4,61	4,31	6.889	41,69	12,11	834	115,83
	Cetinje	2,91	1,32	8,22	25,03	49,05	5,15	6,29	8.483	45,90	17,82	1.512	100,13
	Nikšić	3,38	1,25	7,18	21,82	53,14	4,73	7,17	32.134	42,68	12,44	3.997	108,53
Sjeverni	Mojkovac	3,80	1,50	11,10	25,00	50,10	3,70	3,60	4.171	41,40	18,39	767	111,97
	Kolašin	4,70	2,20	12,30	30,70	39,90	3,60	3,80	4.260	42,50	14,58	621	107,07
	Bijelo Polje	6,30	1,50	11,10	29,70	41,30	3,50	3,60	20.607	40,90	18,22	3.755	98,30
	Berane	3,90	1,80	9,80	28,70	44,10	4,10	5,50	13.447	38,30	13,08	1.759	101,74
	Andrijevica	6,60	2,90	10,20	29,10	41,40	4,00	3,10	2.320	40,10	15,78	366	101,67
	Plav	8,30	3,00	15,40	29,80	32,80	2,90	4,80	4.561	33,00	9,45	431	95,35
	Plužine	5,50	3,30	17,00	24,40	42,50	3,20	2,80	1.965	46,00	8,09	159	120,45
	Šavnik	5,30	3,40	15,60	27,60	39,90	3,40	2,70	1.297	44,00	11,41	148	104,96
	Žabljak	4,40	2,50	15,90	21,40	46,00	4,30	4,40	1.788	42,50	14,82	265	98,88
	Pljevlja	7,10	2,30	14,40	23,30	43,90	2,90	4,50	16.562	46,20	15,33	2.539	99,49
Rožaje	6,20	1,20	14,70	34,20	32,80	3,10	3,90	8.105	35,70	12,36	1.002	80,74	

⁹⁷ Popis stanovništva 2003, Anketa o radnoj snazi Q1 2011, MONSTAT, www.monstat.org

Prilog 15: Pregled visokoškolskih ustanova i programa

UNIVERZITET CRNE GORE

Ekonomski fakultet

- Ekonomija
- Menadžment Podgorica
- Menadžment Bijelo Polje

Pravni fakultet

- Podgorica
- Bijelo Polje
- Budva

Fakultet političkih nauka

Elektrotehnički fakultet

- Elektronika, energetika
- Primijenjeno računarstvo Podgorica
- Primijenjeno računarstvo Berane

Prirodno-matematički fakultet

- Matematika, biologija, fizika
- Visoka škola za računarstvo i informacione tehnologije

Metalurško-tehnološki fakultet

Građevinski fakultet

- Građevinarstvo
- Primijenjene studije menadžmenta u građevinarstvu

Arhitektonski fakultet

Studijski program geodezija

Mašinski fakultet

- Podgorica
- Pljevlja

Medicinski fakultet

- Medicina, stomatologija
- Visoka medicinska škola Berane

Filozofski fakultet

- Nikšić
- Berane (Učiteljski studij)
- Berane (Engleski jezik i književnost)

Fakultet za pomorstvo

- Kotor
- Budva

Fakultet za turizam i hotelijerstvo Kotor

Obrazovanje učitelja na albanskom jeziku

Fakultet primijenjene fizioterapije

Biotehnički fakultet

- Biljna proizvodnja, stočarstvo
- Studije primijenjene poljoprivrede Bar
- Studije primijenjene poljoprivrede B.Polje
- Studije primijenjene poljoprivrede Podgorica

Institut za strane jezike (prevodilaštvo)

Muzička akademija

Fakultet likovnih umjetnosti

Fakultet dramskih umjetnosti

Studijski program farmacija

Fakultet za sport i fizičko vaspitanje

UNIVERZITET MEDITERAN

Fakultet za turizam Bar
Fakultet za poslovne studije "Montenegro business school"
Fakultet za informacione tehnologije
Fakultet vizuelnih umjetnosti
Pravni fakultet
Fakultet za strane jezike

UDG

Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis
Fakultet pravnih nauka
Humanističke studije
Fakultet za informacione sisteme i tehnologije
Fakultet umjetnosti
Politehnika

OSTALE VISOKOŠKOLSKE USTANOVE

Fakultet za poslovni menadžment Bar
Visoka škola sestrinstva "Kraljica Jelena"
Fakultet za državne i evropske studije
Fakultet za menadžment u saobraćaju i komunikacijama
Algonquin - Fakultet za internacionalni hotelski i turistički menadžment

8. LITERATURA

STRATEŠKA DOKUMENTA CRNE GORE

1. Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore
2. Prostorni plan Crne Gore do 2020.
3. Strategija regionalnog razvoja Crne Gore 2010-2014
4. Energetska politika Crne Gore
5. Strategija razvoja energetike Crne Gore do 2025
6. Priprema strategije razvoja malih hidroelektrana u Crnoj Gori
7. Strategija razvoja malih hidroelektrana u Crnoj Gori
8. Strategija razvoja obnovljivih izvora energije u Republici Crnoj Gori
9. Procjena potencijala obnovljivih izvora energije u Republici Crnoj Gori
10. Strategija energetske efikasnosti Crne Gore i Akcioni plan za realizaciju Strategije
11. Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća 2007-2010
12. Strategija razvoja saobraćaja u Crnoj Gori
13. Nova strategija razvoja saobraćaja
14. Strategija razvoja državnih puteva
15. Strategija sektora elektronskih komunikacija u Crnoj Gori
16. Nacionalna strategija integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore
17. Nacionalna Strategija biodiverziteta sa Akcionim planom za period 2009–2014
18. Strategija razvoja turizma Crne Gore do 2020.
19. Strateški master plan za upravljanje otpadom na republičkom nivou
20. Strateški master plan za otpadne vode za Crnogorsko primorje i Opštinu Cetinje
21. Strateški master plan za otpadne vode za centralni i sjeverni dio Crne Gore
22. Strateški master plan za upravljanje čvrstim otpadom 2008-2012
23. Strategija razvoja ribarstva u Crnoj Gori
24. Nacrt strategije razvoja građevinarstva u Crnoj Gori do 2020.
25. Plan razvoja biznis zona u Crnoj Gori
26. Prostorni plan posebne namjene Morsko dobro
27. Regionalna turistička strategija
28. Studija potencijala za održivi prostorni razvoj
29. Nacionalni program razvoja kulture 2011-2015
30. Komunikaciona strategija održivog razvoja Crne Gore 2011-2013
31. Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori 2010-2014
32. Strategije razvoja i finansiranja visokog obrazovanja u Crnoj Gori
33. Izjava o mreži 2011, Željeznička infrastruktura Crne Gore AD - Podgorica

STRATEŠKA DOKUMENTA OPŠTINA

1. Strategija održivog razvoja Opštine Danilovgrad
2. Program socio- ekonomskog razvoja Herceg Novog (verzija nacrt)
3. Program mjera podrške ruralnog razvoja u opštini Tivat za 2011.godinu
4. Prostorni plan do 2020. godine Opština Herceg Novi
5. Strateški plan razvoja Opštine Berane 2009 – 2014
6. Strateški plan Opštine Andrijevica
7. Prostorno-urbanistički plan Opštine Tivat
8. Strategija integralnog razvoja Opštine Rožaje

